

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Antropoloji Anabilim Dalı

CİZRE ÖRNEĞİNDE ETNİSİTE İÇİ KARŞILAŞMA BİÇİMLERİ

Elif Başak Aksoy

Doktora Tezi

Ankara, 2013

CİZRE ÖRNEĞİNDE ETNİSİTE İÇİ KARŞILAŞMA BİÇİMLERİ

Elif Başak Aksoy

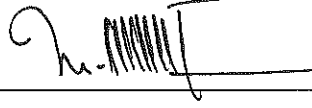
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Antropoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

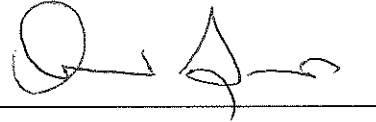
Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Elif Başak Aksoy tarafından hazırlanan "Cizre Örneğinde Etnisite İçi Karşılaşma Biçimleri" başlıklı bu çalışma, 25.03.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

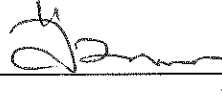
Prof. Dr. Metin Özbek (Başkan)

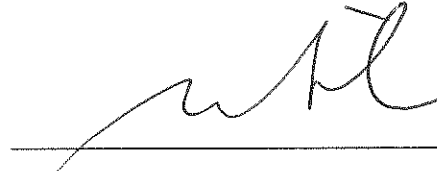
Prof. Dr. Suavi Aydın (Danışman)

Doç. Dr. Aksu Bora

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim Özmen

Yrd. Doç. Dr. Nihat Ülner

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.03.2013

Elif Başak Aksoy

TEŞEKKÜR

Bu uzun ve zorlu süreçte ülkenin pek çok köşesinden o kadar çok yardım ve destek aldım ki tek tek isimlerini yazmak istediğimde bir kişiyi bile unutmaktan korktum. O nedenle doktora tez çalışmam boyunca akademik, manevi, maddi destekleri ile beni hiç yalnız bırakmayan tüm hocalarıma, eşime, aileme, arkadaşlarıma ve ne zaman zor durumda kalsam yardımcı olan tüm idari personele çok teşekkür ediyorum, onlar kendilerini biliyor.

ÖZET

AKSOY, Elif, Başak. *Cizre Örneğinde Etnisite İçi Karşılaşma Biçimleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2013.

Bu çalışmada Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde sıklıkla karşılaştığımız köy boşaltmalar sonucunda şehir merkezlerine yerleşen gruplar ile merkezde yaşayan gruplar arasındaki çatışmanın nedenleri, boyutları ve sonuçları incelenmiştir. Çalışma alanı olarak Şırnak iline bağlı Cizre ilçesi seçilmiş, alan çalışması yöntemi ve transaksyonalist bakış açısı kullanılmıştır. Cizre merkezinde göç ile gelenler ve yerleşik halk arasında, aynı etnik guruba ve aynı inanç sistemine dâhil olmalarına rağmen inşa edilen ötekilik algısına, geleneksel, dinsel, ekonomik ve mekânsal açıdan bakılmış, dinsel anlamda bir farklılaşmaya rastlanmazken geleneksel, mekânsal ve ekonomik ayrışmalar tespit edilmiştir. 1987 yılından sonra yaşanan köy boşaltmalar ile Cizre merkezine göç etmiş kişiler göçer anlamında “koçer”, burada yerleşik olan halk ise şehirli anlamında “bajari” olarak adlandırılmaktadır. *Bajari ve koçerler* arasında, kökleri Botan bölgesinin tarihine, köy-kent ayrımına uzanan, zorunlu göç kaynaklı çarpık kentleşme, kaynak rekabeti ve yeni bir sınıfsal yapılanma ile güçlenen ötekileştirme, sosyokültürel çatışmalara ve farklılaşmalara yol açmıştır. Değişen ve yeniden üretilen aşiret ilişkileri ve yükselen Kürt ulusal hareketi günümüzde bu çatışma ve farklılaşmanın yönünü olumlu anlamda değiştirmektedir.

Anahtar Sözcükler

Cizre, zorunlu göç, ötekileştirme, çatışma, *bajari*

ABSTRACT

AKSOY, Elif, Başak. *Cizre: Coethnicity Confrontation Patterns*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2013.

In this dissertation, the causes, dimensions and consequences of conflicts are studied among groups that live in the city center in the Eastern Anatolia as well as Southeastern Anatolia Region and those that settled in the city center due to the evacuation of villages which is commonly observed in the regions. The field research is carried out in the county of Cizre, Şırnak and a transactional perspective along with the fieldwork approach are adopted for this research. Although being part of the same ethnicity and belief system, the perception of otherness constructed among the settled groups and immigrants of Cizre has been analyzed in terms of traditions, religion, economy and locality. Traditional, spatial and economic segregation has been detected among the groups whereas religious segregation was not observed. The people who migrated into the Cizre town center following the evacuation of villages after the year 1987 are called as “koçer” meaning immigrant (göçer), whereas the settled people are called as “bajari”, meaning urbanite. The othering among *bajaris* and *koçers* dating back to the history of Botan region and the separation of villages and citiesa, which are deepened by unplanned urbanization originating from compulsory migration, competition over resources and a new class structure, has led to sociocultural conflicts and segregations. The tribal relations which are being changed and reformed as well as the Kurdish national movement on the rise have been transforming the conflict and segregation in a positive way.

Key Words

Cizre, compulsory migration, othering, conflict, *bajari*

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
DİZİN	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERCEVE	4
1.1. Etnisite Kavramı	4
1.1.1. Etnisite Kelimesinin Kökeni ve Kullanımı	4
1.1.2. Etnik İlişki Türleri	10
1.1.3. Etnisite ve Soy	12
1.1.4. Etnisite ve Sınıf	13
1.1.5. Etnisite, Ekonomi ve Cinsiyet	16
1.1.6. Etnisite Kuramları	18
1.1.6.1. İlkselci Teoriler	20
1.1.6.2. Araçsalıcı Teoriler	24
1.1.6.3. Marxist Teoriler	26
1.2. Öteki Kavramı	29
1.3. Kimlik ve Çokkültürcülük	32
1.3.1. Çoğalan Kimlikler	33
1.3.2. Kimlik Konusuna Yaklaşımlar	37
1.4. Transaksiyonalizm ve Yeni-İşlevselcilik	43
1.4.1. Antropolojideki Kökler	46
1.4.2. Transaksiyonalizm ve Toplumsal Eylem	47
1.4.3. Manchester Okulu ve Çatışma Kuramı	50
1.5. Zorunlu Göç (Ülke İçinde Yerinden Olma	
Olgusu	52
1.5.1. Göç Kavramı	52
1.5.1.1. İç Göç	53

1.5.1.2. Zorunlu Göç.....	55
1.5.1.2.1. Tarihsel Gelişim ve Birleşmiş Milletlerin Konuya Yaklaşımı.....	59
2. BÖLÜM: YÖNTEM VE TEKNİKLER	64
2.1. Yöntem	64
2.2. Amaç.....	65
2.3. Varsayım ve Hipotezler	65
2.3.1. Varsayım.....	65
2.3.2. Hipotezler	65
2.4. Alan, Başvurulan Teknikler ve Çalışma Süresi	66
2.4.1. Cizre.....	67
2.4.2. Alan Çalışması Süreci ve Karşılaşılan Zorluklar	69
3. BÖLÜM: TARİHSEL VE TOPLUMSAL ÇERCEVE	72
3.1. Cizre'nin Tarihi.....	72
3.1.1. Cizre Medreseleri	73
3.2. Cizre'de Ekonomi	75
3.2.1. Habur Sınır Kapısı ve Motorin İthalatı	76
3.3. Toplumsal Yapının Temel Determinantları	77
3.3.1. Aile ve Akrabalık İlişkileri.....	77
3.3.2. Geleneksel Bağlam ve İktidar İlişkileri	77
3.3.3. Zorunlu Göç	82
3.3.3.1. 1934 Yılı İskan Kanunu Öncesinde ve Sonrasında Zorunlu Göç.....	82
3.3.3.2. 1990'lı Yıllarda Olağanüstü Hal Uygulamaları (OHAL)	85
3.3.3.3. Şırnak, Cizre ve Zorunlu Göç	87
4. BÖLÜM: ALAN ARAŞTIRMASI VE BULGULAR	88
4.1. "Bajari Diyoruz Onlara."	92
4.2. "Bir Sokak Bir Köy Oldu."	99
4.3. Ötekileştirmenin Unsurları.....	105
4.4. "Modern Çarşaf."	108

4.5. “Vergisi Dahi Ödenemeyen Kamyon Çöplüğü.”	113
4.6. “ Hikâyeler Hep Aynı Çünkü Aktörler Aynı!”	120
4.7. Aşiretler Nerede?.....	125
5. BÖLÜM: SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	130
KAYNAKÇA	139
EK 1: ZORUNLU GÖÇ KONUSUNDA TÜRKİYE’DE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ ÇALIŞMALAR VE RAPORLAR.....	147
EK 2: FOTOĞRAFLAR	201
EK 3 HABUR SINIR KAPISI HAKKINDA TBMM’YE VERİLEN DİLEKÇELER	210

HARİTA VE FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Harita 1. Günümüzde Cizre Şehir Planı	99
Harita 2. Cizre Şehrinin Mekânsal Gelişim Aşamaları.....	100
Fotoğraf 1-2. Cizre'nin Genel Görünümü	201
Fotoğraf 3-4. Otogar ve Çocuklar.....	202
Fotoğraf 5-6. Kamyonlar	203
Fotoğraf 7-8. Cizre'nin Sokak Hayvanları	204
Fotoğraf 9. Ara Sokaklar	205
Fotoğraf 10. Eski "Kara Çarşamba"ların, Yeni Konserlerin Alanı	205
Fotoğraf 11-12. Cizre'de Dünya Emekçi Kadınlar Günü	206
Fotoğraf 13-14. Cizre'de Dünya Emekçi Kadınlar Günü	207
Fotoğraf 15. Kadın ve Erkek	208
Fotoğraf 16. Öğretmenler ve Dicle	208
Fotoğraf 17. Kum Fırtınası	209

GİRİŞ

Toplum bir zamanlar varsayıldığı gibi uyumlu ve dengeli, en azından uyum ve denge sağlamaya odaklı hareket eden bir organizma ya da birim değildir. İster millet, ister etnik gruplar, isterse dini inançlar üzerinden gruplaşsın, her bir grubun, her bir “biz”in içerisinde gerilimler ve çatışmalar¹ (*conflict*) yaratabilecek toplumsal, iktisadi ve kültürel değişimler ortaya çıkabilir. Etnisite ile ilgili algılarımız daha çok farklı etnik gruplar arasındaki çatışmalara veya farklı etnik gruplar arasındaki sınırlara ve bu sınırların oluşum ve değişim süreçlerine odaklanmaktadır. Bu şekilde düşündüğümüz zaman da etnik grupları kendi içlerinde homojen ve uyumlu, dış dünya ile ilişkilerinde çatışmacı ve savunmacı birlikler olarak varsayarız. Benim öğrenmek istediğim şey ise çoğu zaman farklı etnik kökenlere sahip olunması sebebine/bahanesine dayandırılan çatışmaların, aynı şartlar ortaya çıktığında, aynı etnik grup içerisinde de yaşanıp yaşanmadığı sorusunun cevabıydı.

Bu çalışmaya ilk başladığımda, ikinci bölümde belirtmiş olduğumdan farklı bir amaçla yola çıkmıştım. Cizre ilçesinde değişen ve dönüşen aşiret ilişkileri ilgi alanımdı. Köy boşaltmalar, koruculuk sistemi, olağanüstü hal uygulamaları, sınır ticareti ve motorin ithalatı konusunda değişen kanunların, etnik kimlik, aşiret yapısı ve aşiret ilişkileri, liderlik pozisyonları üzerindeki etkilerini araştırmayı planlıyordum. Araştırma planımı tamamen çalışma alanına dışarıdan ve uzaktan bakan bir araştırmacı olarak hazırlamıştım. Hemen arkasından yaptığım ön çalışmalar dışarıdan görünen ile içerde olup bitenin farklı olduğunu gözler önüne serdi. Alan araştırmasına başladığım 2008 yılı haziran ayında gerçekleştirdiğim ve 20 gün süren ön çalışmada Cizre ilçesinde yaşanan farklı bir ilişkiye şahit oldum. İlçede ilk görüşmeleri yaptığım zaman, elbette yaşanan güven sorunu ile de ilişkili olarak, “aşiret” kavramından hoşlanılmadığı, hatta özellikle “aşiretler eskidendi, şimdi aşiret mi kaldı” cümlesinin sık sık, her yaştan ve cinsiyetten kişi tarafından vurgulandığını fark ettim. Aşiret kavramının yaşadıkları bölge için bir simge olarak kullanılması toplumun büyük bir kesimi

¹ Bu çalışma içerisinde kullanılan “çatışma” kavramı, İngilizce “*conflict*” terimi üzerinden, çekişme, mücadele, anlaşmazlık ve fikir ayrılığı anlamlarında kullanılmaktadır.

tarafından rahatsız edici bulunuyordu ve bu reddediş “öteki toplum” olarak algılanmaya karşı bir duruş olarak karşımıza çıkmaktaydı. Aynı bölgede yer alan ve ortak etno-dinsel ve kültürel örüntülere sahip olan Van, Diyarbakır ve Mardin illerinde 2008 yılından önce yaptığım araştırmalar esnasında alanda geçirdiğim zaman daha uzun olmasına rağmen, “aşiret” kelimesinin ötekileştirilmenin nesnesi olarak algılanması tepkisine ve reddedilişine rastlamamıştım.

Cizre'deki alan çalışmamın ilk aşamalarında, bir araştırmacı olarak kısa bir süredir bölgede bulunduğumu belirtmem, devletle ilişkilendirilen Ankara'dan geliyor olmam ve bu nedenlerden dolayı devletin temsilcisi gibi görülmem, tam olarak hangi nedenle orada bulunduğumu açıklayamamam gibi çeşitli sebepler düşünüldüğünde, yaptığım görüşmelerde aşiret kavramına ilişkin sorularıma duyulan tepkiyi olağan bulmuştum. Süreç içerisinde, toplumsal kabulün ardından, ideal düşünce sisteminin bir parçası olarak gördüğüm aşiretçiliğin yok sayılmasının, toplumun gerçek kültürünü yansıttığını güçlendirecek söylemler ön plana çıktı. Zaman zaman medyada yer alan bölgenin aşiret yapısına ilişkin haberlerin (örneğin aşiret düğünü, töre cinayeti vb) de etkisi ile Kürt olmayan biri ile bu konularda konuşmak istemediklerini düşündüğümü söylemeliyim. Aldığım en ilginç tepki, antropolog olduğumu öğrenen genç bir gazeteciden geldi: “*Sen neden Kürtleri araştırıyorsun, Kürtler ilkel mi, vahşi mi sence?*”

Ancak alanda daha fazla vakit geçirip daha çok insana ulaştıktan sonra ilk deneyimlerimin sadece basit bir “olanı saklamak” durumundan ibaret olmadığını gördüm. Aşiret kavramı yerine, ilçede, sınırları toplumsal algı ile belirlenen, biz ve ötekinin yansıması olan, “*Cizre’de aşiret yok artık, benzer bir şey arıyorsan mahalle var, mahallecilik var burada, onu sor sen*” söylemleri çalışmamı farklı bir alana kaydırmama neden oldu. Farklı aşiretlerin ilişkileri gibi, bu durumu da etnik içi ilişki ve/veya çatışma olarak nitelendirebileceğimi düşünerek altında yatan sebepleri öğrenmeye karar verdim. Ancak sonuç bölümünde tartışmaya çalışacağım başlıca şeylerden birinin de yaşanılanların gerçekten “etnik içi çatışma” olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusu olduğunu burada belirtmeliyim.

Çalışmamın ilk kilit noktalarından biri Cizre’de öğretmen olarak görev yapan insanlardı. Sahayla tanışmamda rol oynayan kişiler de birkaç öğretmendi. Cizre ilçesinde çalışan öğretmenler ortak yaşam alanı olarak öğretmenevini ve öğretmenevi ile anlaşmalı olan bir oteli kullanmaktaydılar. Yaptığım ön çalışma boyunca ben de her iki mekanı kullandım. Toplumun mahalle algısı ve kimliksel sınırları farklı semtlerde görev yapan öğretmenlerin gözlem alanı içine girmişti. Cizre dışında farklı yerlerde görev yapan öğretmenler ile Cizre merkezde görev yapan öğretmenler bu gözlemlerini zaman zaman sohbetlerine konu edinmekteydi. Öğrencilerin sadece ikamet ettikleri mahallelere göre belirlenen okullara kayıt yaptırabiliyor olmaları bu mahalle farklılaşmasının farklı okullarda oldukça görünür hale gelmesine neden oluyordu. Öne çıkan iki yerleşim, çalışma alanının merkezini oluşturan Nur ve Cudi mahalleleriydi.

Sahayla tanışmamı öğretmenler sağlamış olsa da araştırmaya başlarken anahtar görevi üstlenenler yerli halktan ve göçmenlerden tanıştığım insanlardı ve onların eşliğinde Nur ve Cudi mahallelerine giderek bazı evlere misafir oldum. O süreçte, hem misafir olduğum bu evlerde, hem de ilçe merkezinde yaptığım görüşmelerde, Cizre ilçesinde yerli halk ile özellikle köy boşaltmalar sonucu ilçeye yerleşen ve ağırlıklı olarak bu mahallerde ikamet eden kişiler arasında var olan huzursuzluğun boyutları farklı söylemler ile ortaya konuldu. Zaman içerisinde bahsi geçen huzursuzluğun iki taraf için de günlük hayatın içerisinde halen devam eden bir sorun olduğunu öğrendim. Araştırmanın yönü bu ön çalışma ile yön değiştirdi. Alan çalışmasının uzun bir döneme yayılmış olması aynı zamanda siyasi alanda yaşanan değişimlerin ilçede yaşananlara etkisini gözlemlemek anlamında da faydalı oldu çünkü yola çıkmış olduğum 2008 yılı ile çalışmanın sona erdiği 2012 tarihi arasında Cizre ilçesindeki ilişkiler de değişime uğradı ve beni başladığım noktadan bir kez daha uzaklaştırarak farklı bir çözümlenmeye sevk etti.

1. BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ETNİSİTE KAVRAMI

1980'ler ve 1990'ların başlarında sosyal antropoloji ile beraber siyaset bilimi, tarih, sosyoloji gibi alanlarda etnisite ve milliyetçilik konularına yoğun bir ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Etnisite ve milliyetçiliğe duyulan akademik ilginin önemli bir nedeni bu fenomenin birçok toplumda inkâr edilemeyecek derecede görünür bir hale gelmiş olmasıdır. Aslında yirminci yüzyılın başlarında pek çok sosyal bilimci ve teorisyen, etnisite ve milliyetçilik konularının giderek önemini kaybedeceğini hatta modernleşme, sanayileşme ve bireyselleşmenin sonucunda yok olacağını düşünmekteydi. Fakat bu öngörü gerçekleşmemiş aksine, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, etnisite ve milliyetçilik siyasi açıdan daha da önem kazanmıştır (Eriksen, 2004: 12).

1.1.1. Etnisite Kelimesinin Kökeni ve Kullanımı

“Etnik” sözcüğü Yunanca *ethnos*'dan gelmektedir (ki o da *ethnikos* kelimesinden gelmektedir) ve kâfir ya da pagan anlamına gelmektedir (Williams, 1976: 119). John Hutchinson ve Anthony Smith, *ethnos* teriminin Antik Yunancadaki kullanımlarına şu örnekleri vermektedirler:

“Homeros” ta bir grup arkadaş, *ethnos hetarion* demektir, Likyalı bir kavim için *ethnos Lukion* tanımı kullanılmıştır, bir arı veya kuş sürüsü için *ethnos melisson* veya *orniton* denilmiştir. Aeschylus, Persliler için *ethnos* demiştir. Pindar, kadınlar veya erkeklerden bahsederken *ethnos aneron* veya *gunakion* demiştir. Herodot, Medya halkından bahsederken *Medikon ethnos* demiştir. Platon bir mübaşir kasti hakkında konuşurken *ethnos kerukion* demiştir (Hutchinson ve Smith, 1994: 4).”

Hutchinson ve Smith, bir takım kültürel veya biyolojik özellikleri paylaşan, birlikte uyum içerisinde yaşayıp hareket eden insan veya hayvanlar tanımlanırken etnisite kelimesinin kullanılmış olduğunu belirtmektedirler. Ancak, kelimenin insanlara yönelik kullanımı Yunanlı olmayan periferik yabancı barbarlar içindir. Yunanlılar kendilerini tanımlarken *genos Hellenon* demektirler (Hutchinson ve Smith, 1994).

Etnik kavramının Hıristiyan dini için de olumsuz bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. 20. yüzyılda dahi kilise ve etnisite arasında problem devam etmektedir. Uyangoda Jayadeva (1995) bunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir dünya dini ve hareketi olarak Hıristiyanlık belirgin kimlik farklılıklarını silmiş, aynı zaman belirli evrensel kimlik unsurları empoze etmiştir. Hıristiyanınız ama Cenova’dan veya Hırvatistan’dan veya Güney Afrika’dan geliyorsunuz. Hepinizi bağlayan evrensel ve evrenselleştirici bir bağa sahipsiniz, çünkü siz Hıristiyanınız ve evrensel bir topluluğa aitsiniz. İşte bu sebeple etnisite ve milliyetçilik kiliseler için bir rakiptir. Diğer bir deyişle, kilise problemin bir parçasıdır çünkü kilisenin bir düzeyde evrenselleştirici, evrenselci, homojenleştirici bir kimliği bulunmaktayken kilise üyelerinin mikro-kimlikleri bulunmaktadır. Mikro-kimliklerle makro kimliklerin karşılaşması, evrenselleştirici veya evrensel kimliklerin oldukça parçalanmış kimliklerle karşı karşıya olması insanlar için normal bir tecrübe olmuştur. Bugün kilisenin karşısındaki zorluklardan bir tanesi budur.” (Jayadeva, 1995).

Etnisite İngilizce’de on dördüncü yüzyılın ortasından, özellikle “ırksal” özellikleri tanımlamaya başladığı on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar kâfir ya da pagan anlamıyla kullanılmıştır. 1935 yılında Lulian Huxley ve A. C. Haddon ırk, kültür ve ulus kavramları arasındaki karmaşaya son vermek için insan gruplarını tanımlamada ırk teriminin kullanılmasından vazgeçilmesini önermiş ve ırk yerine etnik grup veya halk kelimelerini kullanacaklarını açıklamışlardır (Eriksen, 2004: 15). Michael Banton (2000), aynı dönemlerde Amerika Birleşik Devletlerinde İtalyan, İrlandalı, Polonyalı Amerikalılar ve benzer grupların etnik azınlık olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Manning Marable (2000), Büyük Bunalım döneminde Güney ve Batı Avrupalı bazı göçmenleri tanımlamada etnisite kavramının sosyologlar tarafından kullanıldığını söylemiştir.

Eriksen (2004), İkinci Dünya Savaşı’nda, Amerika Birleşik Devletleri’nde Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar ve çoğunluğunu İngiliz soyundan gelenlerin oluşturduğu “baskın” gruptan aşağı görülen diğer insanların “kibarca” işaret edilmesi için “etnikler” kelimesinin kullanıldığını belirtmektedir. Toplumsal dünyadaki değişimler ve sosyal antropolojideki baskın düşünme biçimindeki değişimler nedeniyle etnisite, etnik, etnik grup gibi terimler 1960’ların sonlarından bu yana giderek daha çok kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan

sonra dünyada meydana gelen değişimler toplumların çoğunun diğer toplumlarla ve devletlerle ilişkilerini arttırmıştır. Sosyal antropologlar tarafından incelenen çok sayıda halk milli özgürlük hareketlerine veya sömürge sonrası devletlerde etnik çatışmalara karışmıştır. Böylece önceleri “kabile” veya “yerli” olarak değerlendirilenlerin çoğu “etnik azınlıklar”a dönüşmüştür.

Bazı etnik gruplar, iş için rekabete dayalı ilişkiler ve siyaset ilişkileri kurmak zorunda kaldıkları, farklı gelenek, dil ve kimlikten insanlarla ilişki kurdukları şehirlere veya bölgesel merkezlere taşınmışlardır. Çalışmaya konu olan Kürt göçmenlerde de karşımıza çıktığı üzere, göç eden insanlar çoğunlukla eski akrabalık ve komşuluk ağlarını yeni kentlerde korumaya çalışmışlardır. Bu şekilde de kentsel yerleşimlerde, etnik çevreler ve etnik siyasi gruplaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni bir ortama girmelerine rağmen insanlar kendi etnik kimliklerini koruma eğilimindedirler.

Antropolojik araştırmalarda, etnik örgütlenme ve kimliğin, modernlik ve modern devlete radikal bir şekilde muhalif olan “ilksel” bir fenomen olmaktan çok, modernleşme sürecine gösterilen birer tepki olduğu gözlenmektedir. Jonathan Friedman (1990) bunu “etnik ve kültürel parçalanma ve modernist kaynaşma iki ayrı arguman, bugün dünyada yaşananlara dair iki ayrı direniş şekli değil, küresel gerçeğin iki inşa edici eğilimidir” şeklinde açıklamaktadır (Akt. Eriksen, 2004: 22).

Günlük dilde etnisite kelimesi hala “azınlık sorunları” veya “ırk” ile ilgili konuları tanımlamakta kullanılmaktadır. Etnisite sosyal antropolojide, kültürel açıdan kendilerini farklı olarak tanımlayan ve başkalarınınca da bu şekilde bilinen gruplar arasındaki ilişkileri ifadede kullanılmaktadır (Eriksen, 2004: 16).

Barth’ın tanımına göre etnisite, biyolojik olarak kendi varlığını sürdürebilen, açık bir şekilde ortak bazı temel kültürel değerlere sahip olan, karşılıklı etkileşim ve iletişimin olduğu bir alan yaratan, kendisi ve diğer etnik gruplara ait bireyler tarafından bir etnik gruba aidiyetle tanımlanan insanlardan oluşan toplumsal kategori olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Barth’a göre etnisite, bireyler veya

gruplar arasında gerçekleşen etkileşim süreçlerinde ortaya çıkan toplumsal bir tasarımdır (Barth, 2001: 8).

Eriksen (1996), Fredrik Barth'ı, her ne kadar bazı öncülleri olsa da, "ilkçi (primodialist), özcü ve tarihselci olmayan akımların, ilk, en iyi ve en belagatli savunucusu" olarak tanımlamıştır. Barth, etnik kimliklerin objektif kültürel farklara dayanmadığını, içerden belirlendiğini iddia etmekte ve bu yüzden "özelci" olarak anılmaktadır. Barth ve o dönem çevresinde olanlar, kültürel farkları bir kenara itip, temel olgunun "kültürel farkların toplumsal olarak iletişimi"nden kaynaklandığını vurgulamakta ve grupları birbirinden ayıran toplumsal sınırlar üzerinde durmaktadırlar. Ayrıca Barth, etnik olgunun, insanlığın kaçınılmaz bir parçası olduğunu da dile getirmiştir. Eriksen, Barth'ın bu görüşleri tek başına oluşturmadığını, yakın meslektaşı Harald Eidheim'den çok etkilendiğini yazmıştır. Eidhem, Sami (Norveçli) kimliği üzerinde çalıştığı yıllarda, tek başına Sami kimliği diye bir olgu olmayacağını ancak Norveçlilere göre Sami, İsveçlilere göre Sami veya Finlandyalılara göre Samilikten bahsedilebileceğini belirtmiştir. Yani etnisite, ancak ilişkisel bir değişken olarak ele alındığında anlam kazanmaktadır.

Cohen (1974) etnisiteyi kısıtlı kaynaklarla yapılan rekabetin, ortak kültür, ortak köken ve akrabalık ideolojileri ile sınırlanan bir enstrümanı olarak açıklar. Cohen'e göre etnik örgütlenme siyasi nitelik taşımaktadır. Bir grubun bir etnik kimliği öne sürmesinin ve onu korumasının psikolojik etmenlerden çok, ekonomik ve siyasi nedenleri vardır. Etnisite hem köken, kader ve sonuç gibi hayatın anlamına dair sorulara yanıt olmalı hem de pratik işlemlere sahip olmalıdır. Bazı etnik kimliklerin yok olması, o etnik kimliği taşımanın üyelerine açıkca bir kolaylık sağlamamasına, dolayısı ile giderek önemsizleşmesine bağlıdır.

Lock (1990) etnisitenin yaratılmasında başkaları tarafından yapılan ithamın da etkisi olduğunu söylemektedir. Çok etnili toplumlarda belirli, keskin sınırlar ortaya koymayan tasnifler yani analogik sınıflandırmalar mümkündür. Bazı gruplar "neredeyse bizim gibi", diğerleri "bizden tamamen farklı" diye tanımlanır. Tatarlar tarihsel açıdan taşıdıkları "Türk kimliği" ile "neredeyse bizim gibi"dir ve

sosyal ya da siyasi değil kültürel olarak “öteki” konumundadır. Oysa Kürtler, yalnızca kültürel değil, aynı zamanda siyasi “öteki” konumundadır.

Fenton (2001) etnisiteyi sosyal bir süreç olarak görmektedir. Bu süreç insanların bireysel ya da kolektif bir şekilde sosyal yaşamlarında ortaya koydukları değişken sınırların ve kimliklerin inşasını kapsar. Etnik gruplar da kendilerini bu süreç içerisinde düzenli bir ilişki kurdukları daha geniş topluluklardan kültürel açıdan farklı kabul eden kişileri kapsar. Etnik grup kavramı, bireyin kendisini kendisi gibi olan diğerlerinden biri olarak görmesini sağlayan sosyal kolektif kimlik oluşumuna karşılık gelmektedir (Fenton, 2001: 9). Yani etnisite ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan sosyal sınıflandırmalar ile ilgilidir. Etnisite durağan bir kategori değil, insanların kendilerini ötekilerden ayırdığı sosyal ilişkiler bütünüdür ve etnisiteden bahsedebilmek için gruba ait gerçek veya algılanan soy, kültür ve dil farklılıklarının sosyal davranışlara yansması gerekmektedir.

Hobsbawm (1993) ve Anthony D. Smith (2004), etnik kavramını toplumda bir grup insanın kendilerine ait değişik bir kültüre sahip olmaları olarak ele almış ve etnik kökene genetik açıdan yaklaşmanın sağlam bir dayanağının olmadığını dile getirmişlerdir. Çünkü toplumsal örgütlenme biçimi olarak etnik bir grubun esas temeli biyolojik olmaktan ziyade kültürelidir. Etnik köken, hemen hemen daima açıkça belirtilmemiş bir biçimde, etnik bir grubun üyelerinin ortak karakteristik özelliklerinin kaynağı olduğu kabul edilen ortak köken ve soyla bağlantılıdır. Bir grup üyelerini birbirine bağlayıp yabancıları dışlamakta akrabalık ile kanın açık üstünlükleri olduğundan, bunlar etnik milliyetçilik açısından temel öneme sahiptir. Öbür yandan Heredotçu anlamıyla etnik köken, geniş toprak parçalarında, hatta dağınık olarak yaşayan, ortak bir yönetim yapısından yoksun olan insanları “ön-milletler” denebilecek şekilde birbirine bağlayan bir şeydir. Bu çerçevede, Kürtleri, Somalilileri, Yahudileri, Baskıları ve diğerlerini de kapsayabilir. Bu tür etnik kökenin, modern milletin özünü oluşturan bir milli devletin şekillenmesiyle, bir devletle hiçbir tarihsel ilişkisi yoktur (Tümtaş, 2007: 29).

Morris etnik grubu, içinde yaşanan daha geniş bir toplumdan ırk, din, milliyet, kültür açısından ayrıldıklarını iddia eden gruplar olarak tanımlamaktadır. Etnik

gruplar için hayati önem taşıyan dil etkenine yer vermeyen bu tanımda, etnik grup kavrayışında grubun kendisini öyle anlamlandırması önem taşımaktadır. Bu bağlamda etniklik kavramının da aynen kimlik kavramı gibi değişken, çok boyutlu ve görelî bir olgu olduğu söylenebilir (Aktaran Şen, 2004: 88). Şen'e (2004) göre bir grup, etnik grup olarak ifade edilmek istenirse, konu iki farklı yönden ele alınabilir. Birincisi, grubun kendisini toplumun genelinden farklı olarak algılayıp algılamadığıyla ilişkilidir. Diğer yön ise, grup dışındakiler tarafından gruba bu şekilde atıfta bulunulmasıyla ilgilidir. Böylelikle kavramın ele alınışında grubun bilinçlik ve algılama düzeyinin, ben/kendi bilincinde olduğunun önemi ortaya çıkar.

Smith'e (2004) göre, bazıları için etnik kavramı ilkel bir niteliğe sahiptir; zamanın dışında doğal olarak vardır ve insani varlığın verilerinden biridir. Bazıları için ise etniklik durumsal olarak görülür ve bir etnik gruba aidiyet, algı ve duygularla ilgili bir meseledir. Bireyin durumu değiştiğinde grup ayniyeti de değişecektir. Bu iki uç nokta arasında etnik kimliğin tarihi ve sembolik-kültürel niteliklerini öne çıkartan yaklaşımlar yer alır. Burada benimsenen bakış açısı da budur. Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir (Smith, 2004: 40).

Smith, etnik bir topluluğun altı ana niteliğini;

- 1) Kolektif bir özel ad,
  - 2) Ortak bir soy miti,
  - 3) Paylaşılan tarihi anılar,
  - 4) Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur,
  - 5) Özel bir yurtla bağ,
  - 6) Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.
- olarak listelemiştir (Smith, 2004: 42).

Etnik topluluklar, ortak soy miti, tarih ve kültürleri ile birlikte bir bölge ile özdeşleşen ve dayanışma duygusuna sahip olan insan nüfusu olarak tanımlanabilirler. Belli bir nüfus yukarıda sayılan niteliklerden ne kadar çoğuna

sahipse veya paylaşıyorsa ideal etnik topluluk ya da etnik tipine o ölçüde yaklaşmaktadır. Bu unsurların belirtilerine rastlandığı yerde ortak bir kimlik duygusuna sahip tarihsel kültürü olan bir topluluk bulunuyor demektir. Böyle bir topluluk, grubun zihinsel niteliklerini belirleyen benzersiz kalıtsal biyolojik özelliklere sahip olduğu savunulan bir toplumsal grup anlamında ırktan kesin olarak ayırt edilmelidir (Smith, 2004: 43).

Etnisitenin ortaya çıkması için grupların birbirleri ile asgari düzeyde de olsa bir temasları olmalı, birbirlerinin fikirlerini, farklı kültür temelleriyle farklı olarak algılamalıdır. Bu koşullar olmazsa etnisite yoktur; çünkü etnisite bir grubun özelliklerinin değil ilişkilerinin bir görünüşüdür. Bazı gruplar kültürel açıdan benzer görülebilirler ancak aralarında sosyal açıdan oldukça yüksek etnikler arası ilişki bulunabilir. Örneğin Yugoslavya'nın parçalanmasının ardından Sırp ile Hırvatlar arasındaki ilişki veya kıyı bölgesinde yaşayan Samiler ile Norveçliler arasındaki gerilim bu tür ilişkiye örnek verilebilir. Aynı zamanda bir grup içinde etnisite olmadan da bir kültürel çeşitlilik bulunabilir (Eriksen, 2004: 27). Etnisite, kendilerini asgari düzeyde düzenli bir ilişki içinde oldukları grupların bireylerinden kültürel açıdan farklı kabul eden kişiler arasındaki ilişkinin bir unsurudur. Metamorfik veya hayali bir akrabalıkla özelleştirilmiş (diğerleriyle zıtlığa dayanan) bir sosyal kimlik olarak tanımlanabilmektedir (Yelvington, 1991: 168).

1.1.2. Etnik İlişki Türleri

Antropolojik etnisite çalışmalarının bir savı her etnikler arası durumda görece olarak benzerlik gösteren bir etnik süreçler mekanizmasının bulunabileceğidir. Öte yandan etnisiteye dair toplumsal bağlamlar farklılık göstermekte, etnik kimlikler ile etnik örgütlenmeler farklı toplumlarda, farklı bireylerde ve farklı koşullarda büyük ölçüde değişiklik göstermektedir. Eriksen (2004), farklı topluluklarda kimi etnikler arası bağlamların oldukça benzer ve karşılaştırılabilir görünmesine karşılık diğerlerinde büyük oranda farklılık gösterdiğini belirtmiştir.

Eriksen, gerçekleştirilmiş etnik çalışmalardan ve etnik grup özelliklerinden yola çıkarak etnik ilişki türlerini 4 kategoriye ayırmıştır (Eriksen, 2004: 29,30):

1) *Kentsel Etnik Azınlıklar*: Bu kategori diğerlerinin yanı sıra Avrupa kentlerindeki Avrupalı olmayan göçmenleri, Amerika'daki İspanyol kökenlileri, Afrika ve diğer ülkelerde sanayi şehirlerine göç edenleri de kapsamaktadır. Göçmenler üzerinde yapılan çalışmalar uyum, yerel toplumda gözlenen etnik ayrımcılık, ırkçılık, kimlik sorunu ve kültürel farklılık konularında yoğunlaşmıştır. Afrika'da kentleşme konusunda çalışan antropologlar, yeni yerleşim birimlerine yapılan göçü takiben siyasi örgütlenmelere, toplumsal kimlikte meydana gelen değişimlere odaklanmışlardır. Gözlemlere göre, bu etnik gruplar çok nadiren siyasi bağımsızlık veya bağımsız bir devlet kurma talebinde bulunurlar. Bu gruplar kapitalist üretim ve tüketim sistemine entegre edilmiş gibidirler.

2) *Yerli Halklar*: Yerli halklar kavramı, bir bölgenin siyaseten görece güçsüz kalmış, ulus-devlete kısmen entegre olmuş kişileri tanımlamakta kullanılmaktadır. Biscay Körfezi'nde yaşayan Basklar ile Büyük Britanya'da yaşayan Galliler, Kuzey İskandinavya'da yaşayan Samiler ya da Amazon'da yaşayan Jivarolar kadar yerli olsalar da birer yerli halk olarak kabul edilmemektedirler. "Yerli Halk" kavramı sınırları kesin olarak belirlenmiş bir kavram değil, ailevi benzerliklere veya çağdaş siyasi meselelere dayandırılan bir kavramdır.

3) *Ulus-Öncesi Halklar (etno-milliyetçi akımlar)*: 1990'ların medyasına bakıldığında bu konudaki en popüler etnik grupların Kürtler, Sihler, Filistinliler ve Sri Lankalı Tamiller olduğu görülmektedir. Bu grupların kendi ulus-devletlerine dair hak iddia edip "başkalarınca idare edilemeyeceklerini" savunan siyasi liderleri bulunmaktadır. Daima bölgesel olarak yerleşmiş, sınıfsal ve eğitimsel başarılarına göre farklılaştırılmış geniş gruplardır. Ortak terminolojiye göre bunlar "devletsiz haklar" olarak tanımlanmaktadır.

4) *"Çoğul Topumlarda" Etnik Gruplar*: "Çoğul toplum" terimi genellikle kültürel açıdan heterojen nüfuslara sahip, sömürge olarak yaratılmış devletleri ifade etmekte kullanılmaktadır. Örneğin Kenya, Endonezya ve Jamaika çoğul toplumlardır. Her ne kadar siyasi ve ekonomik sistemlere birlikte katılmaya zorlansalar da çoğul toplumu oluşturan gruplar diğer konularda kendilerini farklı

addederler. Ayrıca bu toplumlarda ayrılma genellikle bir seçenek değildir, etnisite de bir grup çekişmesi olarak ifade edilmektedir.

Fenton (2001), Eriksen'in kategorilerine bir beşincisini eklemiştir:

5) *Kölelik Sonrası Azınlıklar*: Eskiden Yeni Dünya'da köleleştirilmiş insanların "siyah" (Afrikalı) torunlarıdır, klasik tanımlamayla Afrikalı Amerikalılardır. Bu grupların etnik kimlikleri gruplar arası evlilikler nedeniyle birbirine karışmıştır. Bu yüzden Jamaika'da olduğu gibi "karma ırklı" nüfuslar kısmen ayrı bir nüfusu oluşturabilmektedir. Guyana, Trinidad ve Mauritius'ta biraz karışıklık olsa da ABD, Küba ve Brezilya hariç özellikle Karayipli toplumlarda bu tür gruplar gerçekte sayısal azınlıkları oluşturmamaktadırlar (Fenton, 2001: 45).

Her ne kadar Kürtler, grup olarak, ulus-öncesi halklar türüne dahil ediliyorsa da, Türkiye'de kentsel etnik azınlık olarak da yaşamını sürdüren Kürt nüfusu bulunmaktadır. İstanbul, İzmir, Adana, Ankara gibi şehirlerde yapılan göç çalışmaları² bu gruplar üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer yandan Kürtlerin yerli halk olarak görülmesi gereken coğrafyalar olduğu halde, ikinci maddede de açıklandığı gibi, siyasi meselelere dayandırılarak Kürt etnisitesini "yerli halk" olarak nitelendirmekten kaçınılır.

1.1.3. Etnisite ve Soy

İnsanlar genellikle ebeveynlerini, büyükanne ve büyükbabalarını ve de daha geniş bir akraba çevresinin ölmüş ya da yaşayan bireylerini tanırlar. Zayıf veya sağlam akrabalık sistemlerine sahip toplumlarda akrabalık ilişkilerinin tanınması toplumda soy kavramının oluşturulmasıyla sağlanır. İnsanlar geçmişlerinin bazı

---

² Zorunlu göç konusu üzerine bilimsel çalışmalar hem dünyada hem de ülkemizde az sayıda gerçekleştirilmiştir. Bu alanda kuramsal çerçevenin henüz tam olarak oturmadığı görülmektedir. Ülkemizde zorunlu göç konusunda devletin isteği üzerine gerçekleştirilmiş çalışmalar, sivil toplum örgütlerinin ve akademisyenlerin yürüttüğü çeşitli çalışmalar ve yayınlanmış raporlar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazıları ekler bölümünde kronolojik olarak verilmiştir. Çeşitli raporların kitaplaştırılması dışında zorunlu göç ile ilgili kitaplar da bulunmaktadır. Örneğin 2011 tarihli Cenk Saraçoğlu'nun "*Şehir, Orta sınıf ve Kürtler. İnkardan Tanıyarak Dışlamaya*" isimli değişik çalışması İzmir'de yaşayan orta sınıfın, göç etmiş Kürtleri algılayış biçimlerine odaklanmıştır. Handan Çağlayan, Şemsa Özar, Ayşe Tepe Doğan'ın 2011 tarihli "*Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*" adlı kitapları zorunlu göç mağduru Kürt kadın ve kızlarının hayat hikâyelerine odaklanmış bir çalışmadır.

yönlerini hatırlamayı veya unutmayı seçmekte, bazı atalarını sayıp yüceltirken bazılarını da yok saymayı tercih etmektedirler. Atalarının bazılarına değer verip diğerlerini görmezden gelmenin yanı sıra atalarının kim olduğu konusunda da çıkarıcı bir şekilde davrandıkları gözlenmektedir. Soy için doğru olan şeyler etnisite için de doğrudur, her ikisi de aynı zamanda bir sosyal zeminde temellenerek kurulmaktadır (Fenton, 2001: 10). Yaşadığı zaman, yer ve koşullara bağlı olarak insanlar bazen de hangi soydan gelmediklerini ispatlama yoluna gidebilirler. Bir etnik gruba dâhil olduğu varsayılarak çevresi tarafından rahatsız edilen, ya da sadece kendisi, bahsi geçen etnik gruba dâhil edilmekten, içerisinde yaşadığı toplum tarafından o gruba yüklenen özellikler nedeniyle rahatsız olan ve aksini ispatlamak için soy ağacı (gerçek veya kurmaca olabilir) araştırması talep eden insanlarla da karşılaşabiliriz.

Kürt etnisitesini soy üzerinden kavrama girişimleri aşiret yapılanması ve ilişkileri üzerinden hareket etmektedir. Aşiret kavramını sadece soydaşlık, akrabalık bağlarını işaret edecek şekilde kullanmak sık yapılan bir hatadır. Aşiret yapılanması ortak bir soy mitinden öte siyasi bir yapılanmadır ve değişken, akışkan, yeniden üretilebilen bir ilişkiler ağıdır. Bu nedenle Kürt etnisitesini sadece soy ve aşiret üzerinden anlamaya çalışmak genelde yanlış yönlendirmelere ve yönlendirmelere neden olmaktadır. Ortak soy miti bir etnisiteyi tanımlamak için kullanılabilecek pek çok değişkenden yalnızca biridir.

1.1.4. Etnisite ve Sınıf

Etnisite, üyeleri kendilerini farklı kabul eden gruplar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir ve bu gruplar toplum içerisinde hiyerarşik olarak da sıralanabilmektedir. Sosyal sınıf ile etnisite arasındaki farkı belirlemek gerekmektedir (Eriksen, 2004: 19). Sosyal sınıf teorileri sosyal sıralama ve gücün dağılımı sistemlerini ifade etmektedir. Etnisite ise her zaman sıralamayı ifade etmemektedir; etnik ilişkiler eşitlikçi de olabilir. Buna rağmen çoğu çok etnikli toplum, etnik üyeliğe göre sıralanmaktadır. Bu sıralamanın kriterleri sınıfsal sıralamanınkinden farklıdır, mülkiyet veya kazanılmış statüler değil kültürel farklılıklar veya ırklar temel alınmaktadır (Eriksen, 2004: 20).

Belirli etnik gruplara ait insanlar çoğunlukla belirli sosyal sınıflara tabi olduklarından etnisite ile sınıf arasında karşılıklı bağıntı olabilir. Sınıf ve etnisite arasında görünür bir ilişki olabilir, hem sınıf hem etnisite sıralama için birer kriter olabilir ve etnik aidiyet sınıf üyeliği için önemli bir neden olabilir. Sınıf farklılıkları da etnik farklılıklar da toplumların yaygın bir unsuru olabilir fakat tek ve aynı değildirler ve birbirlerinden analitik olarak ayırt edilmeleri gerekmektedir (Eriksen, 2004: 20).

Doyle (1998) bir çalışmasında, dünya üzerinde 5000 etnik grup olduğunu belirtmiştir. Bu 5000 grup yaklaşık 200 ulus-devlet içerisinde yaşamaktadır. Etnilerden sadece yüzde dördü bir devlet sahiptir geriye kalanı farklı etnik grupların kanlı savaşlar sonrası oluşturduğu ulus-devletlerde yaşamaktadır. Doyle'a göre 1945'ten bu yana dünyada etnik çatışmalarda 15 milyona yakın insan ölmüştür. Doyle'a göre özellikle Afrika'da sık sık patlayıveren savaşlar her etnik grubun bir devleti olmamasından kaynaklanmaktadır. Sahra çölünün güneyindeki ülkelerde "etnik çoğunluk sayılabilecek" toplulukların bulunmadığını, çok farklı azınlıkların bir arada yaşamaya çalıştığını ancak bunu başaramadıklarını iddia etmektedir. Doyle'ın verdiği istatistikler de çarpıcıdır; bölgede 42 etnik grup ve konuşulan 1300 farklı dil bulunmaktadır. Doyle, etnik bölünmelerin yanı sıra çok farklı yerel ve tek tanrılı dillerden de Hristiyanlık ve İslamiyet'in de bir arada var olmaya çabaladığını belirtmektedir. Ayrıca sömürgeci devletlerin, oradaki doğal-kültürel yapıyı hiçe sayarak "ulusal sınırlar" çizmesinin de büyük sorun yarattığını söylemektedir (Doyle, 1998: 130). Ulusal sınırların çizilmesi ile ortaya çıkan sorunları Türkiye örneğinde de görebiliyoruz. Bir yanda sınırın iki farklı tarafında kalan aile ve akrabalar sorunu yaşanırken, diğer yanda, göçebe veya yarı-göçebe, hayvancılığın tek geçim kaynağı olduğu Kürtler gibi, yaşam ve üretim biçimleri aniden değişen ve bu nedenle halen ekonomik ve sosyal sorunlar ile karşı karşıya kalan büyük gruplar bulunmaktadır.

Bu çerçevede Amerikalı antropolog, Steve Fenton'un (2001) dile getirdiği sıcak ve soğuk etnisite kavramından söz etmek gerekmektedir. Fenton, etnik kimliklerin değişken keskinlikleri olduğunu belirtmektedir; insanın hayatına

egemen olabilir, şiddete yol açabilir ya da günlük hayatın sıradan bir parçası olabilirler. Fenton bu değişebilir keskinliği, “sıcak” ve “soğuk” etnisite olarak adlandırmaktadır. Sıcak etnisite, “ihtiras ve kan”ları uyandırmaktadır. Gruba bağlılığı ön plana çıkarmakta, milliyetçi hareketleri ilerletmekte ve etnik gruplar arasındaki çatışmalarda kullanılmaktadır. Soğuk etnisite ise daha çok “akıl, mantık ve hesap” işidir. Duygular işe karıştırılmamakta grup aidiyetinden fayda uman örneğin bir iş adamı veya iş kadını iş görüşmelerinde etnik bağlarını gündeme getirebilmekte veya bu şekilde oy toplayacağını düşünen bir politikacı seçim süresince bundan açıkça veya gizli bir şekilde faydalanabilmektedir (Somersan, 2008: 85; Fenton, 2001: 128,129).

Politik ve kamusal etnisite retoriği aynı zamanda ailenin ve akrabalığın da dilidir. Bu, insanları kana ve tutkuya çağıran “sıcak” etnisite de olabilir, hesaplamalardan ve araçsallıktan oluşan “soğuk” etnisite de olabilir. İnsanlar etnik bir dava için destek aradıkları zaman “kendileri gibi olan” insanlara bir çağrı yapmış olmaktadırlar. Chicago veya New York’ta, Sırbistan’da veya Trinidad’taki etnik politikacılar, dinleyicilerin çağrılarına kulak vereceğini ve üstü kapalı olarak vurguladıkları kolektif kimliği tanıyacaklarını düşünmüşlerdir (Fenton, 2001: 128). Walker Connor’un ileri sürdüğü gibi etno-milliyetçiliğin dili, “kanın, ailenin, kız ve erkek kardeşlerin, annelerin, ataların, vatanın” dilidir. Connor bir örneğinde ortak atadan gelen aile bağlarına vurgu yapan Mao’nun yurttaşlarına verdiği öğütlerden bahsetmiştir; “Yurttaşlarım!... ülkenin her yerindeki babalar, kardeşler, halalar ve anneler... bu görkemli geleceği Yeni bir Çin’e dönüştürün... tüm hemşehrilerimiz, Huangti’nin bütün coşkulu torunları”. Connor, Vietnamlılara (Kuzey ve Güney) seslenen Ho Vhi Minh’ten de alıntı yapmıştır; “Hepimiz aynı atadan geliyoruz, hepimiz soydaşız, hepimiz kardeşiz... hiç kimse aynı ailenin çocuklarını birbirinden ayıramaz” (Connor 1993: 382).

İdeolojik aile ve soydaşlık duygusu çoğu milliyetçilik ve etno-milliyetçilik örneğinin en belirgin niteliklerindedir. Bu iddialar çoğunlukla kurgusallığı barındırsa da aile duygusu güçlü ve etkileyici olduğundan her zaman geçerlidir. Mikro-sosyal düzeyde akraba çemberi içindeki ilişkiler, bireylerin zihin ve

kalplerinde yaşatılan etnisitenin sosyal açıdan önemli destekleri olmaktadır (Fenton, 2001: 129).

Fransız sosyolog Etienne Balibar, doğrudan sınıf ve etnisite ilişkisine değinmektedir. Sınıf unsurunun etnik çatışmaların kaçınılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir: “İrkçiliğin sınıf mücadelesince sürekli olarak ‘üst belirlemesinin’ izleri tarihe bakıldığında tümel olarak milliyetçi belirlenme kadar saptanabilir durumdadır... tarihin ırkçı temsilcileri baştan beri, sınıf mücadelesiyle ilişkidir... Sonuç olarak, nasıl ki milliyetçilik ile ırkçılığın sürekli karşılıklı belirlenimi varsa, ‘sınıf ırkçılığı’ ile ‘etnik ırkçılık’ da karşılıklı belirlenimi vardır ve bu iki belirlenim bağımsız değildir.” (Balibar, 1993: 255, 259, 268).

1.1.5. Etnisite, Ekonomi ve Cinsiyet

Etnik kimliklerin ve ırkçılığın oluşumuna katkıda bulunan ekonomi ve devlet politikaları, cinsiyet rollerinin ve ideolojilerinin şekillenmesinde de etkilidir. Cinsiyet ayrımcılığı kalıplarının, etnik farklılaştırmaya benzer formlar aldığı görülmektedir. “Azınlık etnisiteleri” olarak tanımlanan göçmen işçiler genellikle iş gücü içerisinde en az ücreti alan, en kötü şartlarda çalışan ve iş güvenceleri çok düşük olan pozisyonlarda çalışmaktadırlar, sıklıkla sanayi ve hizmet sektörlerinde yer alırlar. Savaş sonrası dönemde Britanya’da eski kolonilerden ve kolonilerden işçi alınmış, bu işçiler ulaştırma sektörü ve Ulusal Sağlık Hizmetinde değerlendirilmişlerdir. Ayrıca Pakistan’dan gelen çok sayıda göçmen işçi İngiltere’nin kuzeyindeki tekstil fabrikalarında istihdam edilmiştir. Etnik nüfusların bu şekilde belirli meslek ve sektörlerde yoğunlaşmalarıyla birlikte kadın ve erkekler de belirli meslek ve sektörlerle dağılmıştır. Kadınların çalışma alanları, büro ve satış işleri, yaşlı ve çocuk bakımı, ev işleri ve hizmetleri gibi sektörlerle sınırlandırılmıştır. Kadınlar, erkeklerin hâkim olduğu işlerde çalışabilseler bile yöneticilik pozisyonlarına yükselebilen kadın sayısının çok az olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Britanya’da çalışan azınlık etnik gruplara mensup insanların, kıdemli mevkilerde ve yüksek ücretli işlerde sayıca az temsil edildikleri tespit edilmiştir (Fenton, 2001: 74). Türkiye’de Kürt kadınları ile mevsimlik işçilik bağdaştırılmaktadır. Cizre örneğinde ise mevsimlik işçilik *koçer* kadınların ekonomik aktivitesi olarak kabul edilmektedir.

Kadınlar ile ev içi sorumluluklar arasındaki tarihsel bağdaştırma yüzünden kadınların işgücüne katılımları erkeklere oranla hep kısmi ve sınırlı olmuştur. Benzer şekilde ayrımcılığa maruz kalan göçmen işçiler ve etnik gruplar istihdamlarını kısıtlayan tutumlarla karşılaşmışlardır. Genel olarak istihdam alanlarından resmi veya gayri resmi şekilde dışlanmış, daha az güvenceli işlerde çalışmaya zorlanmışlardır. Ayrıca sınır dışı edilmekten korkan işçiler üzerinde baskı kuran işverenler bu grupların ülkede kalma haklarını tehlikeye sokmaktadırlar (Fenton, 2001: 75).

Cinsiyete ve etnisiteye özgü deneyimlerin iktisadi yapısı, devlet ve siyaset kanadında benzerlik göstermektedir. Ulus-devletlerin göç ve vatandaşlık yasaları, göçmen grupların ve ailelerinin marjinalliklerini güçlendirerek ilk göçmen kuşak ile arkadan gelen kuşakların hayatlarını büyük oranda etkilemiştir. Britanya'da Jamaikalıların düğün ve cenaze gibi aile toplantılarına katılmak için ülkeye girmelerine izin verilmemektedir. Hindistan ve Pakistan'dan Britanya'ya giriş yapmak isteyen kadınlara yıllarca havalimanında, ülkeye evlenmek amacıyla giren kadınların bakire olması gerektiği iddiası ile göçmen bürosu memurlarınca vajina testi yapılmak istenmiştir. Bu tür devletler istihdam, konut, eğitim, cinsel davranış ve gruplar arası evliliklere dair sınırlar belirleyerek azınlıkları damgalayıp ikinci sınıf konumlarını teyit etmektedir (Fenton, 2001: 75).

Kadınlar ve azınlıklar hem şiddetin hem de ahlaki kampanyaların hedefleri olmuşlardır. 1980'lerde Amerika'da yürütülen siyasi hareketlerde azınlıklar, "yoksulluk yardımına muhtaç" gruplar ve bekâr anneler kötülenmişlerdir. Benzer kampanyalar Britanya'da da gerçekleştirilmiştir. Söz konusu gruplar ahlaki zayıflıklarından dolayı konumlarından kurtulamayan alt sınıflar olarak sunulmuşlardır (Fenton, 2001: 76). Türkiye'de de, doğu ve güneydoğu anadolu bölgelerinde karşılaşılan yüksek doğum ve bebek ölüm oranları, geçmişte, kültürel öğeler ve aile, akrabalık ve aşiret yapıları, sağlık, eğitim hizmetleri, toplumsal baskı gibi etkenler göz önüne alınmadan, Kürt kadınlarının suçu ve ihmali olarak lanse edilmiştir.

Savaş sonrası Karayiplilerin Britanya'ya göçü sırasında kadınlar erkeklerden bağımsız olarak göç edip çoğunlukla hemşire, hastabakıcı olarak çalışmışlardır. Çok sayıda kadının iş gücü piyasasında bulunduğu Güney Asya topluluklarında kadınlar emeğin en fazla sömürüldüğü hizmet ve sanayi sektörlerinde çalışmaktadırlar. Küresel ve neredeyse dev ölçekte ev hizmetçiliği ve bazen de cinsel hizmetler için Pakistan, Filipinler, Sri Lanka ve benzeri fakir ülkelerdeki kadınlar zengin ülkelerdeki ailelere hizmetçilik yapmaktadırlar. Bu kişilerin gelirleri dışarıda çalışmak için terk ederek geride bıraktıkları ülkeleri için önemlidir. Bu örneklerde etnik açıdan tanımlanmış toplumlar içerisindeki cinsiyet eşitsizlikleri, etnisiteye özgü cinsellik kuralları, sömürü kalıpları ve uluslararası kadın işgücü piyasasının gerisinde yatan küresel eşitsizlikler gözlenmektedir (Fenton, 2001: 78). Türkiye'de, geleneksel aile yapıları, örf ve adetler, küçük ölçekli üreticinin tamamen yok olmamış olması gibi pek çok sebepten kadınların aileden bağımsız bir şekilde göç ettiği, başka ülke ve şehirlerde belirli iş kollarında çalışarak geride kalan aileyi geçindirdiği örnekler oldukça azdır. Mevsimlik işçilik için evden uzaklaşan kadınlar akraba grupları halinde bir arada hareket ederler.

1.1.6. Etnisite Kuramları

Max Weber, 1922 yılında yayınlanan ancak kaleme alınışı 1914 öncesinde olan çalışmasında statü grupları çerçevesinde ırk, etnik grup ve ulus konularına değinmiştir (Sollors, 1996: 52). Weber'e göre bir etnik grup "fiziksel tip veya geleneklerin veya her ikisinin benzerlikleri veya kolonileşme ve göç hatıraları sebebiyle ortak bir kökene dair öznel bir inanç taşıyan insan gruplarıdır". Etnik grubun bir üyesi olmak için "nesnel bir kan bağı olup olmaması önemli değildir". Etnik grup üyeliği kendiliğinden bir grup oluşturmamakta fakat herhangi bir grup oluşumunu (özellikle de siyasal alanda) kolaylaştırmaktadır. Ortak etnisiteye olan inancı uyandıran şey siyasal topluluğun kendisidir. Ancak siyasal topluluğun dağılmasından sonra bile gelenek, fizyoloji ve dilde büyük farklılıklar bulunmuyorsa ortak kökene olan inanç devam edebilmektedir. Ortak etnisiteye olan bu inancın devam etmesi, akılcı örgütlenmelerin kişisel ilişkilere dönmesi kalıplarını takip etmektedir.

Etnisite hakkındaki sosyolojik yorumların çoğu etnisitenin sunduğu yükümlülük ve kimliğin, bireyler ve gruplar üzerinde güçlü bir duygusal sadakat etkisi yaratacak şekilde bir dizi bağlılıkları, yükümlülükleri, sembolik aidiyet simgelerini ve kişisel kimliği temsil ettiğini öne sürmektedir. Horowitz'in (1985) etnik gruplar ve çatışma sosyolojisi, etnik duyguları sadece kurgusal duygular olarak değil akrabalık bağının ve bağlılığının gerçek uzantısı olarak değerlendirmektedir.

Öte yandan bu görüşle tamamen ters düşen sosyolojik yorumlar da bulunmaktadır; özellikle *araçsal etnisite* ve *durumsal etnisite* kavramları önemlidir. İlk yaklaşımda savunulan arguman, etnik sembollerin ve kolektif "sadakatlerin" özellikle seküler amaçlara ulaşmak için harekete geçirildiği şeklindedir. Genellikle sözü edilmeyen şey, etnik iddiaların altında yatan harekete geçirici başlıca gücün bir kolektiviteye duyulan sorgulanmış veya sorgulanmayan bir sadakatten ziyade maddi amaçlar bulunduğuudur. Hem maddi amaçlar hem de bağlılıklar esas alınarak hareket etmek de mümkündür. Sadece kolektivitenin sembolik statüsünün değil maddi amaçların da mücadele konusu olduğu yerlerde bağlılıklar normalden daha derin ve güçlü hissedilebilir. Gruplar veya gruplarla özdeşleşen bireyler ölüm kalım mücadelesi veriyorsa ya da verdiklerine inanıyorlarsa etnik amaçların peşine düşülmesi kaçınılmaz görülmektedir. (Fenton, 2001: 132).

Araçsal etnisite görüşü, grubun varsayılan üyelerinin bazıları veya tümü için görünür olan kazanımların elde edilmesinde sadakat duygularına maksatlı olarak başvurulduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın tutup tutmaması etnik liderlerin grup içindeki mevcut veya potansiyel bölünmelerin üstesinden gelmekte göstereceği başarılarla bağlı olabilir. Brass'ın (1985) özellikle vurguladığı gibi etnik dayanışma ve grubun sembolik belirleyicileri ve kültürel çevreyi kontrol etmek için verilen savaş, gruplar arası olduğu kadar grup içinde de yaşanmaktadır. Etnik, etno-ulusal ya da ırksallaştırılmış bir topluluğun tanımlanma sürecinin bir kısmında liderliği ele alma, grubun yönünü ve amacını belirleme için topluluk içinde birbirine karşıt unsurlar arasında mücadele olmaktadır. Bir grup içerisindeki farklılıklar, gruplar arasındaki farklılıklar kadar zorlayıcı olabilmektedir (Fenton, 2001: 133).

Durumsal etnisite, bireyin bakış açısından görülen etnisitedir, eylem bağlamı olarak tanımlanan şeydir. İnsanlar günlük hayatlarında bir sosyal ortamdan diğerine hareket ederek, kendilerini farklı ortamdaki “ötekilere”, özellikle de “önemli ötekilere” (onaylarına değer verdiği insanlara) takdim ederler. Yeni vatanlarda doğan göçmen çocukları hem ebeveynlerinin beklentilerinin farkındadırlar hem de öğretmenlerinin ve arkadaşlarının beklentilerine cevap vermek durumundadırlar. İki kültür arasında sıkışmış gibi görünseler de farklı beklentilere ayak uydurma konusunda yetenekli hale gelmektedirler (Fenton, 2001: 133).

Durumsal etnisite kavramı, hem etnik bir kimlikten söz ederken hem de kimlikle ilgili beklentileri karşılamaya çalışırken özgürlüğe ve tercihe de fırsat tanımış olmaktadır. İnsanlar farklı dinleyicilere farklı sunumlar yaparak farklı durumlarda sosyal tavır ve tarzlarında değişiklik yapmaktadırlar, farklı koşulların farklı talepleri olduğunu öğrenmektedirler (Fenton, 2001: 134).

1.1.6.1. İlkselci Teoriler

İlkselci etnisite teorileri iki ana grupta incelenebilir. Birincisi grupların kültür, gelenek, dil, din, tarih gibi ayırt edici özelliklerine birinci derecede önem veren teoriler; ikincisi ise biyolojik-genetik özelliklere vurguda bulunan ve etnisiteyi kıt kaynaklardan yararlanma yarışında avantaj sağlamakta kullanılan akraba seçiminin bir uzantısı olarak gören teorilerdir. Sosyolog Edward Shills ve antropolog Clifford Geertz, birinci grup ilkselci etnisite teorilerinin kurucuları olarak gösterilmektedir (Akıllı, 2003: 46).

Shills, II. Dünya Savaşı'na katılan askerler üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, savaşta askerlerin gösterdikleri başarıların ve görevlerine kendilerini adamalarının, vatanseverlik veya partilerin sembollerine karşı duyulan bağlılıklardan çok komutanlarına, ailelerine ve takım arkadaşlarına olan bağlılıklardan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu durum Amerikalı, Alman ya da Sovyet askerleri için aynıdır. Shills, aile üyeleri arasındaki dayanışmanın kelimelerle ifade edilemeyecek derecede derin bir kan bağına dayanabileceğini söylemiş ve aile içi ilişkileri açıklamak üzere ilk defa sosyal ilişkiler için “ilksel”

terimini kullanmıştır. Thompson, Shills'in daha sonra bu bulgulardan yola çıkarak "ilksel bağ" tanımını etnik ve ırksal özdeşleştirme sürecine uyguladığını ve insanların derinlerde yer alan, duygusal ve ilksel ilişkilere karşı belirli sosyo-tarihsel koşullar altında etnik ve ırksal kimliklerle tatmin edilebilecek değiştirilemez bir biyolojik ihtiyaçları olduğunu" iddia ettiğini belirtmektedir (Thompson, 1989: 55, 56).

İlksel bağlılıkların tanımı Clifford Geertz (1994) tarafından yapılmıştır; "...temelde birinci dereceden yakınlık ve akraba bağlantıları, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmuş olmak, belirli bir dili ve hatta bir dilin diyalektini konuşmak ve belirli sosyal uygulamaları takip etmekten kaynaklanan sosyal varoluşun verilerinden veya daha doğrusu kültür bu tür konularda kaçınılmaz olarak işin içine girdiği için doğruluğu kabul edilmiş verilerden kaynaklanan bağlılıklar".

Geertz'e göre kan, konuşma, gelenek gibi bağların kelimelerle ifade edilemeyecek ve bazı zamanlarda gücüne karşı koyulamayan, kendilerinden kaynaklanan ve kendilerine yönelen, bir yaptırım gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bir kişi gerçeğin kendisinden (ipso facto) kişisel duygusallık, pratik gereklilik, ortak çıkar veya içine düşülen zorunluluktan değil, ancak büyük oranda bu bağın kendisine atfedilen hesaplanamaz mutlak önemin gücünden (kudretinden) dolayı akrabasına, komşusuna veya dindaşına bağlıdır. Bir başka deyişle ilksel bağların kaynağının, bu bağların sorgulanmaksızın varlığının ve öneminin kabul edilmesi olduğu düşünülebilir.

Geertz etnisiteyi oluşturan öğeleri doğruluğu kabul edilmiş kan bağları, ırk, dil, bölge, din ve gelenek olarak belirtmektedir. Harold Isaac bir etnik gruba üye olmaktan dolayı elde edilen kimliği, "temel grup kimliği" olarak tanımlamakta ve bu kimliğin de kişinin bedeni, ismi, dahil olduğu grubun kökenleri ve tarihi, ulus, grup veya kabile ilişkileri, dil, din, kültür ve doğum yerinin coğrafyası/topografyası tarafından oluşturulduğunu açıklamaktadır (Thompson, 1989: 56).

İlksel bağılıkların modern devlet sınırları içindeki yeni konumu Geertz'e göre oldukça önemli çatışmalara yol açabilecek niteliktedir: "...sivil politika geleneklerinin zayıf olduğu ve etkin bir refah yönetiminin gerektirdiği teknik gerekliliklerin yeterince anlaşılmadığı modernleşen toplumlarda otonom siyasal birimlerin bölgesel olarak sınırlarının belirlenmesinde, tekrarlanarak ve bazı durumlarda sürekli olarak, ilksel bağılıklar tercih edilen temel olarak önerilmektedir...".

Kabilecilik, komünalizm veya dar çevrecilik olarak değişik şekillerde adlandırılan probleme, yeni devletlerin karşılaştıkları diğer oldukça ciddi ve başa çıkılması kolay olmayan sorunlardan daha korkutucu ve tehdit edici bir özellik veren şey ilksel ve sivil duygular arasındaki dolaysız çatışmanın kristalleşmesidir. Burada yalnızca rekabet halindeki sadakatlikler ile değil aynı genel düzen içerisinde ve aynı entegrasyon seviyesinde rekabet eden sadakatliklerle de karşılaşmaktadır. Yeni devletlerde diğer devletlerde olduğu gibi sınıf, parti, iş, sendika, meslek veya benzeri bağlar gibi birçok rekabet içerisinde sadakatlikler bulunmaktadır. Ancak bu tür bağlardan oluşan gruplar, "millet adayı" olabilecek, kendi başlarına ayakta kalabilecek toplumsal birimler olarak düşünülmemektedir. Bu gruplar arasındaki çatışmalar, siyasal bütünlüğü bir kural olarak sorgulanmayan, az çok kabul edilmiş bir terminal topluluk içerisinde meydana gelmektedir. Ne kadar ileri gitseler de, en azından kasıtlı olarak, bu topluluğun varlığını tehdit etmezler. Hükümetleri ve hatta hükümet biçimlerini tehdit etseler de ancak çok nadiren, ilksel duygularla karıştığı zaman, milletin kendisini tehdit edebilirler. Çünkü milletin referans çerçevesine sahip, karşısına koyabilecekleri alternatif tanımlamaları içermemektedirler. Ekonomik, sınıfsal veya entellektüel başkaldırı devrime yol açabilir ancak ırk, dil veya kültüre dayanan başkaldırı ayrılıkçılığa veya birleşmeye, devletin sınırlarının tekrar çizilmesine ve hâkimiyet alanının yeniden tanımlanmasına yol açabilir. Sivil huzursuzluklar doğal çıkışlarını yasal veya yasadışı olarak devlet aygıtlarına sahip olmakta bulmaktadır. İlksel huzursuzluk daha derindir ve daha zor tatmin edilebilir (Geertz, 1994: 30-34).

Berghe (1994) insanın toplumsallığını anlamak için sadece akraba seçiminin yeterli olmadığını ve bunun yanında iki önemli temelin de bulunduğunu söylemektedir. Bunlar, karşılık beklentisi olan ve akraba ve akraba olmayanlar arasında işleyebilen karşılıklı yarara dayalı kooperasyon olan karşılıklılık ile intra-spesifik parazitizm veya saldırıp yok etme amaçlı tek taraflı yarar sağlamak üzere güç kullanımı anlamına gelen zorlamadır. İnsan topluluklarını Tip 1 ve Tip 2 olarak ikiye ayıran Berghe, Tip 1 gruplarının etnik, ırksal gruplar gibi ortak köken, kalıtımsal ve genelde endogamik gruplar olarak, Tip 2 gruplarını ise siyasal partiler, sendikalar, klüp ve dernekler gibi ortak çıkar üzerine kurulu oluşumlar olarak açıklamaktadır. Bu iki grubun dayandıkları temel dayanışma kaynakları birincisi için akrabalık, ikincisi için de çıkarıdır. Berghe'nin tanımıyla "üst-aile" sayılabilecek Tip 1 grupları milyonlarca yıllık süreçler sonucunda akraba seçiminin bir uzantısı olarak evrim geçirmiştir. Selektif baskılar sonucunda insanlar etnik bağlar geliştirerek diğer rakip insan gruplarına karşı güç kazanmak yoluna gitmişlerdir. Böylelikle mitik kurucular veya yaratıcı tanrıların birleştirici ortak kökeninde bir kaç yüz kişiden oluşan kabileler oluşmuştur. Bu geniş insan toplulukları üyelerinin yaşamlarını kaotik ve tehdit dolu dış dünyadan korumakta ve güven içinde yaşamasını sağlamaktadır.

Berghe'e (1994) göre gruplar içi ilişkilerde akraba seçimine dayalı iş birliği normları üyeler arasında çatışmaları engelleyici bir rol oynamaktayken, gruplar arası mücadelede zorlama ön plana çıkmaktadır. Örneğin bir etnik grubun hâkim olduğu çoklu etnik yapıya sahip devletlerin kurulmasında zorlama gruplar arasındaki antagonizmin birincil etkenlerindedir. Ancak bazı durumlarda aynı habitat içersinde rekabet gerektirmeyen nişler bulunduğu gruplar arasında karşılıklı yarara dayalı sembiyotik ilişkiler de bulunabilmektedir. Karşılıklılık ve akraba seçimi kendisini meşru göstermek için herhangi bir dayanağa ihtiyaç duymazken, zorlama bir meşruluk temeline dayanmaktadır. Bu meşruluk endüstri öncesi tüm toplumlarda paternalizm veya ailecilik sistemlerine dayanmaktayken, endüstriyel toplumlarda bu meşruluk zemini kendisini liberalizmden sosyalizme uzanan değişik ideolojiler yelpazesinde bulmaktadır. Bu değişimin sebebi, küçük ve homojen yapıdaki siyasal birimlerde paternalizmin ideolojik olarak uygun olmasına rağmen, çok etnikli bir yapıya

uygun olmamasıdır. Çok sayıda etnik grubun birlikte bulunduğu toplumlarda karşılıklılığa dayalı ideolojiler etnik bağları aşabilecektir.

1.1.6.2. Araçsalıcı Teoriler

Araçsalıcı yaklaşımın en önemli varsayımlarından birisinin, Paul Brass ve Craig Calhoun'un belirttiği gibi etnisitenin kültürel, siyasal ve ekonomik seçkinler tarafından toplumda iktidar ve avantajlarını koruyabilmek için siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitlerin manipülasyonunun bir sonucu olarak görülmesi olduğu söylenebilir. Bir grubu temsil etmek iddiasında olan seçkinler, hem grubun hem de kendilerinin siyasal ve ekonomik pozisyonlarını korumak ve geliştirmek amacındadır. Söz konusu seçkinler değişik etnik kategoriler arasında ve/veya içersinde grupların kültürel öğelerini kullanarak ve bazen de bu öğeleri değişikliğe uğratarak veya yeni öğeler icat ederek siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü yarışında avantaj elde etmeye çalışmaktadır. Grupların kültürlerinin ve sosyal yapılarının seçkinlerin yönlendirmelerine açık olması, araçsalıcı yaklaşımın diğer bir varsayımı olarak değerlendirilebilir. Seçkinler, toplumun kültürel öğelerini kendi amaçları doğrultusunda şekillendirilebilirler ve bu öğeleri kullanarak etnik mobilizasyonu sağlayabilirler. Bu yaklaşıma göre kültür sabit ve değişmez nitelikte değildir ve siyasal ve sosyal koşullara göre değişime uğrayabilir (Akıllı, 2003). Cohen'e (1996) göre somut ve soyut kültürel öğeler uzun zaman dilimleri içersinde varlıklarını korumuş olsalar da işlevleri farklılaşmakta ve çıkar çatışmalarının yoğunluğu arttığında bu unsurların üzerindeki vurgu çoğalmaktadır.

Kültür, seçkinler için manipüle edilebilecek sembolleri sunmaktadır. Seçkinler ise bu sembolleri kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda kültürün değişimini sağlayabilmektedirler. Bu kültürel değişim araçsalıcı yaklaşımın akılcı aktör türevlerine göre, Brass'ın Micheal Banton'dan esinlenerek yazdığı gibi "etnik grup liderlerinin ve üyelerinin doğru ücret karşılığında kültürlerinin bir takım yönlerinden vazgeçtikleri veya önyargılarını değiştirdikleri bir piyasa modeli ile anlaşılabilir bir pazarlık süreci" olarak değerlendirilmektedir. Burada sözü geçen "doğru ücret" tanımlaması iş imkânlarından ücretlendirme politikalarına; kolektif haklardan bireysel haklara; sübvansiyon ve kredi kullanımından vergi

kolaylıklarına ve hatta kanuna uygun olmayan durumlara kayıtsız kalınmasına kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Araçsalcı yaklaşıma göre etnisiteye dayalı huzursuzlukların üzerinde uzlaşma sağlanabilecek konular olarak kabul edilmiş olduğu ve uzlaşma masasına oturan tarafların da yerel ve ulusal siyasi, ekonomik ve kültürel seçkinler, etnik liderler, etnik grup üyeleri ve etnik örgütlenmeler olduğu düşünülebilir (Akıllı, 2003).

Araçsalcı yaklaşımın bir diğer önemli varsayımı; insanlar, toplumsal durumlar karşısında pasif değildirler ve akılcı olarak bu kurumları kullanabilirler. Bir başka deyişle tıpkı H. Rudolf Wicker'in (1997: 27), Weber'in "devleti soyut çıkarların örgütlenmiş hali olarak" gördüğünü söylemesi gibi etnisite de etnik grup üyelerinin çıkarlarının bir dışavurumu olarak görülebilir.

Rasyonalist yaklaşıma göre kişinin bir etnik gruba ait olma isteği, bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere kullandıkları bir strateji olarak değerlendirilebilir. Etnik dayanışmalar üyelerinin maddi ihtiyaçlarını, güvenlik ve statü arayışlarını tatmin etmekte kullanılabilir (Esman ve Rabinovich, 1988: 12,13).

Bireyler, sadece toplumsal kurumlar tarafından şekillendirilmezler aynı zamanda bu kurumları kendi çıkarlarına uygun olarak yorumlayıp, kullanabilirler de. Etnik gruplar, komünal kimlikler yoluyla çıkarlarını maksimize etmeye yönelmiş kolektif aktörlerden oluşmaktadır. Çünkü etnisite, Daniel Bell'in (1996) söylediği gibi çıkarları duygusal bir bağla birleştirebilmekte ve etkin bir eylemde bulunabilmek için gerekli grup büyüklüğünü sağlayabilmektedir (Young, 1993: 22).

Etnik grubun üyesi olmak kolektif eylem yoluyla ihtiyaçların karşılanmasını sağlamakla beraber; grup içi ilişkiler birey üyelerin her biri için eşit derecede yarar sağlamayabilir ve hatta bazı üyelerin çıkarlarına ters düşebilir. Bireyler, geleneksel bağlılıkların maliyeti arttıkça aynı amaçlara daha az maliyete katlanarak ulaşabilmek için alternatif araçlar arasında bir fayda-maliyet analizi yaparak, eğer daha akılcı bir seçenek mümkünse, etnik ilişkilere bağlanmayı reddedebilir (Akıllı, 2003: 54). Esman ve Rabinovich, diğer kolektif kimliklerin

bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada daha başarılı olması durumunda etnik dayanışmaların kaybolabileceğini veya kullanılmamaktan dolayı işlevini kaybedebileceğini iddia etmektedir (Esman ve Rabinovich, 1988: 13).

1.1.6.3. Marksist Teoriler

Marksist ekol kendi içinde değişik yaklaşımlara ayrılabilir. Thompson (1989) bunlardan birkaçını: “deneyselci, tarihselci, işlevselci, yapısalcı ve post-yapısalcı yaklaşımlar; pozitivist, post-pozitivist, dialektiksel, eleştirel ve hermenötik yaklaşımlar; “otoriter”e karşı “demokratik” yaklaşımlar; ortodoks, ortodoks olmayan ve “Batılı”, “Doğulu” türevler olarak göstermektedir.

olomos ve Back (1995), Marksizm’in temel ilkelerinden yola çıkan yazarların etnisite ve ırkçılık alanında ele aldıkları konuları genel bir kategorileştirme altında toplamışlardır. Buna göre Marksist yazarların en sık işlediği konular:

Siyasal kurumlar ve etnisite/ırkçılık: Devletin toplumsal ilişkilerde ırksal olarak yapılanmış durumların üretilmesindeki rolü; Özgül tarihsel koşullarda siyaset ve ırkçılık arasındaki iç etkileşim: a) İşçi sınıfı arasında bölünme kaynağı olarak ırkçılığın rolü (örn: Oliver Cox; Caste, Class and Race (Kast, Sınıf ve Irk), 1948), b) Etnisite, ırk ve sınıf arasındaki iç etkileşimin belirli tarihsel bağlamlarda işçi sınıfı arasında farklı tabakalar meydana getirmesi (örn: Stephen Castles ve Mark Miller; The Age of Migration (Göç Çağı), 1993); Azınlık toplulukları ve göçmen işçilerinin sosyal ve ekonomik haklardan mahrum bırakılması ve siyasal kurumlara eşit derecede katılamamalarına yol açan süreçler, Marksizm’in Avrupa merkezli bir iç mantığa sahip olup olmadığı (örn: Cedric Robinson; Black Marxism (Siyah Marksizm), 1983) olarak gösterilebilir.

Wallerstein, kapitalizm ve Batı Emperyalizminin 15. ve 16. yüzyıllardaki kökenlerine uzanarak, dünya sisteminin gelişimini incelemektedir. Erken kapitalizmin öncelikle ekonomik olduğunu ancak bunun yanında dinsel ve kültürel amaçlar da taşıdığını göstermektedir. Erken kapitalizmin sömürgeci nitelikte olduğunu ve sınıf yapısının korunması ve kar oranlarının en yüksek seviyede gerçekleşmesi amacını taşıdığını belirtmektedir. Wallerstein, The

Capitalist World System (Kapitalist Dünya Sistemi) isimli çalışmasında dünya sistemi kavramsallaştırmasını ırksal ve etnik süreçlerin incelenmesine uygulamıştır (Thompson, 1989: 117). Thompson (1989), bu kitapta yer alan düşüncelerden yola çıkarak, Wallerstein'in ırk ve etnisite konusunda dört ayrı pozisyonunu özetlemiştir. Bu önermeler şunlardır: Kapitalist dünya ekonomisi çoklu siyasal yapıların (devletlerin) varlığından yararlandığı gibi, değişik kültürel birimlerin varlığından da yararlanmıştır (etnik ve ırksal gruplar). Dünya ekonomisinin tarihsel evrimi küçük, güçsüz ve kültürel ve ırksal olarak farklı olan halkların emeğin uluslararası paylaşımına katılması için egemen merkez bölgelerin (temelde Avrupa) genişlemesi sürecidir. Değişik değerler, diller ve üretim biçimlerine sahip çok kültürlü birimlerin varlığı emeklerinin denetlenmesindeki kolaylık nedeniyle dünya ekonomisinin yayılması ve güçlenmesini kolaylaştırmıştır. Kölelik gibi zorunlu emek biçimleri ve doğu Avrupa'nın "ikinci sertliği" sömürgeleşme altında daha sonraki zorunlu emek biçimlerinde olduğu gibi kapitalizmin erken birikim ve yayılması için hayati öneme sahipti. Kültürel olarak farklı halkların dünya sistemine katılımı arttıkça beyaz ve Avrupalı olmayan halklar üzerindeki Avrupa hakimiyetini hem akılcılaştıran hem de haklı gösteren yalancı-bilimsel bir ideoloji olarak ırkçılık gelişti.

Etnik süreci anlamının merkez değişkeni ırksal ve etnik gruplarla bu grupların emeğin uluslar arası paylaşımındaki konumlarını karşılaştırmaktır. Bir başka deyişle emeğin uluslararası bölünmesindeki sınıflar dâhilinde meslekler veya özel sınıflar içinde ırksal ve etnik grupların ne derecede sınırlandırıldıkları veya aşırı temsil edildikleri araştırılmalıdır. Walersteine'a göre emeğin uluslararası bölünmesi ırksal ve etnik sınıflandırmaların, duyguların ve örgütlenme biçimlerinin birincil nedenidir. Böylelikle ırksal, etnik ve diğer "statü" gruplarını "sınıfların belirsiz temsilleri" olarak görür.

Emeğin ırksal ve etnik olarak bölünmesi kapitalist dünya ekonomisinden bir kaç nedenle yararlanmaktadır. İlk olarak ırksal ve etnik grupların belirli mesleklere veya üretim biçimlerine sıralandırılması ırksal ve etnik bağlan güçlendirmekte, ırksal ve etnik farklılıkların devam etmesini sağlamakta ve etnik bilinci

yükseltmektedir. Bu ise ırksal ve etnik azınlıkların özde sınıfsal olan soranlarının hem kendileri hem de hâkim grup tarafından ırksal ve etnik kavramlarla tanınması sebebiyle sınıf bilincinin gelişmesini engellemektedir. İkinci olarak, emeğin ırksal ve etnik bölünüşü belirli emek biçimlerinin belirli ırksal ve etnik gruplara uygun olduğunu ileri süren (siyahlar en iyi köleliğe uygundur çünkü amaçsızdırlar ve entellektüel ve ahlaksal olarak aşağılıktırlar vb; Çinliler lokanta ve çamaşır işlerine uygundur, Kürtler inşaat işlerinde çalışır ya da hayvancılık yapar gibi) ideolojilerin gelişme sahalarıdır. Bu tür ideolojiler etnik stereo-tipleri güçlendirmekte, sınıf bilincinin gelişimini engellemekte ve etkinlikleri devam ettiği oranda sınıf bilincinin gelişimini engellemekte ve ırksal ve etnik olarak ayrık işçilerin sürekli olarak teminini garantilemektedir.

Her ne kadar Wallerstein'in ırk ve etnisite konusunda yazdıklarını özetlemek üzere bu maddelere yer versek de burada anlatılan ekonomik ilişkileri etnisite veya ırk üzerinden ayrıştırılması, belli gruplara belli işlerin uygun görülmesi meselesinin sadece kapitalist üretim ilişkilerine özgü olmadığını altını çizmek gerekir.

Etnik hareketlerde dünya çapında görülen farklılıklar merkez-periferi ayırımıyla açıklanabilir. Merkez bölgeler periferik bölgelere göre daha değişik etnik örgütlenme biçimleri ve etnik bilinç modellerine sahiptir. Her ne kadar hem merkez hem de periferide meydana gelen etnik hareketler kültürel rönesans ve siyasal ve ekonomik eşitlik üzerinde dursalar da bu hareketlerin aldıkları şekil farklılık göstermektedir. Gelişmiş merkez ülkelerdeki etnik gruplar genellikle nüfusun küçük bir kısmını oluşturmakta ve kentlerdeki ekonomik nişlerde barınmaktadırlar. Bu hareketler içinde buldukları devletin siyasal çerçevesi dışına çıkmamaktadırlar. Oysa etnik grubun çoğunlukta olduğu periferik bölgelerde etnik bilinç kendisini ulusalcılık biçiminde ifade edebilmektedir.

Marksist ekolün temel kavramlarınınN açıkça görüldüğü bu teoride Wallerstein, ırksal ve etnik kimliklerin ne şekilde kapitalist dünya ekonomisinin yararına işleyecek biçimde yaratıldığını göstermeye çalışmıştır. Sonuç olarak Wallerstein'a göre "sistemin sonu" zamanla gelecektir ve o an evrenselcilik ile ırkçılık/cinsiyetçiliğin sentezine ulaşılması gereken bir tez-antitez ikilisini değil,

tarihin bizi aşmaya çağırdığı bir şeyi, birleşik bir tahakküm ve kurtuluş refleksleri ağını oluşturduğunu hatırlamak gerekmektedir (Wallerstein ve Balibar, 2000: 287).

1.2. ÖTEKİ KAVRAMI

“Öteki”, oldukça geniş kapsamlı, sınırları belirsiz ve son yıllarda sosyal bilimlerin hemen her alanında kullanılan bir kavramdır. Kavram pek çok seviyede pek çok grubu tanımlayabilen farklı kullanımlara sahiptir; toplumsal alanın her düzleminde, hemen her grup başka bir grubun ötekisidir. Kadın, erkeğin; genç, yaşlının; zengin, fakirin; İngiltere, Fransa'nın; Hristiyan, Müslümanın; Kürt, Türk'ün; şehirli, köylünün; Fenerbahçe taraftarı, Galatasaray taraftarının; İstanbul, Ankara'nın; rockçı, popçunun diye sonsuza dek öteki listeleri yapmaya devam edebiliriz. Görüldüğü gibi toplumsal cinsiyet, ekonomi, din, ulus, etnik grup, mekân, sosyal yaşam gibi sosyal bilimlerin ele aldığı her alanda öteki inşası, algısı bulunmaktadır.

Dolayısıyla felsefeden psikolojiye, edebiyattan siyaset bilimine kadar pek çok alanda “öteki”nin kim olduğuna ilişkin yorumlar getirilmiştir. En temel haliyle “biz” olmayanın kişileştirilmesi olan “öteki” birçok nitelendirmeyi bünyesinde taşımaktadır. Üretim ilişkilerinden milliyetçiliğe, toplumsal cinsiyet çalışmalarından psikolojiye kadar birçok çalışma alanının yolu ötekinden geçtiği için öteki algısını çalışmak önemlidir (Özçalık, 2008: 1).

Öteki, “ben, sen ve onun” dışındakidir. “Öteki”, hem fiziksel hem de kültürel anlamda, bazen sadece fiziksel ya da sadece kültürel anlamda bize benzemeyen, bizim yaşadığımız gibi yaşamayan dünyayı bizden farklı gören ve olayları bizden farklı değerlendiren toplumlar, gruplar, insanlardır. Her zaman değil ama çoğu zaman öteki, dışarıda olan, azınlıkta olan, çoğunluk olup iktidar sahibi olamayan, marjinal insandır. Ancak öteki, “batı” gibi, “avrupa” gibi, kimi zaman da ulaşılamaz olan, idealleştirilen, imrenilen ve ileride aynı toplumsal düzlemde olunmak istenen de olabilir.

Jean Baudrillard (1995), ötekinin yaşamını irdeleyerek şöyle demiştir; “*Ötekinin kökünü kazımak için girişilmiş olan her şey ötekinin yok edilemezliğini, yani ötekiliğin sürüp giden kaçınılmazlığını kanıtlıyor. Düşüncenin gücü ve olguların gücü böyledir. Kökten ötekilik her şeye direnir; Fethe, ırkçılığa, soykırıma, farklılık virüsüne, yabancılaştırmanın psikodramına. Bir yanda öteki çoktan ölüdür, öte yandaysa sürüp gitmektedir.*”(Aktaran: Anar, 1997: 7).

Öteki kavramına yakın anlama sahip başka bir kavram da “outsider³” (dışlanmış) olarak karşımıza çıkar. *Outsider*, norma uymayan (bu norm sapkın normu da olabilir) ve grupta ‘yabancı’ haline gelen kişi için kullanılan bir kavramdır. Dışlanmış, grubun “yabancı” olarak nitelendirildiği kişidir. Bu etiketleme onu, diğerlerinden ayrı bir evrene yerleştirir ve bu evrenden diğerlerine baktığında o da yabancılar görür (Bilgin, 1999:88).

Millas’a göre (2000:7) bazen, öteki, bizimle farklı bir ilişki içinde algılanır ve “biz”, zor durumda olan ötekinin kurtarıcısı durumuna geçer. Bu yolla yabancı düşmanlığı ötekiye karşı bir sevgiye ya da özdeşliğe dönüştürülebilir. Suriye’den Türkiye’ye sığınan göçmenler bu olumlamaya örnek gösterilebilir ancak bu durumun kalıcı olmadığını da görebiliyoruz. Bir toplum içinde dışlanmış, marjinalleştirilmiş bir öteki söz konusu olduğunda yabancı düşmanlığının sevgiye dönüşmesi oldukça zordur. Marjinalite kaçınılmaz olarak bir merkez tanımını da beraberinde getirmekte ve bu merkez, üstü kapalı bir biçimde de olsa onlara uymayanları ‘öteki olarak tanımlamakta, onları çeşitli şekillerde tecrit edecek standartları belirleme gücünü elinde tutmaktadır.

Habermas’ın (2012) belirttiği gibi herkese eş-saygı, sadece soydaşlara değil, ötekine, yani farklı oluşu nedeniyle diğerine gösterilme koşulunu temel almaktadır. Habermas şu şekilde devam etmektedir:

“Ötekine karşı, bizlerden biri olarak dayanışma göstermesek de, tözsel olan her şeye direnen ve gözenekli sınırları sürekli daha da öteye taşıyan bir topluluğa ait esnek ‘Biz’i kapsar. Bu ahlaksal topluluk, ayrımcılığın ve haksızlığın kaldırılmasıyla birlikte

³ Dışarıda Kalanlar/Bırakılanlar (Outsider), farklı alanlardan birçok kişinin katıldığı ve sonradan Aliye F. Mataracı tarafından derlenen, Nabi Avcı ve diğerleri tarafından kitap haline getirilen bir konferansın konusudur.

marjinaleri, karşılıklı saygı temelinde benimseme düşüncesi üzerinde kurulmuştur. Yapısal olarak ortaya çıkan bu topluluk, kendi türünü zorla kabul ettirerek tektip üyeler oluşturulan bir kolektif değildir. Benimsemek, kendi içine kapatmak ve ötekine karşı kapanmak demek değildir. 'Ötekini benimsemek' toplumsal sınırların herkese - hatta ve özellikle de, birbirine yabancı olan ve birbirine karşı yabancı kalmak isteyenlere- açık olması demektir.” (Habermas, 2012: 9).

Dışlanmışlar, topluma dışarıdan gelmiş de olabilirler, uzun zamandır o toplumun içerisinde yaşıyor da olabilirler. Özellikle göç sonrası yaşanan ötekileştirme aradan uzun zaman geçmesine rağmen tekrar tekrar inşa edilen sınırlar yolu ile sürekli güçlenebilir. İçgöçler nedeniyle de “içerdekiler” ve “dışarıda” kalanlar kategorileri oluşabilir. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, Cizre örneğinde aynı etnik gruba dahil olan toplulukların yaşadıkları bu duruma örnektir. Bir diğer örnek de İstanbul'dur. Aksoy'a göre (2001:40), aldığı göç sonucu İstanbul'dan beklenen kentsel bir kültürel çeşitlilikken ortaya çıkan kültürel dışlama eğilimi olmuştur. Türkiye'de varoş olarak adlandırılan, genellikle gecekondu türü konutların bulunduğu ve yoksul, işsiz ya da gizli işsiz diye tanımlanabilecek insanların bulunduğu yerler göçün ortaya çıkardığı önemli sorunlardan biri olarak, hem büyük şehirlerde hem de bazen bizim örneğimizde olduğu gibi görece küçük ama yoğun bir şekilde göç alan yerleşimlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu, hem kentleşme, hem kültürel uyum, hem de kente dışarıdan gelenlerin istihdamı sorunlarını kapsamaktadır. Böyle bir kentleşme oluşumunda kültürel benzeşme ve kültürel özdeşleşmenin kısa sürede gerçekleşmesi beklenemez, entegrasyon çok uzun sürebilir çünkü aynı ilden, ilçeden, köyden göç eden aileler aynı mahallede, semtte vb. yerleşerek bir hemşehriler semti oluşturmaktadır. Cizre ilçesinde bulunan Nur ve Cudi mahalleleri de bu şekilde oluşmuştur. Bu dışarıdan gelen toplulukların kendi çevreleriyle bir arada kendi geleneksel kültürlerini yaşatmaları anlamına gelir. Öte yandan gazette ve dergilerde yayınlanan varoşlarla ilgili yazılarda buradalarda yaşayan ötekiler düşman gibi gösterilmekte (Aksoy, 2001) ötekilik daha keskin hale getirilebilmektedir. Çatışmalı hale gelen ötekilik, kentsel yaşamı olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Birbirleriyle ilişki ve alışveriş içinde olan topluluklarda, gruplarda kaçınılmaz olarak kimi sosyal ve kültürel

değişiklikler beklenirken bu değişimler kentin özgün dokusuna yansıdığı zaman kentsel sorunlar ötekilerin varlığına bağlanabilir.

Milliyetçilik hareketi de ötekine karşı biz yaratma ve yaratılan biz merkezli kimliği sürekli yeniden ve yeniden inşa etme üzerinde kuruludur. Örneğin, Türkiye'nin ötekilerinden birisi olan Kürtlerin bir ötekileştirilme tarihi bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin en köklü ve güçlü tabularından biri olan Kürt meselesinde 2000'li yıllarda taşlar yerinden oynamıştır. Devlet kademelerinde ve resmi ideoloji düzeyinde "Kürtlerin varlığının tanınması" yönünde bir kopuş süreci içerisine girilirken toplumsal düzeyde, dışlayıcı söylem ve pratikler içeren yeni bir Kürt algısı ortaya çıkmıştır (Saraçoğlu, 2011: 8). Kürtlerin algılanışındaki bu dönüşümün işaretleri üç şekilde kendini göstermiştir. Birincisi; özellikle batı illerine ve kasabalarına yerleşmiş Kürt göçmenlere karşı yapılan, kısa süreli ve kimi zaman linç görünümü içeren fiziki saldırılardır. Ekim 2008'de Altınova'da ve Kasım 2009'da Bayramiç'te yaşananlar bu anlayışa örnek olmuştur. İkincisi; *Türksolu* dergisinin "Kürt sorunu yok Kürt istilasası var!" şeklindeki manşeti ile uç bir örneğinin görüldüğü bazı marjinal siyasi grup ve çevrelerin yayınlarında Kürtlere yönelik ırkçı söylemlerdir. Üçüncüsü de çoğunlukla anonim kişiler tarafından çeşitli internet sitelerinde Kürtlere yönelik ırkçı nefretin açıkça ifade edilmesidir (Saraçoğlu, 2011: 9).

1.3. KİMLİK ve ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Günümüzde birey yaşa bağlı, toplumsal cinsiyete ve cinsel tercihlere dayalı, dini, siyasi, sınıfsal, ulusal, etnik ve ekonomik kimliklerden duruma öne çıkardığı göre birine ve çoğulukla birden fazlasına aynı anda sahiptir. Üstelik yaşam döngüsü içerisinde kimi kimlikler değişebilir. Bizim örneğimizde kentli, köylü, göçmen, aşiretli, işveren, proleter, esnaf, zengin, yoksul, devletçi, korucu, "örgütçü" gibi farklı kimlikler ile karşılaşacağız ve bunların bir kısmının zaman içerisinde nasıl içselleştirildiğini, nasıl değişip dönüşebildiğini görmeye çalışacağız.

1.3.1. oğalan Kimlikler

“Kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir” der Maalouf (2010: 16) ve devam eder:

“Kimlik öyle bir çırpıda verilmez, yaşam boyunca oluşur ve değişir. Pek çok kitapta bunlar söylenmiş ve uzun uzun açıklanmıştır ama bir kez daha altını çizmenin zararı yok: doğarken içimizde var olan kimlik öğelerimiz pek fazla değil-bazı fiziksel özellikler, cinsiyet, renk... Hatta orada bile her şey doğuştan gelmiyor. Cinsiyetimizi belirleyen elbette sosyal çevremiz değil ama bu aidiyetin yönünü belirleyen gene de o; Kabil’de kız doğmakla Oslo’da kız doğmak aynı anlamı taşımıyor, kadınlık aynı biçimde yaşanmıyor, ne de kimliğin başka hiçbir öğesi...” (Maalouf, 2010: 25).

Kişi gelişimi boyunca üstlendiği değişik roller ve değişik etkilerde benliğinin tutarlılığı ve sürekliliğini kavrar ve ona göre davranır. Aile bağlarıyla, arkadaş ilişkileriyle, meslek seçimiyle, toplumdaki konumuyla, dünya görüşü ve yaşam felsefesiyle bağlantılı bir kimlik duygusu (*sense of identity*) kazanır. Kimlik duygusu, kişinin kendisini çevresiyle anlamlı bağlar kurabilen bir kimse olarak görmesidir. Bu açıdan bakıldığında en önemli öğe belli bir yere, belli bir değere ve gruba ait olma eğilimidir (Güleç, 1992: 15).

Her bireyin bir kimlik sahibi olduğu düşünüldüğünde, insanlık tarihinin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan kimlik olgusunun, yeni olmamakla beraber, modern toplumlarda daha çok ön plana çıkarılan bir kavram olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumlarda birey, bir kimliğe sahip olmakla birlikte, bu bireysel kimliğiyle modern toplumlarda olduğu kadar ön plana çıkmamıştır. Geleneksel toplumlarda, bireysel yaşamlardan öte toplumsal yaşama önem verilmesi, sosyal dayanışmanın ön planda tutulması ve topluluk ruhunun yüceltilmesi, bireysel kimliklerin arka planda kalmasına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle geleneksel toplumlarda, “ben” bilinci yerine, “biz” bilinci ön planda olmuştur. Bu dönemlerde kimliğin karşılığı olarak, özellikle belli zümreleri, zanaat erbabını veya topluluk aidiyetlerini ifade eden kavramlar kullanılmış, farklılıklardan öte benzerlikler esas alındığı için de bireysel kimlikler arka planda kalmıştır. Bu dönemlerde toplumun bir üyesi olarak bireyin özgün kimliğiyle öne çıkması kolay olmamıştır. Öne çıkmak için üstün savaşçı niteliklerine sahip olmak, iyi bir

hatip veya siyasetçi olmak, ilmi veya sanatçı bir kişiliğe sahip olmak gibi herkesin sahip olamadığı vasıflara sahip olmak gerekmiştir. Sadece bu tür vasıflara sahip olanlar yaşadıkları toplumlarda öne çıkabilmiş ve toplumu belli açılardan etkileyip tarihe geçmiştirlerdir (Anık, 2012: 17-18).

“Karanlık Çağlar” (*Dark Ages*) olarak adlandırılan ve merkezi otorite boşluğunun hissedildiği Orta Çağ’da siyasal, sosyal, iktisadi ve dinsel yönüyle başlıca güç merkezi olarak beliren Kilise’nin Hıristiyanlık ekseninde savunduğu toplumcu anlayış karşısında bu öğretiyi benimsemeyenler şiddetli yaptırımlara maruz kalmışlardır. Rönesans ile birlikte bireyi ön plana çıkaran yaklaşımlar savunulmaya başlanmıştır. Reformasyon hareketi ile birlikte de toplumcu anlayışın daha baskın olduğu Katolik anlayışa karşın bireysel eğilimlere daha açık olan Protestanlık öğretisi giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu iki gelişmenin akabinde geleneğin eleştirildiği, aklın ve bilimin rehberliğinde seküler bir anlayışın savunuculuğunun yapıldığı XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı’nda, geleneksel kurumların ve otoritelerin etkisinden kurtulmuş olan birey ön plana çıkarılmış ve bireysel aklın özgürlüğüne yapılan vurguyla, gelenek karşıtı bir kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır (Anık, 2012: 19).

İçinde yaşanan kültür gerek bireysel gerekse toplumsal kimliklerin oluşumunda önemli rol oynar. Kimlik kazanma aynı zamanda kültürlenme anlamına gelir ve kültür değişmesi bireysel ve kolektif kimliklerin değişimini de beraberinde getirebilir. Kimlik oluşumunda rol oynayan kültür, bir kuşak içerisinde bile önemli değişimlere uğrayabilir. Savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme gibi toplumu ve bireyi derinden etkileyen olaylar, kimliğin kültürel içeriklerinde derin değişikliklere sebep olabilir (Smith 1994: 49).

XIX. yüzyılda sosyoloji, psikoloji ve antropolojinin bilimsel disiplinler olarak Batı’da ortaya çıkmalarıyla sosyal bilimlerde kimlik konusu, gittikçe daha çok işlenen bir konu haline almıştır. Söz konusu sosyal bilimlerin ortaya çıktığı dönem, imparatorluklardan ulus-devletlere geçiş sürecine denk gelmektedir. Gerek bu geçiş koşullarının bir ürünü olarak inşa edilmeye çalışılan ulusal kimlik çalışmaları, gerekse de buna bağlı olarak yaşanan kimlik karmaşası nedeniyle

kimlik konusu, sosyal bilimlerde özellikle ele alınmaya başlanmış ve XX. yüzyılda giderek popüler bir terim halini almıştır (Anık, 2012: 19).

Zygmunt Bauman, Batı'da kimlik konusu kadar felsefecilerin, toplumbilimcilerin ve psikologların ilgisini çeken başka bir konunun olmadığını belirtmiştir. Bauman, bu yoğun ilginin sonucunda, kimlik araştırmalarının bir endüstri haline geldiğini hatta bunu aştığını belirtmektedir:

“(…) Denebilir ki, kimlik artık çağdaş hayatın diğer tartışmalı yönlerini aydınlatmaya, kavramaya ve incelemeye yarayan bir prizma haline gelmiştir. Toplumsal analize konu olan yerleşik meseleler artık “kimlik” ekseninde çevresinde dönmekte olan söyleme uymak için farklı biçimde yeniden ele alınmakta ve yeniden düzenlenmektedir. Örneğin, adalet ve eşitlik tartışması, ‘tanıma’ açısından yürütülme eğilimi göstermekte; kültür meselesi birey, grup ya da kategori farklılığına, bölgesel diller ve melezliğe göre tartışılmakta, bu arada siyasal süreç ise her zamankinden çok insan hakları (yani kimlik oluşturma, müzakere ve iddia etme) konulan çevresinde teorileştirilmektedir.” (Bauman, 2005: 173,174).

Topluluk temelli çoğul aidiyetlerin günümüzde yerini birey merkezli kimliklere terk etmesi özellikle 1960’ların sonlarından itibaren postmodern söylemler dahilinde, modern paradigmaya hakim olan benzeşmeci, tekbiçimci anlayışlara getirilen eleştiriler ve bu bağlamda yapılan özne vurgusunun yanı sıra ulusal kimliklerin de tartışılmaya açılmasıyla kimlik konusu sosyal bilimlerde gündemdeki yerini korumaya devam etmiştir. Modern dünya, farklılıkların kaybolup, tek tipleşmenin egemen olacağı korkusuyla kimlik kaygısına sıkıca sarılmaya başlayan bir yer olmuştur. Kimlik kavramına gösterilen ilgi, bilim dünyası ile sınırlı kalmamış siyaset, spor, sanat gibi çok farklı alanlarda kimlik üzerinden değerlendirmelerin ve tartışmaların meydana gelmesi kimlik kavramını moda bir tabir haline getirmiştir (Anık, 2012: 20).

Bozkurt Güvenç (2009), Batı'da kimlik kavramının karşılığı olarak kullanılan *identité/identity* kelimesinin özürlü bir karşılık olduğuna dikkat çekmektedir. *Identity* kelimesi Latince'deki “*idem*” kelimesinden türetilmiştir. Bu kavram İngilizce'de “*the same*” kelimesinin karşılığı olarak, “aynı, farksız, değişmemiş” gibi anlamlara gelmektedir. Identity kelimesi de özdeşlik anlamına gelmekte ve bu haliyle aynılığa, değişken olmamaya vurgu yapmaktadır. Oysa kimliğin

değişken olabileceği dikkate alındığında “*identity*” kelimesine yüklü anlamın kelimenin tam karşılığını veremediği görülmektedir.

Kimlik, birbirine paradoks olan aynılık (*sameness*) ve farklılık (*difference*) gibi iki kavramın kombinasyonuna dayanmaktadır. Kimliğin asıl önemi eşsizliğe ve bu eşsizliğin sonucu olarak farklılığa vurgu yapmasıdır. Herkesin yaşam deneyimi farklıdır. Yaşam farklılığının bir sonucu olarak bireysel olarak herkes farklı kimlikler taşır. Bu bağlamda kimlik başkalarına karşı bir pozisyon alış ve kendini ifade etme aracı olmaktadır (Anık, 2012: 21).

İlk olarak John Locke (1632-1704) kimliği, idrak, hatırlama ve şuurluluk hali olarak tanımlamıştır. Buna göre kimlik insanların düşünme, ifade etme ve kendilerini geliştirme biçimlerinin değişmez bir karakteridir. Locke’un bu yaklaşımı çağdaşları tarafından kabul görmüş, daha sonra gelen Batılı düşünürlerin çoğu tarafından da benimsenmiştir. Leibnitz (1646-1716), Kant (1724-1804) ve Kierkegaard (1813-1855) da kimliği Locke ile benzer şekilde yorumlamışlardır. Türkçede kimlik kavramı hüviyet, aidiyet, benlik, kişilik gibi kavramların eşanlamlısı olarak kullanılmakta ve sınırlı anlama büründürülmektedir. Örneğin aidiyet kelimesi bir gruba ait olma haline gönderme yaparak bireye özgü çeşitli özellikleri dışarıda bırakmaktadır. Benlik kavramı da bireyi diğer kişilerden ayıran özelliklere yoğunlaşmakta kişinin ait olduğu toplum veya grupla olan ilişkisini arka plana atmaktadır (Anık, 2012: 21).

İnsanlar gördükleri somut şeyleri bazen de var olduğunu tasavvur ettikleri kavramları tanımlayarak onlara bir kimlik verirler. Sınıflama yoluyla onları daha iyi anlamaya çalışırlar. Bir yandan insanlar birer kültürel, toplumsal, bireysel varlıklar olarak diğerleri tarafından farklı yönleriyle bilinmek/tanınmak isterken diğer taraftan toplumsal varlıklar olarak insanlar, içinde yaşadıkları topluma ait olduklarını hissetmek isterler. Bunlar, aslında kimliği oluşturan bileşelerdir ve tanımayı, tanınmayı sağlayan ait olma duygularıdır (Aydın, 1999:12).

1.3.2. Kimlik Konusuna Yaklaşımlar

Bozkurt Güvenç kimliği; bireysel, kişisel ve ulusal-kültürel kimlik olmak üzere üçe ayırmaktadır. Güvenç'in tanımına göre kişiyi diğerlerinden ayırmak için çeşitli kurumlarca verilen (ehliyet, banka kartı gibi) kimlikler, bireysel kimliği ifade etmektedir. Kişilerin üyesi buldukları kurum, kuruluş, dernek, kulüpler ve okullarla gönüllü veya mesleki ilişkilerini gösteren psiko-sosyal kimlikleri kişisel kimlik olarak tanımlayan Güvenç, nüfus kütüğündeki soy ilişkileriyle, kişiye özgü isim, cins, evlilik, askerlik, sabıka kaydı gibi bilgileri bir araya getiren kimlikleri ulusal kimlik olarak tanımlamıştır (Güvenç, 1996: 4).

Batı'da kimlik konusunda psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi alanlarda pek çok teoriler ortaya atılmıştır. Sosyoloji eksenli açıklamalarda bireyin toplumla ilişkisine dikkat edilmiştir. Klasik sosyolojinin önemli isimlerinden olan Durkheim'in sosyoloji anlayışının merkezinde, "toplumun bireylerden değil, bireyin toplumdaki doğduğu" düşüncesi bulunmaktadır. Durkheim'e göre toplumsal ifade eden bütün, onun parçalarını ifade eden bireye karşı önceliklidir. Toplumsal bütünü kendisini oluşturan parçaların toplamına indirgemek söz konusu değildir, parçalara yönelik açıklamalar toplumsal bütünden hareketle yapılmalıdır. Bu anlayışın bir uzantısı olarak Durkheim'in çalışmalarında toplumsal olguların bireysel irade üzerinde son derece belirgin ve baskın bir etkisinin olduğu görülmektedir. Durkheim, geleneksel ve modern toplumlar arasındaki farklılıkları değerlendirirken dayanışma kavramı konusunda çeşitli analizlerde bulunmuştur; dayanışma pek çok bilinç durumunun bir toplumun bütün üyeleriyle ortaklaşa bulunmasıyla oluşan toplumsal bir olgudur. Durkheim'in benzeşmenin esas olduğu eski (geleneksel) toplumları ifade etmek için kullandığı mekanik dayanışma modelinde bireyin pek bir önemi bulunmamaktadır (Durkheim, 2006: 141).

Çağdaş toplumların ayırt edici olgusu olan organik dayanışma modelinde ise farklılaşmanın esas olduğu ve bireyciliğin giderek yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. İlk dönemlerde bireycilik modern toplumları tehdit eden, kolektif dayanışmayı olumsuz etkileyen bir hastalık olarak görülmüştür. Toplumsal anlamda alt-üst oluşların yaşandığı, ayaklanmaların ve savaşların olduğu bir

dönemde bireycilik karşıtı bakış açısının belirlenmesi anlamlıdır. Geleneksel toplumlarda normların ve değerlerin sağladığı disiplin, modern toplumlarda zayıfladığı için bireysel tutkuların bu toplumlarda daha aşırı bir şekilde ön plana çıktığı ileri sürülmüştür. Organik dayanışmanın esas olduğu modern toplumlarda mekanik toplumların aksine toplumsal değerler üzerinde konsensüs zayıftır. Bu durum toplumsal işlevlerini yerine getirmekten uzak, bireysel kimliklerin öne çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Durkheim'e göre modern toplumlarda bireyin sınırsız olduğu ileri sürülen istekleriyle toplumun düzen ihtiyacı arasında sürekli bir çatışma hali olacaktır. Toplumun düzensizliğinin önüne geçmek için bireylerin bu yöndeki isteklerinin kontrol altına alınması gerektiği fikri ileri sürülmüştür. Durkheim, bu kontrolün sağlanması noktasında toplumsal değerlerin ve dinin önemli işlevler yerine getirdiğini düşünmektedir (Anık, 2012: 24, 25).

Genel olarak batı sosyolojisinde genelinde bireysel kimliklerin gücünden bahsetmenin imkânı yoktur, bireysel kimlik toplumsal kimliğin yansıması olan kolektif bilinç karşısında bastırılmış bir pozisyondadır. Yapısal-işlevci anlayışta birey, yerine getirdiği toplumsal rolleri veya toplumsal işlevleri bağlamında ele alınır. Birey, sosyalleşme ve sosyal kontrol süreci içerisinde toplumsal değerleri içselleştirir. İçselleştirilen bu değerler, bireylerin seçimlerinde etkili olarak toplumun ve toplumsal düzenin sürekliliğini sağlar (Anık, 2012: 25).

Yapısal-işlevci perspektife benzer bir yaklaşımı Türkiye'de Ziya Gökalp'te görmek mümkündür. Gökalp, "fert yok toplum var, hak yok ödev var" anlayışını savunmuştur. Ulusal kimliğin ideolojik düzeyde inşası sırasında önemli bir görev üstlenen Gökalp *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde Türk kimliği ile Osmanlı kimliği arasında çeşitli ayrımlara gitmiştir. Gökalp Osmanlı'nın, Türk kimliğini hiçe sayıp aşağıladığını ve çeşitli yollardan kimlikleri bastırarak ulusal bilinçlenmelerinin önüne geçtiği Türkleri, "mahkum millet" olarak gördüğünü ifade etmiştir. Gökalp'e göre yapılması gereken, ulusal kimliğin öneminin vurgulanması yoluyla ulusal bir bilincin oluşmasını sağlamaktır. Gökalp, Türk aydınına bir misyon biçer. Aydın uygarlığın taşıyıcısıdır ve bu yönüyle

kozmpolittir. Halk ise milli değerlerin, türk kültürünün özgün halinin sahibidir. Aydın halka bundan sonraki istikameti göstermelidir (Anık, 2012: 27).

Modern toplumların bireylerin yaşam tarzları ve tutumları açısından birbirine benzeme tehlikesi altında olduğunu düşünen bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin Fromm (1996) geçmişteki tehlikenin insanların köleleşmesi yeni tehlikenin ise insanların robotlaşması olduğunu savunmuştur. İnsan gibi davranan robotların, robot gibi davranan insanların olduğu bu dünyada zekâ artarken mantık azalmaktadır. Tüketimi ve anı yaşamaya odaklanmış bireylerin çoğunluğu oluşturduğu günümüzde çağdaş insan toplumsal kurumların boyundurluğu altına girmiş ve böylece kendine ve çevresine yabancılaşmıştır (Anık, 2012: 27).

Fromm'un karamsar tablosunun benzeri Max Weber'de görülmektedir. Weber'e göre modern toplumlar, bürokratik rasyonelleşmenin egemen olduğu toplumlardır. Rasyonel bürokratik örgütlenmenin sıkıntısı insanların yaşamlarını kolaylaştırmak için ortaya çıkmış olmasına rağmen bir yerden sonra kuralların insanların hayatını her anlamda kontrol eden bir hale dönüşmesidir (Anık, 2012: 28). Weber, modern toplumlarda bürokrasinin giderek güç kazandığını ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin de giderek arttığını belirtmiştir. Bürokratik etkinliğin giderek artmasıyla insanlar demir bir kafes içinde kalmışlardır ve modern insanı bu kafeste gelecekte neyin beklediği belirsizdir (Anık, 2012: 29).

Bu tür değerlendirmeler bir yana bırakılacak olursa kimlik konusunun, kişilik gelişiminin, öncelikle psikoloji teorilerinde tartışıldığını söylemek gerekmektedir. Bu konuda Batı'da öne çıkan isim, gençlik ve gelişim üzerine çalışmaları bulunan Erik Erikson'dur. Viyana'da Freud'un kızı Anna Freud'dan psikanaliz eğitimi alan Erikson, kimlik konulu çalışmalarında Freud'dan etkilenmekle birlikte çalışmalarını geliştirmiş ve özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. Freud'un psikanalitik kişilik teorisine göre kişiliğin üç temel elementi bulunmaktadır: id (altbenlik/biliçaltı), ego (benlik) ve süper ego (üst benlik). İd doğuştan gelen süper ego ise toplumdan gelen zihnin bilinç dışı yapılarını oluşturmakta, arada denge işlevi göre ego bilinçli hale göndermeler yapmaktadır. Freud'a göre insan kararlı bir cinsel enerjinin (libido) harekete

geçirdiği bir varlıktır. Freud'un yaklaşımında birey ve toplum ayrı evrim aşamalarından geçerek gelişmiş şekilde ele alınmıştır. Erikson, Freud'un gençlik dönemine kadar olan dönemi kapsayan kişilik gelişim evrelerini (anal, oral, fallik, gizlilik, ve genital (ergenlik) dönemi) hayatın tüm dönemlerini kapsayacak şekilde geliştirerek insanın bireysel yaşamının sekiz çağdan oluştuğunu ileri süren bir kişilik kuramı geliştirmiştir. Her dönem kendisinden sonra gelen dönem için basamak oluşturmaktadır, normal bir kişilik gelişmesi bu dönemlerdeki gereksinimlerin sağlanması, sorunların çözülmesi, görevlerin uygun zamanda yerine getirilmesi ve krizlerin atlatılması ile gerçekleşmektedir (Anık, 2012: 31).

Erikson kimliği "insanın olmak istediği şey ile dünyanın olmasına izin verdiği şeyin buluşma noktası" olarak tanımlamıştır. Kimlik oluşumunda ne koşullar ne de istek tek başına belirleyici değildir. Erikson topluluk ile birey arasında bir bağ kurarak kimliği; bireyin çekirdeğinde ama aynı zamanda kendi komünal kültürünün çekirdeğinde "yerleşmiş" bir süreç olarak değerlendirmiştir. Bu şekilde bireysel kimliğin gelişiminde toplum ve kültürün etkisini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu süreçte kimlik oluşumu kişinin çeşitli konularda seçimler yapmasını içermektedir. Bu seçimler meslek, dini inanç, siyasi görüş, cinsellik, ilişkisel rol tanımı gibi çeşitli konuları içermektedir. Kimlik konusunda Erikson'u öne çıkaran asıl durum "kimlik krizi" kavramını geliştirmiş olmasıdır. II. Dünya Savaşı sırasında, "kişisel identite ve tarihsel süreklilik duygusunu" kaybetmiş hastalara gönderme yaparak bu kavramı geliştirmiştir. Erikson'un bireyin psikolojik ve sosyolojik boyutları iç içe geçen benlik duygusundaki kriz olarak nitelendirdiği kimlik krizi insanın gelişim evresi içerisinde toplumsal rolün henüz net bir biçimde şekillenmediği gençliğin, çocukluktan çıkmış ama henüz yetişkin de olmamış evresini yansıtan ergenlik aşamasında yaygın bir şekilde görülen bir durum olarak değerlendirmiştir (Anık, 2012: 31,32).

Psikolojideki birey merkezli indirgemeci yaklaşıma tepki olarak 1970'lerin ortasında Henri Tajvel ve öğrencisi John Turner tarafından sosyal psikolojide, sosyal kimlik teorisi ortaya atılmıştır. Sosyal kimlik teorisinde kimlik kavramı bireyin üyesi bulunduğu topluluğa göre kendisini tanımladığı ve böylece

kendisini bu toplulukla özdeşleştirmesinin bir sonucu olarak sosyal bir kimlik sahibi olduğu anlayışına dayanmaktadır. Örneğin aynı takımı destekleyen kişiler bu noktada sosyal kimlik sahibidir. Ancak burada aynı takımı destekliyor olsalar da bireyleri özdeş görme hali, onların sosyal kimliğin yanı sıra bireysel kimlik sahibi olmalarının doğal bir sonucu olarak taşıdıkları farklılıkları dışlamaktadır (Anık, 2012: 32).

Fransız düşünür Gustave Le Bon (1841-1931), “Kitleler Psikolojisi” başlıklı çalışmasında, normalde bilinçli hareketlerde bulunan bireylerin belirli bir kitlenin içine karışmalarıyla birlikte bireysel bilinçlerini bir tarafa bırakıp kitleye ayak uydurduklarını ve normalde tek başınayken yapmayacakları hareketleri, kitlenin içine karıştıklarında o atmosfere uyarak yaptıklarını ileri sürmüştür. Kişilik açısından güçsüz bireylerin kitle psikolojisine kapılmaları kolay olmakla beraber, kişiliği gelişmiş, bilinç düzeyi yüksek ve sağduyusu baskın insanların sürü psikolojisi mantığıyla kendilerini kitlelere kaptırdıklarını iddia etmek güçtür (Anık, 2012: 33).

Sosyolojik gelenek içerisinde kimlik çalışmalarında sembolik etkileşimcilik çerçevesinde ortaya atılan kimlik kuramının önemli bir yeri vardır. George Herbert Mead’ın (1863-1931) kurucu olarak kabul edildiği kökleri Robert Park, Ernest Burgess ve William Isaac Thomas gibi isimlerin yer aldığı “Chicago Sosyoloji Okulu”na dayanan sembolik etkileşimcilik, toplumsal aktörler olarak bireylerin toplumsal dünyanın çevrelerindeki nesnelere, insanlar ve sembollere yükledikleri anlamlar aracılığıyla inşa etdiklerini öne sürmektedir. Bu kuram, aktif ve yaratıcı bireye diğer kuramsal yaklaşımlardan daha fazla önem ve yer vererek bu konuda bir öncü rol oynamıştır (Anık, 2012: 33).

Göçmenler, yerleşme evler, kadınların oy kullanma hakları ve istihdamı, eğitim ve demokrasi gibi konularda çalışmalar yapan Mead’ın “ben” ile ilgili görüşleri simgesel etkileşimciliğin temellerini oluşturmaktadır. Mead “ben”i bir dürtüye maruz kalıp yanıt veren pasif bir alıcı olarak değil, dinamik bir organizma olarak değerlendirmiştir. Mead’e göre kimlik, kişiliğe (*self*) ilişkin çeşitli anlamlar içermektedir. Burada kişilik çift yönlüdür: özneliğe vurgu yapan içteki, belirleyici ben (*I*) ile toplumsallığa vurgu yapan dışarıdaki, belirlenmiş olan ben (*me*).

Mead, kişideki “ben”in (*I*), başkalarının tutumlarına karşı organizmanın verdiği yanıt olduğunu, öteki “ben”in (*me*), kendi sandığı başkalarının tutumları tarafından belirlendiğini ifade etmiştir (Anık, 2012: 33,34).

Mead, bireyin iç ve dış dünyası arasındaki etkileşim üzerinde durarak kişilik gelişimini açıklamaya çalışmıştır. Bunun için gündelik yaşama odaklanmıştır. Gündelik yaşam içerisinde insanın diğer canlılardan en önemli farkı benlik duygusunun etkisiyle kendisinin bilincinde olmasıdır. Dil sayesinde insanlar bireysel olarak kendilerinin farkındadırlar ve simgesel etkileşimde bulunurlar. Simge herhangi bir şeydir ve o andaki bağlama göre değişmektedir. Örneğin sabah kahvaltıda yenilen yumurta bir beslenme gıdasıyken bir konferansta konuşmacıya fırlatılan yumurta protestoyu simgelemektedir (Anık, 2012: 34).

Mead’in kimlik konusundaki yaklaşımdan mikro-sosyolojik yön kadar psikolojik ve felsefi yön de ağır basmaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında kimlik konusunda kültür odaklı çalışmalar yapan Birmingham Kültürel Çalışmalar Okulu’nun yaptığı çalışmaların daha çağdaş ve sosyolojik bağlama daha uygun genel bir perspektif verdiğini belirtmek gerekmektedir. Bu ekol içerisinde özellikle Herbert Richard Hoggart, Raymond Williams ve Stuart Hall’ın çalışmaları önemlidir. Stuart Hall, “Yeni Zamanlar”da öznenin devriminden bahsedildiğini ve bu dönemde bireysel öznenin, etnisite, ulus ve sınıfa dayalı kolektif sosyal özneler karşısında daha da öne çıkıp, önem kazandığına dikkat çekmektedir. Yeni dönemde çoklu kimliklerin ortaya çıkıp yaygınlaştığını belirten Hall, bu dönemin belirgin özelliğinin kültürel kimliğin derin etkisinin hissedilmesi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kimlik, yaygın bir şekilde ifade edildiği haliyle “kim olduğumuz” ve “nereden geldiğimiz”den çok “ne olmamız” ve “nasıl temsil edilmekte olduğumuz” veya “kendimizi nasıl temsil edebileceğimiz” ile ilgilidir (Anık, 2012: 35).

Anthony Giddens’in yapılaşma kuramı, sosyolojik yönüyle kimlik bağlamında üzerinde durulabilecek bir yaklaşımdır. Giddens, bireylerin eylemleri hakkında çeşitli gerekçelere sahip, amaçlı failer olduklarını, ancak arkaplandaki toplumsal süreçlerin de bireylerin yaptıklarını, onların farkında olmayacakları şekilde etkilediğini savunmaktadır. Giddens, nesnelci kanatta yer alanların

(toplumsal) kurumlar konusunda güçlü, (özneye ait) eylem konusunda ise zayıf olduklarını belirtmektedir. Bundan dolayı bireyin “kendini anlama”, bu doğrultuda “belirli niyetlere ve amaçlara sahip olma” ve bunlara dayalı “birtakım gerekçelerle hareket etme” gibi nitelikleri ortaya çıkarmada yetersiz kalmaktadır (Anık, 2012: 37).

Feminist sosyoloji üzerinden kimlik konusuna bakıldığında kadın kimliğinin içinde bulunulan dönem ve toplumsal koşullar itibarıyla erkek kimliği ile karşılaştırarak farklı ideolojik düzlemler temelinde ele alınması yönünde genel bir eğilimin olduğu görülmektedir. Bu konuda özellikle modern toplumdaki kadın kimliğinin erkek kimliği karşısında ikincilleştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Andree Michel, kadınların hem Batı hem de Doğu dünyasında özellikle X. ve XI. yüzyıllarda daha geniş özgürlüklere sahip olduklarını, XII. yüzyıldan itibaren kadınların gerek Batı gerek Doğu’da eve kapatılmaya ve toplumsal yaşamdan soyutlanmaya başladıklarını söylemektedir (Anık, 2012: 38).

1.4. TRANSAKSİYONALİZM ve YENİ-İŞLEVSELÇİLİK

Transaksiyonalizmin ve yeni-işlevselciliğin tarihçesine özet olarak baktığımızda; yapısal-işlevselciliğin vurguladığı uyumlu ve dengeli toplum modelinin tam tersini, yani toplumlararası ve toplum içi gerilimler ve çatışmalara dikkat çeken yeni-işlevselci görüşün en önemli temsilcilerinin Manchester Okulu’nda toplandığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası İngiliz sosyal antropolojisinin kurumsal olarak güçlenmeye başladığını görüyoruz. 1944’te LSE (*London School of Economics*)’in başına Malinowski’nin takipçisi olan Raymond Firth gelmiştir; 1945’te Daryll Forde Londra Üniversitesi’nde; 1946’da Evans-Pritchard Oxford’ta; 1949’da Max Gluckman Manchester’da (*Rhodes-Livingstone Institute*); 1950’de Fortes Cambridge’de, aynı tarihte Schapera, Londra Üniversitesi’nde göreve başlamıştır (Eriksen, 2001: 85).

Bu antropologlar arasında önemli görüş farklılıkları bulunmaktaydı. Fortes, Evans-Pritchard ve Forde’un üzerinde yapısal-işlevselci etkiler olmakla beraber, Evans-Pritchard doğa bilimlerinden devşirilen organizmacı görüşü

reddetmekteydi. Buna paralel olarak Firth, Richards ve Leach, Malinowski işlevselciliğinin farklı bir türünü geliştirdiler. Gluckman ve Schapera, yapısal-ışlevselci olduklarını açıklamalarına rağmen çalışma konularındaki ilgi ve yaklaşımları onları Leach ve Firth'e yakınlaştırmaktaydı. Leach ve Firth gibi Gluckman ve Schapera da sosyal değişim konusuna ilgi göstermekteydiler (Eriksen, 2001: 85,86).

Rhodes-Livingstone Institute tarafından sürdürülen çalışmalar Güney Afrika'da kentleşme üzerine odaklanmıştı. Uyguladıkları yöntem ve konuya yaklaşımları sonucu elde ettikleri verilerle yapısal-ışlevsel bakışı, en azından kendi cephelerinden, gündemden düşürmüşlerdir (Suvari vd,2006: 32). Zaten yapısal-ışlevsel yaklaşım içinde çözümü gittikçe zorlaşan gizli bir gerilim vardı. Malinowski, Firth ve birkaç Amerikalı antropolog da savaş öncesi yapısal-ışlevselci yaklaşımın zaafını dile getirmişlerdi. Yapısal-ışlevsel bakışa alternatif olarak doğan bu yeni yaklaşımın en önemli teorisyeni, Radcliffe-Brown'un inançlı bir takipçisi olan Max Gluckman'dı (Eriksen, 2001: 85).

Rhodes-Livingstone Institute'a bağlı antropologlar, Godfrey Wilson ve Max Gluckman'ın önderliği altında, Afrika'da kentleşmenin etkilediği işçi göçü ve hızlı nüfus artışı üzerinde uzun erimli alan araştırmaları yapmışlardır. Onların bu çalışmaları Kuzey Rhodesia (Zambiya) kasabalarında akrabalık gibi geleneksel sosyal formların nasıl hızla değiştiğini ve göçün neden olduğu kabile hayatındaki dönüşümleri ortaya koymuştur. Alan araştırması eş zamanlı olarak hem kasabalarda hem de geleneksel yerleşim alanlarında gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda etnisite kavramının ve kabileleşmenin yeniden inşası üzerine de önemli bilgiler sunmuşlardır (Eriksen, 2001: 86; Suvari vd,2006: 33).

Yürütülen çalışmaların ortak problemi, madenci kasabalarındaki sosyal yaşamda görülen kaos ve kavgaların nedenleriydi. Bunun yanı sıra doğru ve eksiksiz verilere ulaşmak için antropolojide yaygın olmayan nicel (istatistiksel) metotlar denenmeye başlandı. Toplumsal değişim sürecinin basit bir çalışma konusu olmadığını düşünen yeni işlevselciler, toplumlar arası ve toplum içi gerilim ve çatışmaların değişimde oynadığı role vurgu yapmaktaydılar. Daha önce yazdığı *African Political System (Afrika Siyasal Sistemleri)* adlı

makalesinde, Zulu geleneksel siyasal sistemi ile sömürge yönetimi arasındaki gerilime dikkat çeken Gluckman'ın, sosyal çatışmaya duyduğu ilgisi onu Marx'a yakınlaştırmaktadır. Ancak Marx'ın tersine, Evans-Pritchard gibi o da çatışmayı son noktada toplumu bütünleştirici bir unsur olarak görmekteydi (Eriksen, 2001: 86,87). Toplum statü, kaynak denetimi, cinsiyet rolü gibi nedenlerden kaynaklanan baskıları ayinlerde dışa vurarak geçici bir süre için gerilimlerden arınmaktaydı (Suvari vd,2006: 33).

Sosyal değişim konusunda diğer bir yaklaşım Godfrey Wilson tarafından getirilmiştir. Wilson, sömürgeci yönetimlerin baskıları sonucunda büyük çapta kültürel değişimler ve kabile hayatında çözümler olabileceğini öne sürmekteydi. Onun bu görüşü, Güney Afrika'da kent politikaları çalışmasını yapan Philip Mayer tarafından da desteklendi. Mayer, işçi sendikalarının-birliklerinin kabile sınırlarını aştığını belirtmiştir. Ancak önde gelen birkaç antropolog, Rhodesia'da, Wilson'un görüşlerine karşı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlara göre kent yaşamının etkisi ile kabile kimliği yeniden üretilmekteydi ve göçlerden bu yana yeni kurulan kozmopolit yerleşimlerde başka gruplara karşı bir grubun bireyleri eski kimliklerinin kalıntılarını korumaktaydılar (Eriksen, 2001: 88).

Yeni işlevselcilik içinde değerlendirilen transaksyonalistler de, kaynakların denetimi sürecinde gelişen çatışmalar ve ötekileştirmenin etnik kimliklerin belirlenmesinde oynadığı role dikkat çekmişlerdir. Bu görüşün en önemli temsilcisi olan Barth (2001), etnik gruplar arasındaki sınırı, dışlama ve dâhil etme gibi sosyal süreçlerin belirlediğini ifade etmiştir. Barth (2001), eğer bir grubun üyeleri başka grupların üyeleriyle etkileşim halindeyken (aynı coğrafi bölgeyi de paylaştıkları halde) söz konusu grup kimliğini koruyabiliyorsa, bu durumda aidiyet ve dışlama dinamikleri devreye girmiştir, demektedir (Barth, 2001: 12-18).

Barth'ın öncülük ettiği transaksyonalizm daha sonra Ladislav Holy, Andrew Strahern, Jeremy Boissevain, F. G. Bailey, Bruce Kepferer gibi farklı ülkelerden gelen antropologları da etkilemiştir. Transaksyonalistlerce benimsenen görüşler şu şekilde özetlenebilir: Toplum sürekli bir değişim halindedir; toplumsal normlar

çelişkilidir ve davranışı açıklamada yetersizlerdir; insanlar ender mal ve ödüller konusunda daima rekabet halindedir; insanlar her zaman alternatifler arasında seçim yapmak zorundadır; bireyin eylemleri, toplumun normatif ve kuramsal çerçevesini sürekli olarak değişime uğratmaktadır; karşılıklılık, mübadele ve etkileşim vurgusu ön plandadır ve son olarak dışarıdan görünendense görünmeyenler önemsenmektedir (Suvari vd, 2006: 34).

Transaksiyonalistler gibi Edmund R. Leach de gerilim ve çatışma olgusuna vurgu yapmaktadır. Leach toplumları bütünleşmiş tümler olarak gören işlevselci ve yapısal-işlevselci görüşleri, hatta Max Gluckman'ın baş kaldırı ayinlerinden sonra, geçici süre için de olsa, toplumların gerilimlerden arındığı şeklindeki yorumuna eleştiriler yöneltmiştir. Leach (2001), dışarıdan görüldüğü gibi kültürel grupların durağan olmadığını aksine sürekli gerilimli, kararsız ve sallantıda olan hassas dengeler üzerinde olduğunu ifade etmektedir.

1.4.1. Antropolojideki Kökler

Bireylerle, bireylerin toplumsal davranışlarda verdiği kararlar arasındaki ilişkileri vurgulayan transaksiyonalizmin kökleri B. Malinowski'nin işlevselciliğinde, özellikle de London School of Economics (LSE)'deki ardılı Raymond Firth (1902-)'de yatmaktadır. Firth'ün vurgusu, toplumsal yapıdan (insanların işgal ettiği statülerden) ayırt ettiği toplumsal örgütleniş üzerindedir. 'Toplumsal yapı'nın soyut/ideal örüntülere, 'toplumsal örgütleniş'in de somut, operasyonel işlemlere gönderme yaptığını söylemektedir. "Elements of Social Organization" (Toplumsal Örgütlenişin Unsurları-1956)'unda Malinowski'nin "hesap eden insan" teması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yaklaşımında, toplumsal yapının zorlayıcılığını kabul etmekle birlikte, insan edimlerinin yaratıcılığı ve normları nasıl manipüle ettiğini de vurgulamaktadır. Raymond Firth, ekonomik antropolojideki formalizm-substantivizm tartışmasında, prekapitalist toplumlarda geçim faaliyetlerinin toplumsal yaşamın diğer faaliyetleri içinde gömülü olduğunu, dolayısıyla da klasik iktisadın terimleriyle anlaşılmayacağını öne süren, Karl Polanyi öncülüğündeki substantivistlere karşı, neo-klasik iktisat modellerinin bazı düzenlemelerle kapitalizm-öncesi toplumlara da

uyarlanabileceğini savunan formalistler tarafında saf tutmuştur (Özbudun ve Şafak, 2005: 167).

S. F. Nadel (1903-1954), benzer biçimde Malinowskici ilkelere başvurmuştur. *The Foundations of Social Anthropology* (Sosyal Antropolojinin Temelleri)'de, Malinowski'nin izinden giderek, kurumlarla bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde durmakta ve kurumların bireylerin temel gereksinimlerini karşılamak üzere uyarlandığını öne sürmektedir. Bu, psikoloji kuramlarını da bünyesine alan, işlevselci bir perspektiftir (Özbudun ve Şafak, 2005: 167).

Bir başka öncü çalışma ise, ABD'li antropolog Robert Redfield (1897-1958)'in Orta Amerika'daki Tepoztlan köyü araştırmasını (*Tepoztlan: A Mexican Village / Tepoztlan: Bir Meksika Köyü -1930*) yeniden inceleyen Oscar Lewis (1914-1970)'in *Life in a Mexican Village, Tepoztlan Restudied (Bir Meksika Köyünde Yaşam, Tepoztlan'ın Yeniden İncelenmesi - 1951)*'idir. Redfield, Tepoztlan köylülerini uyumlu, görelî türdeş, bütünleşmiş, huzurlu bir toplum olarak betimlemekteydi; oysa Lewis'in tasvirinde fraksiyonculuk, kişisel karşıtlıklar, sarhoşluk, şiddet, köyler arası gerilim, kişiler arası ilişkilerde korku, güvensizlik vb. öne çıkmaktadır. Bu durum, köyde olagelen toplumsal değişimden çok, paradigma değişikliğinin çarpıcı bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır: vurgu, toplumsal bütünleşme, uyum ve tutunumu vurgulayan işlevselcilik ve yapısal işlevselciliğe, toplumsal değişimi norm kabul eden yeni bir yaklaşım ve toplumsal dinamiği kendi başına inceleme konusu sayan yeni bir paradigmaya bir yöneliş baş göstermektedir (Barnard 2001: 83; Özbudun ve Şafak, 2005: 168).

1.4.2. Transaksiyonalizm ya da Toplumsal Eylem

Bireyler ile bireylerin toplumsal davranışlarda verdiği kararlar arasındaki ilişkilere vurgu yapan transaksiyonalizmin en önemli temsilcisi, Norveçli antropolog Frederik Barth (1928-)'dir. Leipzig doğumlu olan Barth, Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans (1947) ve Cambridge Üniversitesi'nde doktora (1957) derecelerini aldıktan sonra, Norveç ve ABD'de çeşitli antropoloji kürsülerinde öğretim görevlerinde bulunmuştur. İşlevselci geleneğin, özellikle de

hocası Meyer Fortes (1906-1983)'in etkisi altında olan Barth buna rağmen, 1950'ler Britanya antropolojisinin aşırı dengeli modellerine karşı başından itibaren tepkilidir. Pakistan, Norveç, Sudan, Bali, Papua Yeni Gine'de etnografik çalışmalar yürüten Frederik Barth, öztanıma, toplumsal eyleme, kimlik müzakeresine, toplumsal değerlerin karşılıklılık ve karar alma yoluyla yeniden üretimine yaslanan bir yaklaşım geliştirmiştir. Barth, insanlar arasındaki etkileşimin paylaşılan normlar uyarınca nasıl tedricen düzenlenip konvansiyonelleştiğini açıklamada "transaksiyon" kavramına başvurmuştur (Özbudun ve Şafak, 2005: 169). "Transaksiyonlar", "doğrudan norm ve beklentilerden türetilmeyen, ancak bir şey elde etme arzusuyla güdülenen (değer azamileştirmesi)... stratejik, hesap edilmiş eylemlerdir" (Eriksen, 2004: 68). Paylaşılan değer ve normlar, tekrar edilen transaksiyon ve değer müzakereleri aracılığıyla tedricen biçimlenmektedir.

Barth'ın Swat Pathanları arasında yürüttüğü siyasal antropoloji çalışmaları, liderlerin konumlarının transaksiyon yoluyla izleyicilerin bağlılığını sürdürmeye bağlı olduğunu ortaya çıkartmıştır; çatışma ve koalisyon arasında sürekli salınan bir güç oyunudur bu. Bu fikirleri *Models of Social Organization* (Toplumsal Örgütlenme Modelleri-1966) ile *Ethnic Groups and Boundaries* (Etnik Gruplar ve Sınırları- 1969)'de geliştirmiştir. Barth'ın çalışmaları, o güne dek etnik grupları kendi içinde kapalı kendilikler olarak ele alan etnisite ve ulus araştırmaları açısından ufuk açıcı olmuştur (Özbudun ve Şafak, 2005: 169).

Barth'ın etnisite araştırmalarında vurgu, etnikler arasındaki ilişkilere ve farklı etnik grupların kaynakların denetimindeki konumuna kaymaktadır. Etnik kimlikler, Barth'da daha önceki çalışmaların varsaydığı üzere sabit ve verili değil, değişken ve müzakereye tabidir:

"Etnik gruba aidiyeti belirleyen unsurlar 'objektif' olarak nitelenen farklılıklar değil, toplumsal süreçte oluşan farklılıklardır. İnsanlar sergiledikleri davranışlar açısından ne denli farklı olurlarsa olsunlar, eğer kendilerini akraba bir topluluk B grubuna değil de A grubuna ait hissediyorlarsa, bu tanımlamayı kimse engelleyemez. Burada objektif farklılıklardan ziyade, toplumsal etkileşimin belirlediği farklılıklar önemlidir. İşle bizim üzerinde durmamız gereken konu gruplar arasındaki objektif farklılıklar değil, bireylerin kendi kimliklerini

tanımlarken kullandıkları unsurların neler olduğudur.” (Barth, 2001: 18).

“Etnik kimliğin devamının her koşulda şart olmadığını ve değişen koşullarla yeni kimliklerin edinilebileceğini düşünüyorum. Sahip olunan etnik kimliğin devamının sağlanması ya da bu kimliğin bir başkasıyla değiştirilmesi, diğer etnik kimliklere sahip kimselerin performansına ve söz konusu kimseye sunulan imkânlarla bağlıdır.” (Barth, 2001: 28).

“Toplumsal gruplar, çok derin düşüncelerle ve çalışmalarla örgütlenen yapılar olmayıp, karşılıklı etkileşim içerisinde şekillenen yapılar olmaktadır. Etnik kimlikler ile kültürel çeşitliliğin korunması arasındaki bağlantıyı anlamaya çalışırken, öncelikli kaygım neden bir kısım değerlerin bazı sosyal ortamlarda kök saldığı ve diğer bazı değerlerin ise zaman içinde aşınıp yok olduğunu göstermektir. Söz konusu toplumsal değerlerin korunduğu durumlarda etnik sınırların ortaya çıkması mümkünken, değerlerin aşıldığı durumlarda ise bu sınırların çözüldüğüne tanık olmaktadır.” (Barth, 2001: 33). BAĞLA

Transaksiyonalizm, Çek-Britanya Afrikanisti *Ladislav Holy*, Britanya-Amerikalı Melanezya uzmanı *Andrew Strathern*, Hollandalı Akdeniz araştırmacısı *Jeremy Boissevain*, ABD'li Güney Asyacı *F. G. Bailey* ve Avusturalyalı Güney Asya uzmanı *Bruce Keppeler*'in çalışmalarının da ana yöneliştir. Bu yazarlardan her biri, transaksiyonalizmi kendi kuramsal eğilimi çerçevesine yerleştirmektedir. Örneğin *Holy*, folk modelleri, normatif kurallar ve temsillerin yaratılması arasındaki ilişkiler üzerinde dururken *Boissevain* hedefleri peşindeki bireylerin, içerisinde yer aldıkları toplumsal ağları manipüle ediş tarzları üzerine ağ analiz modelleri geliştirmektedir (Barnard, 2001: 84; Özbudun ve Şafak, 2005: 170).

Transaksiyonalizmi benimseyen yazarların başlıca ortak yönleri, şöyle sıralanabilir (Barret, 1996: 99):

1. Toplum sürekli bir değişim içindedir ve toplumsal yapı (eğer böyle bir şeyden söz edilecekse) katı değil, akışkan ve geçirimlidir.
2. Normlar ikircimli, hatta çelişkilidir.
3. Normatif düzen ile aktüel davranış arasında her zaman bir meşale söz konusudur; bir başka deyişle, kural ve normlar davranışı açıklamada yetersizdir.

4. İnsanlar, ender mal ve ödüller konusunda her zaman rekabet halindedir.
5. İnsanlar sürekli olarak alternatifler arasında seçim yapmak durumundadır.
6. Kendi çıkarı peşindeki manipülatör ve yenilikçi olarak bireye vurgu, başattır. Bireyin eylemleri, toplumun normatif ve kurumsal çerçevesini sürekli olarak değişime uğratmaktadır.
7. Karşılıklılık, mübadele ve etkileşim vurgulanır.
8. Formel olandansa informal yapı, bir başka deyişle, sahnedense sahne gerisi odağa yerleştirilir.

Transaksiyonalizm, hiçbir zaman bir “düşünce okulu” olarak kurumsallaşmasa da, diğer araçlarla birlikte kullanılabilen güçlü bir tahlil aracı sunmaktadır ve kullanımı günümüzde de yaygındır (Özbudun ve Şafak, 2005: 171).

1.4.3. Manchester Okulu ve Çatışma Kuramı

Manchester Okulu, çoğu Oxford eğitilmiş, buradan da Manchester ve Kuzey Rodezya'daki (günümüzde: Zambiya) Rhodes-Livingstone Enstitüsü'ne geçmiş sosyal bilimcilerden oluşmaktadır. 1950'li yıllarla 1970'lerin başları arasında etkin olan bu ekol, özellikle Max Gluckman'ın Enstitü'ye geçişiyle (1939) canlılık kazanmıştır. J. A. Barnes, A. L. Epstein, Scarlett Epstein, Elizabeth Colson, Clyde Mitchell, Godfrey ve Monica Wilson ve daha yakın zamanlarda da Richard Werbner, John ve Jean Comaroff gibi isimleri çevresinde toplayan Manchester Okulu mensuplarının yaklaşımlarında, kimi nüanslar gözlemlenmektedir. Örneğin C. Mitchell ve A. L. Epstein, bireylerin toplumsal ve iktisadî olarak nasıl etkileşime girdiğini ve bu etkileşimde kurulan bağlantı hatlarının izlenmesi ve gösterilmesini hedefleyen “ağ analizi” yöntemini benimsemekte, böylece transaksiyonalizme böylelikle yakın düşmektedirler. Mitchell ve Epstein'in Güney Afrika'daki Copperbelt kenti ve maden ocaklarında yürüttükleri kentsel araştırmada, beyazların dayattığı kabile örgütlenmelerinin kent ortamında hızla çözüldüğü, siyah ayaklanmalarının, beyazları olduğu kadar beyaz yakalı siyahları da hedef aldığı gösterilmektedir. Bu çalışmalar kabile,

sınıf ve Afrikalı kimliklerinin durumsal ve esnek müzakeresini gözler önüne sermektedir (Özbudun ve Şafak, 2005: 172).

Afrika toplumları üzerindeki çalışmalarında Gluckman, Malinowski'nin toplumsal değişimi kültürel temaslarla açıklayan yaklaşımına itirazla, dikkatini bu toplumun karmaşık toplumsal dinamiklerine yöneltmiştir. Başlıca vurgusu, toplumsal eylem, kurullarla davranışlar arasındaki farklılıklar, normlardaki çelişkiler, çatışmanın anatomisi ve gerilimi yatıştırma araçları üzerinedir. *Custom and Conflict in Africa* (Afrika'da Adet ve Çatışkı-1956) ve *Politics, Law and Ritual in Tribal Society* (Kabile Toplumunda Siyaset, Hukuk ve Ayin - 1965) başlıklı kitapları ile diğer monografilerinde, istikrar ile değişim arasındaki ilişkilere, devletsiz toplumlarda düzeni sürdürme mekanizmalarına ve çatışmanın düzeni sürdürmedeki rolüne dikkat çekmektedir. M. Fortes ve E. Evans-Pritchard'ın yayına hazırladığı *African Political Systems* (Afrika Siyasal Sistemleri - 1940)'de yer alan "Analysis of a Social Situation in Modern Zululand" (Modern Ztıluland'daki bir Toplumsal Durumun Tahlili) başlıklı makalesinde, Zulular arasındaki, sömürge-öncesi dönemde gerçekleşen çatışmaların bütünleştirici, beyazların yönetimi dönemindeki çatışmaların yıkıcı olduğuna dikkati çekmektedir. Bu makale, kitaptaki, sömürge bağlamını dikkate alan tek yazı olması açısından da dikkat çekicidir (Özbudun ve Şafak, 2005: 173).

Gluckman'ın tutumunun özü, toplumsal dengenin, grup ya da normların bütünleşmesinden değil, zıtların diyalektik bir süreç içinde dengelenişinden kaynaklandığı görüşüdür:

"Bu barış, çeşitli ilişki tarzlarının varlığından ve âdetin hepsine verdiği değerlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlar belirli bir noktada insanları böler; ancak daha geniş bir grup ve daha uzun bir zaman süresi içerisinde toplumsal düzenin kurulmasına yol açar. Birbirinden uzak bölgelerde insanlar kavga edebilir. Söz konusu alan ne denli küçükse, toplumsal bağlar da o denli fazladır. Ancak alan daraldıkça insanlar arasında kavganın vesileleri de çoğalır ve böylelikle çatışmalı bağlar onları hem birbirinden uzaklaştırır, hem de uzlaşmayı sağlayan başka insanlarla ilişkiye geçirir. Böylelikle işbirliği ve çatışma birbirini dengelerken, adet, böldüğü yerde birleştirir de. (Gluckman, 1966: 23)."

Gluckman'ın bir başka vurgusu ise, toplumdaki kesişen sadakat bağları üzerinedir. Bir toplumda birey ya da grupların farklı sadakatlere tabi olabileceğine vurguyla, bir düzlemde karşı karşıya gelen sadakatlerin (mesela siyasi rekabet) başka bir düzlemde (örneğin dinsel cemaat ya da meslek örgütü) çakışabileceğini, dolayısıyla bir alt-sistemdeki çatışmanın, bir başkasında telafi edilebildiğini, bu durumun bütünsel toplumsal sistemi güçlendirdiğini ileri sürmüştür (Özbudun ve Şafak, 2005: 177).

Benzer bir yaklaşım Max Gluckman'ın öğrencisi Victor Turner'da da izlenmektedir. Turner, *Schism and Continuity in an African Society* (Bir Afrika Toplumunda Bölünme ve Süreklilik-1957)'sinde anayanlı ancak babayerli Ndembu köyünde, babaların kendi çocuklarının yanı sıra kız kardeşlerini çocuklarını da yanlarında tutma, kayınların kadın ve çocuklar üzerinde iktidar kurma yolundaki çatışmalarını betimlemekte, farklı iktisadi rol ve işlevleriyle erkekler ve kadınlar, köy içinde yetke ve mülkiyet konusunda anayanlı topluluğu erkekleri arasındaki çatışmaların, büyü, sihir ve animastik inançlar çerçevesinde nasıl tezahür ettiğini anlatmaktadır. Turner'a göre, "çatışma toplumsal yapıya içkindir; ancak bizahiti çatışmayı grup birliğinin doğrulamasının hizmetine verecek bir dizi mekanizma da mevcuttur." (Barret, 1996: 103; Özbudun ve Şafak, 2005: 177).

1.5. ZORUNLU GÖÇ (ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMA) OLGUSU

1.5.1. Göç Kavramı

Göç, tüm toplumları etkileyen, insanlık tarihi kadar eski, temelinde sosyal bir hareket olmasına rağmen ekonomiden kültüre kadar hayatın her yönünü etkileyen temel değişim araçlarından birisidir. Türk Dil Kurumu göç kavramını ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlamıştır. İlk zamanlarda kaynak arayışı ile başlayan göçebelik, zaman içerisinde gelişerek, bir yaşam tarzı haline almıştır (Özdemir, 2008: 7).

Göç her şeyden önce bir mekân değiştirme durumudur. Kişiler çeşitli sebeplerle çoğunlukla gruplar halinde buldukları bölgeden bir başka bölgeye gitmektedirler. Bu hareket daimi surette yerleşme amaçlı olabildiği gibi, geçici de olabilmektedir. Bazen de bu yer değiştirme olayı her yıl düzenli aralıklarla sürdürülebilmektedir. Buna mevsimlik göç denilmektedir. Bu durumda kişiler yılın belirli zamanlarında iki veya daha fazla mekânda yer değiştirmektedirler (Sağlam, 2006: 34).

Göçler uzun bir süredir dış göç ve iç göç şeklinde ele alınmaktadır. Son yirmi yıl içerisinde bu göç tiplerine ek olarak zorunlu göç kavramından da bahsedilmeye başlanmıştır.

İç göç ve dış göç hem Türkiye'nin hem de Batılı toplumların toplumsal, kültürel ve siyasal yapısını biçimlendiren en önemli ve en kitlesel olgudur. Bölgeler arası ve uluslararası göçün yönünün azgelişmişlikten gelişmişliğe doğru olması, göç olgusu üzerinde araştırma yapan ve düşünün pek çok sosyal bilimcinin bu olguyu göçmenler açasından "olumlu", "iyiye yönelik" ve "ilerici" olarak tanımlamalarına neden olmuştur. Bu iyimser yaklaşıma göre göçmenler geldikleri kentlerde veya sanayileşmiş ölkelerde sınıf ve kültür değiştirerek yeni bir yaşam tarzına kavuşacaklardır (Canatan, 1990: 131-132).

1.5.1.1. İç Göç

İç göç, bir ölkenin kendi sınırları içerisinde belirli bir bölgeden bir başka bölgeye gerçekteştirilen göç hareketidir. Üner'in (1972) tanımına göre iç göç bir öлке içinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır (Üner, 1972: 77). Türk Dil Kurumu iç göçü, bir öлке sınırları içinde genellikle küçük yerleşim yerlerinden büyük kentlere geçici veya sürekli kalmak üzere göç etmek olarak tanımlamıştır.

İç göç kavramında, göçün yönü ile ilgili herhangi bir belirleme yoktur. Göçün akım yönleri, kırdan-kente, kentten-kente, kentten-kıra ve kırdan-kıra olabilmektedir (Sezal, 1997: 150). Türkiye'nin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde iç göçün ana eksenini kırdan kente göç

oluşturmaktadır (Tekeli, 1998: 8). Türkiye’de 1950’li yıllarda kalkınma faaliyetleri ile birlikte bölgeler arası sosyo-ekonomik farklılıklar daha belirgin hale gelmiş ve hızlı nüfus artışı ile tarımda mekanizasyon nedeniyle iç göç hızlanmıştır (Özcan, 1998: 78).

Tekeli ve Erder, Türkiye’de kırdan kente göçü tetikleyen temel faktörün kırsal yapıda meydana gelen dönüşüm olduğunu iddia etmektedir. Bu dönüşümde iki bağımsız değişken bulunmaktadır; nüfus artışının hızlı olması ve tarımsal kesimde hızlı modernleşmeye gidilmesi. Bu değişkenler birbirini etkileyerek kırsal alandaki dengenin bozulmasına neden olmuş ve bu yüzden yapısal bir değişim başlamıştır (Tekeli ve Erder, 1978: 301-305).

Bahattin Akşit 1998 tarihli makalesinde Türkiye’deki iç göçleri 1950 öncesi göçler, 1950–1985 arası göçler ve 1985 sonrası göçler şeklinde üçe ayırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfus ve iskân politikalarını devralan Türkiye Cumhuriyeti, 1950’lere kadar köy modernizasyonu, Zonguldak’ta olduğu gibi yeni açılan madenlerde çalıştırılmak üzere geniş kitlelerin işçi haline dönüştürülmesi, kuraklık, heyelan veya deprem sonucu ortaya çıkan zorunlu göçlerin işaret edilen bölgelere doğru aktarımı ve 1934 İskân Kanunu ile birlikte ulus-devletin oluşum sürecinde bazı grupların iskânı gibi konularla ilgilenmiştir. Bu dönemde köyden kente net iç göç sayısı 214.000 olarak tespit edilmiştir (Akşit, 1998: 63).

1950–1985 yılları arasında Türkiye nüfusu köyden kente doğru akmıştır. Akşit (1998) bu ikinci göç dönemini de kendi içerisinde üçe ayırmıştır. 1950–55 arasındaki dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentlerin yakın çevresindeki kırsal alanlardan bu kentlere doğru göç akımı olmuştur. 1965–70 arasında Orta Anadolu ve Karedeniz kırsalındaki insanlar büyük kentlere göç etmiştir. 1980-85 arasında ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu kırsalındaki insanlar yine büyük kentlere doğru akmıştır. 1950–55 aralığında köyden kente net iç göç 904.000, 1965–70 aralığında 1.939.000, 1975–80 aralığında 1.692.000 ve 1980–85 aralığında ise bir sıçrama göstererek 2.582.000 kişi olmuştur. 1950–1985 arasında gerçekleşen iç göç sadece köyden kente doğru değil aynı zamanda kentten kente doğru da yaşanmıştır (Akşit, 1998: 64).

1.5.1.2. Zorunlu Göç

Zorunlu göç, bir bölgedeki veya ülkedeki insanların bir bölümünün, kendi istekleri dışında, doğal afetler, iç savaşlar gibi nedenlerle yaşadıkları yerlerden başka bir yere bazen de başka ülkelere gitmesiyle ortaya çıkan göç türüdür. Kimi zaman kıtlık, doğal afetler gibi sebeplerle insanlar kitlesel olarak göç etmekte kimi zaman ise çeşitli nedenlerle kanun otoriteleri tarafından göçe zorlanmaktadır.

Zorunlu göçün nedenleri arasında sosyolojinin klasikleşmiş “itici” ve “çekici” faktörlerinin dışında bazı öğeler bulunmaktadır. Burada söz konusu olan “ülke içinde yerinden edilme” olgusudur. Bu olgunun tartışılması, bu tarz bir göçün yaşandığı her coğrafya ve ülkede zorluklarla doludur. Bu zorluklar arasında göçü ortaya çıkaran, doğal afetlerden başlayıp savaşlara ve ülke içi kargaşalara kadar uzanan bir dizi travmatik olay bulunmaktadır. Her göç süreci birçok sorunu barındırsa da bu tarz bir göç sürecinin yaratacağı psikolojik sorunlar diğerleriyle karşılaştırılmaz bir boyuttadır (Kaya, 2009: 3,4).

“Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler” Birleşmiş Milletler (BM) tarafından, “Ülke içinde Yerinden Olmaya İlişkin Yol Gösterici İlkeler”de (Yol Gösterici İlkeler) şu şekilde tanımlanmıştır: *“zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları”* (Birleşmiş Milletler, 2005). Bu tanımın en önemli iki noktası zorlamanın olması ve ülke sınırları içinde kalınmasıdır. Sadece kendi ülkesi içinde kaçmaya zorlananlar yerinden olmuş olarak kabul edilmektedir. Ekonomik göçmenler ya da gönüllü olarak göç edenler bu kategoriye dâhil edilmemektedir. Ayrıca tanım, su baskınları ve depremler nedeniyle, açlık ve nükleer santral patlaması ve geniş ölçekli kalkınma projeleri gibi nedenlerle yerinden olanları da kapsamaktadır (Ünalın, 2008: 30).

Dünya genelinde üç farklı nedenden dolayı yerinden olmuş ve birbirinden farklı özelliklere sahip nüfus grupları dikkati çekmektedir. Deprem, sel, volkan veya toprak kayması gibi çevresel veya doğal kaynaklı nedenlerden ve radyoaktivite, nükleer sızıntı, endüstriyel kazalar gibi dolaylı olarak insandan kaynaklanan yerinden olma durumlarına, 'felaket kökenli yerinden olma' (*disaster-induced displacement*) adı verilmektedir. Bu durumlarda, zorunlu göçü gerçekleştirecek olan kitle, rastgele ve tahmin edilemeyen olaylara maruz kaldığından bu mağdurların özellikleri açısından bir farklılaşma veya yanlılık söz konusu değildir. Bunun sonucu olarak da felaket kökenli yerinden olmaya maruz kalan kişilere ulaştırılması gereken yardımlar mağdurların dil, din, etnik köken vb. özelliklerine bakılmaksızın ve olayın meydana geldiği ülkeye göre farklılık göstermeksizin çoğunlukla kısa veya uzun vadede çözüme ulaştırılabilmektedir (Kurban vd, 2008: 72).

Ülkede yürütülen gelişme ve kalkınma politikaları çalışmaları nedeniyle belli bir yerleşim yerinde yaşayan kişilerin yerlerinin önceden gerekli şekilde projelendirilerek değiştirilmesi ise, 'gelişme/kalkınma kökenli yerinden olma' (*development-induced displacement*) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu politikalar doğrultusunda yapımına başlanan barajlar, otoyollar, havaalanları, kentsel dönüşüm planları, maden aramaları ve koruma altına alınan alanlar gibi durumlarda bu faaliyetlerin gerçekleşeceği alanlarda yaşamakta olan insanlar, çoğunlukla toplu olarak ve başka yerleşim yerlerinde ikamet etmek üzere yer değiştirmeye zorlanmaktadırlar. Ancak böyle uygulamaların çoğunlukla önceden yeterince planlanması ve mağdur durumda kalacak kişilerin maddi kayıplarının karşılanması için gerekli düzenlemelerin yapılması nedeniyle, karşılaşılan sorunların bir bölümü kısa vadede çözüme ulaşabilmektedir. Her şeye rağmen, dünya genelinde bu tür yerinden olma vakalarında mağduriyetlerin yeterince tazmin edilmediği bilinmektedir (Ünalın vd, 2008: 72).

Kişilerin, başka bir kişinin veya grubun zorlaması sonucu, insan hakları ihlallerinden kaçmak için ya da can güvenlikleri tehlikede olduğu için bireysel olarak, aileleri ile birlikte veya aynı yerleşim yerinde yaşayan diğer insanlarla birlikte toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kaldığı

durumlar, 'çatışma kökenli yerinden edilme' (*conflict-induced displacement*) olarak adlandırılmaktadır. 1984-1999 dönemindeki çatışmalı ortamda Türkiye'de meydana gelen ve kişilerin istemleri dışı yerlerinden edildiği olayların çok önemli bir bölümü bu gruba girmektedir. Çatışma ya da anlaşmazlık kökenli yerinden edilme olaylarında genellikle hükümetler söz konusu çatışmada veya anlaşmazlık ortamında taraf durumunda olduklarından yerinden edilme durumlarında da doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu olabilmektedir. Yerinden edilme olayları ya hükümetlerin ya da hükümetlerin çatıştıkları grupların doğrudan veya dolaylı baskısı ile gerçekleşmektedir. Bu tür yerinden edilme vakalarında ise sorunların çözümü çoğunlukla kısa sürede gerçekleşmemekte hatta dünyanın birçok bölgesinde yerinden edilmenin kalıcı duruma dönüştüğü veya onlarca yıl boyunca çözülemediği gözlenmektedir (Ünalın vd, 2008: 73).

Geçtiğimiz 20 yıl içerisinde zorunlu göç mağduru insan sayısında artış bulunmaktadır. Savaşların sivilleri hedef alması, etnik temizlik güdümlü saldırılar, kuraklık, sel, heyelan gibi doğal afetlerin sıklaşması zorunlu göç olgusunu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Basında zorunlu göçlerle ilgili haberlerin sıkça yapılmaya başlanmasıyla zorunlu göç olgusunu tanımlamada İngilizce *internally displaced people* kavramının kısaltmış şekli olan IDP kullanılmaya başlanmıştır. *Refugee* (mülteci) kelimesi de sıklıkla IDP için eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu durum 2005 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde bir sorun olmuştur. 2005 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde, özellikle ülkenin güney kesimini etkileyen, Katrina Kasırgası yaşanmıştır. Katrina kasırgasıyla ilgili yayınları yaparken Amerikalı gazeteciler zorunlu göç mağduru insanlar için *displacees* (yerinden edilenler) tanımını kullanmak durumunda kalmışlardır. Çünkü Afrika-Amerikalıları da zaman zaman *refugee* (mülteci) olarak adlandırılmakta ve bu duruma tepki göstermektedirler. IDP tanımı için *refugee* kelimesinin kullanımı, bu grubun kendi ülkelerinde zaten "öteki" olarak tanımlanırken bir de mülteci olarak tanımlanıp daha da "ötekileştirilmesine" neden olacağından gazeteciler *displacees* sözcüğüne yönelmişlerdir (Weis ve Korn, 2006: 15).

Ülkemizde, 1990'larda yaşanan göç tecrübesinden bahsedilirken genelde “zorunlu göç” ifadesi kullanılmaktadır. Çoğu sivil toplum kuruluşu ve Kürt siyasi hareketi bu ifadeyi tercih etmektedir. Diğer sivil toplum kuruluşları uluslararası hukukta da kullanılan “yerinden etme” ifadesini kullanmakta, hükümetler ve resmi kanallar ise açıklamalarında “yerinden olmuş” ifadesini kullanmayı tercih etmektedirler.

Dünya genelinde yerinden edilme durumları incelendiğinde, bazı bölgelerin diğerlerinden daha fazla etkilenmiş olmasına karşılık yerinden edilme krizinin boyut ve büyüklük açısından evrensel bir düzeyde olduğu görülmektedir. Halen çeşitli kıtalarda 50 ülkede yaşanmakta olan bu küresel sorundan kamuoyunun yeterince bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkün değildir. Uluslararası kamuoyu daha çok “mülteci” (evlerinden ayrılmak zorunda kaldıktan sonra uluslararası sınırları geçmiş olan kişiler) konularına odaklanmış durumdadır (Ünalın, 2008: 30).

Oysa 20 yıl içerisinde ülke içinde göç etmeye zorlanan insan sayısında uluslararası mülteci sayısına oranla büyük bir artış gözlenmektedir. Mültecilerin sayısı yaklaşık 10 milyon civarında tespit edilirken kargaşa ve savaşlar nedeniyle buldukları ülkede yer değiştirmeye zorlanan, zorunlu göç mağdurlarının sayısının 25 milyonu bulduğu düşünülmektedir (Tablo 1). Yaklaşık 40 ülkede zorunlu göç mağdurları ile ilgili veriler incelenmiş buna göre Afrika kıtasında 12-13 milyon, Asya kıtasında 5-6 milyon, Avrupa kıtasında 3 milyon ve Amerika kıtasında da 2-3 milyon zorunlu göç mağduru bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca 40 milyondan fazla insanın da doğal afetler veya kalkınma projeleri nedeniyle evlerinden edildiği düşünülmektedir (Castles ve Miller, 2003; Norwegian Refugee Council, 2005; Weiss ve Korn, 2006).

Zaman içerisinde, yerinden olmuş kişilerin sayısı, geri dönüşler veya geçici konaklamaların daimiye dönüşmesi nedeniyle azalmalar gösterse de genel eğilim, yeni yerinden edilme olaylarının giderek artması nedeniyle, sayının önemli ölçüde azalmayacağı yönündedir.

1.5.1.2.1 Tarihsel Gelişim ve Birleşmiş Milletlerin Konuya Yaklaşımı

Soğuk Savaşın bitmesi ve uluslararası alanda yeni bir döneme girilmesiyle var olan sorunların boyutları değişmiş, ortaya çıkan sorunlara yeni uluslararası çözümlerin üretilmesi gerektiği de anlaşılmıştır. Soğuk Savaş döneminde az yaşanan, ya da daha doğru bir ifadeyle, uluslararası kamuoyunun daha az dikkatini çeken iç savaşlar ve bunların getirdiği sorunlar günümüzde daha göze çarpar hale gelmiştir. Soğuk Savaşın ardından, uluslararası kamuoyunun ilgisi iç çatışmalara yönelmiştir. Batı ülkelerine yönelik ilticaların genel olarak bireysel nitelik taşıdığı Soğuk Savaş dönemine kıyasla, 1990'lardan itibaren çatışmalardan kaçan yüz binlerce insanın uluslararası sınırları aşarak kitlesel şekilde başka ülkelere sığınması, mülteci ve sığınmacıların sorunlarını gözler önüne sermiştir (Kurban vd, 2008: 19).

Bagshaw (2005), Avrupa kıtasının ve birey odaklı uluslararası hukuk rejiminin, kendilerine göre az gelişmiş olan ülkelere gelen yoğun mülteci akımları karşısında yetersiz kalması sonucunda ülke içinde yerinde edilme konusuyla ve bu konuya dair çözüm önerileriyle ilgilenmeye başladığını belirtmektedir. 1952 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteci Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yol açtığı mülteci sorununu çözmek için hazırlanmıştır. Bu sözleşme ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağını düşünerek ülkelerinden kaçan bireylere koruma sağlamıştır. 1980'lerde ise ırkı, dini, etnik kimliği gibi nedenlerle grup olarak hedef alınmış, iç savaş ve çatışma ortamlarından veya doğal afetlerden kaçan kişilerden oluşan zorunlu göç kitleleri oluşmuştur. Bu kitlelerin karşısına ise sınırlı yetki ve kaynakları olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile sadece belli sayı ve nitelikte kişilere sığınma hakkı vermek isteyen gelişmiş ülkelerin siyasi otoriteleri çıkmıştır. Bu durum zorunlu göç akımlarının kontrol altına alınmasına yönelik çalışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aslında zorunlu göç (zorla yerinden edilme) sorununa çözüm bulma çabaları uluslararası kamuoyunun kitlesel mülteci akımlarını durdurma isteğine bağlı olarak gelişmiştir denilebilir.

Zorunlu göç mağdurları hakkındaki ayrıntılı ilk rapor 1992'de Cenevre'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları komisyonuna Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros-Ghali tarafından sunulmuştur. Komisyon, 1992/73 sayılı önerge ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin, zorunlu göç hakkındaki konularda ilgili devlet yetkilileriyle görüşmeler yaparak ayrıntılı bir rapor düzenleyecek bir temsilci görevlendirmesine karar vermiştir. Sudanlı eski bir diplomat olan ve Brookings Enstitüsünde araştırmacı olarak çalışan Francis M. Deng bu göreve atanmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu (UNCHR) tarafından görev süresi sürekli uzatılan Deng 2004 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Deng'den sonra bu göreve İsviçreli bir hukukçu olan Walter Kälin atanmıştır. 2004 yılında ayrıca bu görevin ismi "Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi" olarak değiştirilmiştir. Görevin tanımı da "Ülke sınırları içinde kalmış kişilere yardım ve bu kişilerin haklarının korunması için hükümetlerle ve ilgili taraflarla görüşmek ve bu konuda uluslararası yardım faaliyetlerini güçlendirmek" şeklinde belirlenmiştir (Kaya, 2009: 35).

Her ikisi de bu ziyaretlerinin sonuçlarını raporlar şeklinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna sunmuşlardır. Bu raporların doğrultusunda Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu 2005 yılında "Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler" başlıklı bir ilkeler manzumesi yayınlamıştır (Kaya, 2009: 37).

Yol Gösterici ilkelerin "Kapsam ve Amaç" bölümünde, ülke içinde yerinden olmuş kişiler; "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır" şeklinde tanımlanmaktadır (BM, 2005). Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, yerinden olmuş kişiler kavramı; evlerini hem çatışma ve şiddet yüzünden terk edenleri, hem de doğal ya da insan kaynaklı felaketler yüzünden ayrılmak zorunda kalan kişileri kapsamaktadır. Yol Gösterici İlkelerde ve

bunlara ilişkin Açıklayıcı Notlarda, silahlı çatışmalar ve savaşlar sırasında bir grup insanın yerinin zorunlu veya keyfi nedenlerle değiştirilmesi için 'yerinden edilme' terimi kullanılmaktadır (BM, 2005; Kurban vd, 2008: 19-20).

Yol Gösterici İlkelerde, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde bazı hallerde zorunlu yerinden olmanın kabul edilebilir olduğu ancak keyfi yapılan yerinden etmenin hukuk dışı olduğunu belirtilmektedir. Yol gösterici 6'ncı ilkenin 1'inci fıkrasında 'her insan, keyfi olarak evinden veya düzenli olarak yaşamakta olduğu yerden çıkarılmaya karşı korunma hakkına sahiptir' denmektedir. Bununla birlikte yol gösterici ilkeler ülke içinde yerinde edilmiş kişilere özel bir hukuki statü vermemektedir (Kaya, 2009: 37).

Yol Gösterici ilkeler, tek bir doküman içinde yerinden olmuş kişilere uygulanacak uluslararası yasaların neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilkeler, yerinden olmuş kişilere gerekli yardımlar konusunda hükümetleri ve insani yardım kuruluşlarını yönlendirici 30 maddelik bir öneri bölümünü de kapsamaktadır. Bu ilk uluslararası standartlar hükümetlerin ülkeleri içinde yerinden olmuş kişilere karşı temel sorumluluk sahibi olduklarının altını çizmekte ve eğer hükümetler sorumluluklarını yerine getirmezlerse uluslararası toplumun devreye girme hakkı doğacağına işaret etmektedir. Bu rehber göre hükümetler derhal ve engelsiz bir şekilde risk altında bulunan yerinden olmuş kişilere yardım kuruluşlarının ulaşabilmelerini sağlamalıdır. İlkeler, insanların keyfi olarak yerinden edilmeme haklarının ve yer değiştirme sırasında temel yaşama ihtiyaçları ve fiziksel saldırıya karşı korunma ihtiyaçlarına ilişkin haklarının olması gerektiğini şart koşmaktadır. Yerinden edilenler ayrıca mülkiyet haklarını tekrar geri alabilmeli ve tazminata hak kazanmalıdır (Ünalın, 2008: 31).

Birleşmiş Milletlere göre her şeye rağmen ülke içinde yerinden edilme sonuç olarak bir ulusal egemenlik sorunudur. Yol gösterici ilkeler bu nedenle hukuki bir bağlayıcılığa sahip değildir ve ilkelerin gerekliliklerini yerine getirmek devletlerin kendi insiyatiflerindedir. Devletler koşullar ne olursa olsun ayrımcılık yapmaksızın kişilere gerekli asgari sağlık malzemesi, yiyecek, konut, giyecek ve

temiz içme suyu sağlamakla yükümlüdür Yol gösterici ilkeler devletlere dört ayrı aşamada görev ve sorumluluk yüklemektedir:

- 1) göç ettirmeye karşı koruma
- 2) göç ettirilme sırasında koruma
- 3) göç sonrası insani yardım
- 4) geri dönüş yeniden yerleştirme ve toplumsal entegrasyon

Sorunun kalıcı çözümü içinse iki farklı yol öngörülmüştür:

- a) mağdurların kendi evlerine geri dönmeleri
- b) başka bir yere yerleşmeleri

Burada önemli olan, kararın zorunlu göç mağdurlarına ait olması ve gönüllü olarak verilmesidir. Ayrıca devlet, bireylerin geri dönüş veya yeniden yerleşmede uyum sürecine tam katılmasından, bu kişilerin mallarını geri almasından veya malların iadesi mümkün değilse de kendilerine tazminat sağlanmasından, uluslararası kuruluşların kişilere yardım etmesine izin verilmesinden ve bunun kolaylaştırılmasından da sorumludur. Tüm bunlara rağmen ilkelerin uygulanmasında ve tanımlanmasında sorunlar çıkmaktadır (Kaya, 2009: 38).

Walter Kälin, 4–5 Ekim 2004'te Viyana'da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün İnsan Boyutu Toplantısında (*Supplementary Human Dimension Meeting*) ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin eğitim ve sağlık hizmetleri açısından yetersiz şartlar içinde yaşadıklarını, çoğunlukla etnik ayrımcılığa maruz kaldıklarını, buldukları ülkelerdeki yasal ve bürokratik uygulamaların bu insanların temel ihtiyaçlarına cevap veremediğini, özellikle kadın ve çocukların, yaşlı ve hasta olan mağdurların sayısının oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Uygulamalarda hâlâ boşluklar olduğunu ve sorunun uluslararası ve ulusaşırı kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve hükümetlerce

işbirliği halinde çözülebileceğini vurgulamıştır (OSCE Final Report, 2004: 40-41).

Birleşmiş Milletler raporlarında dünya geneline yayılmış zorunlu göç mağdurlarının, karşılaştıkları sorunlar ve yaşadıkları süreçler açısından pek çok benzerlik içerdikleri saptanmıştır. Hem kalkınma nedeniyle hem de savaşlar nedeniyle yerinden olan insanların yaşadıkları süreçlerin ve sahip oldukları problemlerin büyük ölçüde benzer olduğu saptanmış, bir kez yerinden olan insanların daha sonraki süreçlerde sürekli yerinden olmaya eğilimli oldukları gözlenmiş, zorunlu göç mağduru insanların kendi ülkelerinin siyasal seçkinleri tarafından daha çok etno-kültürel ve dinsel nedenlerle dışlandıkları belirlenmiştir (Kaya, 2009: 39).

Bazı ülkeler Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi tarafından atanan temsilcilerin kendi topraklarında zorunlu göç mağdurları konusunda inceleme yapmasına karşı pek de olumlu yaklaşmamışlardır. Türkiye, Rusya ve Myanmar bu ülkeler arasında bulunmaktadır. Türkiye, yaklaşık on yıl süren taleplerin ardından Francis Deng'e inceleme yapma iznini 2002 yılında vermiştir. Aynı şekilde Rusya, Çeçenistan'da inceleme yapma taleplerine karşı çok uzun bir süre direnmiş, ancak 2003 yılında izin vermiştir. Myanmar hükümeti ise hâlâ bu direnişini sürdürmektedir (Kaya, 2009: 40).

Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi pek çok uluslararası kuruluş da Birleşmiş milletlerin "Yol Gösterici İlkeleri"ni ülke içinde yerinden edilme konusunda yapacakları çalışmalar için referans metni olarak kabul etmektedir. Avrupa Birliği konuyu daha çok insan hakları açısından değerlendirmektedir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) ise konuya ilişkin kendi bölgesinde bulunan 55 ülkeden 13'ünün yerinden edilme sorunu ile karşı karşıya olmasından kaynaklanan bir hassasiyet taşıdığı söylenebilir (Kaya, 2009: 40). Şu an Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın bölgesinde ülke içi çatışmalar ve sistemli insan hakları ihlalleri sonucu yaklaşık 3 milyon zorunlu göç mağduru olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumun en yoğun yaşandığı ülkelerin başında ise Azerbaycan, Bosna Hersek, Kıbrıs, Gürcistan, Rusya Federasyonu, Sırbistan ve Türkiye gelmektedir (OSCE Final Report, 2004: 40).

2. BÖLÜM

YÖNTEM VE TEKNİKLER

Kuramsal ve kavramsal çerçevede etnisite, öteki, kimlik, transaksyonalizm ve zorunlu göç kavramlarını ele alındı. Çalışma bir etnik grup üzerine planlandığı ve aynı etnik grup içerisinde yaşanan çatışmayı anlamaya yönelik olduğu için etnisite nedir, etnik gruplar ve etnik grupların sınırları nasıl oluşur, kendi içlerinde nasıl bir yapıya sahiplerdir soruları cevaplanmaya çalışıldı. Öteki ve kimlik kavramlarına da hem etnisite kavramını hem de aynı etnik grup içerisinde neden farklı kimlikler olduğunu, “biz” olgusunun nasıl aynı zamanda ötekileştirme davranışı da içerebildiğini anlayabilmek için yer verildi.

Etnisite ve toplumsal ilişkiler ile ilgili farklı teorilere de değinildi ancak bireyler ile bireylerin toplumsal davranışlarda verdiği kararlar arasındaki ilişkilere vurgu yapan, *kaynakların denetimi sürecinde gelişen çatışmalar ve ötekileştirmenin etnik kimliklerin belirlenmesinde oynadığı role dikkat çeken, görünen ve anlatılandan öte sahne arkasında neler olduğunu odağa yerleştiren transaksyonalist bakış açısı tezin yöntemi olarak seçildi. Kuramsal çerçevede Manchester Okulu ve çatışma kuramına da yer verilmesinin nedeni de karmaşık toplumsal dinamiklere yapılan vurgu ve Gluckman'ın tutumunun özünü oluşturan, toplumsal dengenin grup ya da normların bütünleşmesinden değil, zıtların diyalektik bir süreç içinde dengelenişinden kaynaklandığı görüşü olmasıdır.*

2.1. YÖNTEM

Bu tez çalışması transaksyonalist bir bakış açısıyla sürdürülecektir. Cizre ilçesinin yerli halkı olan ve kendilerini “şehirli” anlamına gelen “*Bajarî*” kelimesi ile tanımlayan Kürt nüfusu ile ilçeye köy boşaltmalar nedeniyle yerleşen ve yerli halk tarafından “göçebe” anlamında “*koçer*” ya da “köylü” anlamında “*gundi*” olarak adlandırılan Kürt nüfusun arasında yaşanan ve zaman zaman çatışmaya varan gerilimin anlaşılması üzerine odaklanılmıştır.

2.2. AMAÇ

Bu araştırmada Doğu Anadolu ve GÜneydoğu Anadolu bölgesinde sıklıkla karşılaştığımız, köy boşaltmalar sonucunda Şehir merkezlerine yerleşen gruplar ile merkezde yaşayan gruplar arasındaki çatışmanın nedenleri, boyutları ve sonuçlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma alanı olan Şırnak iline bağlı Cizre ilçesinde söz konusu gruplar arasında çatışmanın önemli bir faktör olduğu düşünölmektedir. Bu bağlamda Cizre merkezinde göç ile gelenler ve yerleşik halk arasında inŐaa edilen ötekilik algısına geleneksel, dinsel, ekonomik ve mekansal açıdan bakılacaktır.

2.3. VARSAYIM VE HİPOTEZLER

2.3.1. Varsayım

1987-1999 yılları arasında, Türkiye'nin Doğu ve GÜneydoğu Anadolu bölgelerinde, bireylerin ve ailelerin istemi dışında yaşanan, diğer bir deyişle köy boşaltma hareketlerini içeren güvenlik amaçlı göç, yeni yerleşim alanlarında, merkezde yer alan gruplar ile göçle gelenler arasında çatışmaya yol açaarak, sorunlu bir yeniden kimlik inŐasına ve plansız, yatırımsız yerleŐtirmelere bağlı olarak ekonomik ve sosyo-költürel sorunlara neden olmuştur.

2.3.2. Hipotezler

Cizre ilçesine köy boşaltmalar ile gelen gruplar farklı aşiretlere mensup oldukları halde yerli halka karşı tek vücut halinde hareket etmeyi tercih etmektedirler. Yerli halk bu grupları “*koçer*”, kendilerini ise Şehirli anlamına gelen “*bajari*” olarak adlandırmaktadır. Göçmenlerin bir kısmı bu adlandırmayı kabul edip kullanmaktadır. Bu iki grup arasında yaşanan çatışma bağlamında Cizre'deki sosyo-költürel, ekonomik, dinsel ve mekansal ayırım konusunda Şunları ileri sürmek mümkündür:

- *Bajariler* ve *koçerler* aynı dil, din, etnik kökene sahip homojen bir költürel yapı olarak düşünölebilecekken, içeriden bakıldığında birbirlerini sosyo-költürel anlamda ötekileŐtirmektedirler.

- Söz konusu her iki grup da sünni şafii temelli inanç sistemine sahipken uygulama ve pratikleri çeşitli görüngülerde iki grubu birbirinden ayırmakta ve biz algısını güçlendirmek için yeniden üretilmektedir.
- Habur sınır kapısından sürdürülen motorin ithalatının, eylül 2001 yılında getirilen kısıtlamalar ve yasaklar sonucu durması, söz konusu grupları ekonomik anlamda çatışmaya sürüklemiştir.
- Söz konusu gruplar mekansal olarak birbirlerinden uzak durarak kimlik algılarını güçlendirmektedir. Burada mekan üzerinden kimlik inşasının yansımaları yerleşim alanları, eğitim kurumları, kısmen dini yapılar ile sosyal alanların ayırımında görülmektedir.
- Söz konusu grupların kaynaklara erişim, kaynakların paylaşımı ve üretim ilişkileri ekseninde yaşadıkları çatışmalar, aynı etnik grup içerisinde farklı kimliklerin oluşumu ve ötekileştirme mekanizmalarının işleyişinin nedenlerinden biridir.

2.4. ALAN, BAŞVURULAN TEKNİKLER VE ÇALIŞMA SÜRESİ

Bu araştırma Şırnak iline bağlı Cizre ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasından önce ve ara verildiği tarihlerde literatür taraması yapılmıştır. Aralıklı olarak 4 yıla yayılan saha çalışmasında yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış görüşme, sözlü tarih ve katılımlı gözlem teknikleri kullanılmıştır. Sahada yapılan görüşmelerde katılımcıların rahatsız olmaları nedeniyle ses kayıt cihazı kullanılamamış, izin alınarak not tutulmuştur. İnsanların inandıkları, söyledikleri ve yaptıkları arasında anlamlı farkların olduğu fikrini paylaşmaktayım. Zaten bu nedenledir ki antropoloji ne anket yöntemi ile ne de görüşme ve gözlem tekniklerinin yalnızca birisinin kullanılması ile tatmin olmaktadır. Bu çalışmada anket ve soru kağıdı kullanılmamış, kişilerle tek tek derinlemesine görüşme, odak grup görüşmeleri ve gözlem teknikleri ile alan çalışması tamamlanmıştır.

İnsanlar bir aradayken ve yalnızken farklı ifade yöntemleri kullanmakta ve bu durum bazı olayların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmektedir. Burada

anlatmak istediğim insanların yalnızken daha açık konuşabilmeleri ve diğer insanlar ile bir aradayken daha kontrollü, daha grup normlarına bağlı hareket ettikleri önermesi değildir. Benzer sorunlar ya da değişimler yaşayan insanlar bir araya geldiklerinde daha hararetli tartışmalar yaşayabilmekte, birbirlerine bir şeyleri kabul ettirebilmek (ya da tersi) adına daha açık ifadeler kullanabilmektedir. Bu nedenle grup görüşmeleri de yapılmıştır. Saha çalışmasının göç ile gelenlerle çalışmak için yoğunlaştığı iki mahalle Nur ve Cudi mahalleleridir. Bu mahaller köy boşaltmalarla Cizre ilçesine gelen ailelerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdir. *Bajariler* için belirli mahalleler seçilmemiştir. Alan çalışması sırasında katılımcıların belirlenmesinde kartopu tekniği kullanılmıştır. Görüşmeci olsun olmasın insanların beni başka insanlara tanıtması ve yol göstermesi gerekmiştir.

Bir araştırmacı olarak gerek saha çalışması, gerekse toplanan verilerin değerlendirilmesi esnasında, karşılaştığım ve dinlediğim olaylar, tartıştığım konular ve yaptığım görüşmeler karşısında objektif olabilmek için gereken azami çabayı gösterdim. Yine olayları, kişileri ve söylenenleri alanın kendi özel tarihi, kültürel ve toplumsal yapısı bağlamında anlamaya ve aktarmaya çalıştım. Diğer bir deyişle bu çalışmada mümkün olduğu kadar emik ve etik yaklaşım bir arada kullanıldı.

2.4.1. Cizre

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuş olan Cizre ilçe merkezi, bağlı bulunduğu Şırnak il merkezine 45 kilometre uzaktadır. Dicle nehrini ilçe için odak noktasıdır. Etrafındaki çay bahçeleri ve parklar genç yaşlı tüm Cizre'lilerin bir araya geldiği yerlerdir. İlçede yaz aylarının çok sıcak geçiyor olması nedeni ile nehir kıyısı nefes alınabilecek, rahat bir şekilde oturulabilecek nadir yerlerden biridir. Küçük yerleşimlerde hava karardıktan sonra sokakların boşalması olağan bir durumdur ama Cizre'de yaz aylarında ancak hava karardıktan sonra dışarıya çıkabileceğiniz bir iklim vardır. Bu nedenle nehir kıyısını geç saatlere kadar kalabalık görmek mümkündür. Ancak Nusaybin ilçesinden farklı olarak burada memur olarak ilçeye gelmiş kişiler dışında gençlerin kızılı erkekli gruplar halinde oturduğunu göremeyiz. İlçe 460

km² yüzölçümüne sahiptir. İlçe önceleri Mardin iline bağlı bir yerleşim birimi iken 16.05.1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile Şırnak iline bağlanmıştır. Cizre'nin deniz seviyesinden yüksekliği 400m. yüzölçümü ise 460 km² dir. Cizre İlçesi İdil yolu ile Şırnak yolunun E-90 transit karayolu ile kesiştiği yerde, Dicle nehri kenarında etrafı tepelerle çevrili, yaklaşık 15.000 dönümlük düz bir alan üzerine kurulmuştur. İlçenin kuzeydoğusunda Cudi Dağı, kuzeyinde Karadağ, kuzeybatısında Deredağ ve batısında Akdağ bulunmaktadır. Cizre'nin Güneyi ovalıktır. İlçenin arazisi Dicle nehri çevresindeki alüvyonlu ovalarla ve ovanın doğu batısındaki yaylalardan oluşmaktadır.

İlçe nüfusu 1990 yılı nüfus sayımına göre 63.626 iken, 1997 yılında yapılan nüfus sayımında 74.755, 22 Ekim 2000 tarihinde yapılan genel nüfus sayımında 82.042 olarak belirlenmiştir. İlçe nüfusu 2011 yılında TÜİK verilerine göre 122.967 bireyken, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemi 2012 Sonuçlarına* göre 124.804 bireye ulaşmıştır. İlçe merkezinde yaşayan 106.831, köy ve beldelerde yaşayan 17.973 kişi vardır. Ancak gayri resmi verilere göre Cizre nüfusu 140.000 civarındadır. Cizre çevre ilçelerden ve köylerinden göç almakla beraber büyük il merkezlerine de göç vermektedir. İlçedeki yıllık nüfus artış hızı binde 25.41'dir. Ülkemizdeki nüfus artış hızınının 1990 - 2000 yılları arasında binde 18 olduğu göz önünde bulundurulursa bu oran çok yüksektir.

Cizre'de 26 köy ve 50 mezra mevcut olup halen 24 köy ve 26 mezra dolu, 3 köy ve 27 mezra boş durumdadır. İlçe merkezi dışında belediye teşkilatı bulunmayan Cizre ilçesinde ayrıca 10 mahalle bulunmaktadır. Gerek kırsal çevresinden, gerekse komşu illerden göç almayı sürdüren Cizre, bölgenin büyük yerleşimlerinden biri olma yolundadır.

İlçede konut tiplerini belirleyen temel faktör, bölgenin coğrafi konumundan kaynaklanan aşırı yaz sıcaklarıdır. Bu nedenle daha ziyade çatısız taş örmeli ve geniş avlulu evler ağırlıktadır. Bununla beraber nüfus yoğunluğunun artması ve ekonomik durumun iyileşmesiyle beraber çok katlı modern binaların yapımında artış gözlenmektedir. Köylerde ise genelde yığma evler yapılmaktadır. Evlerde ısınmak için kışları odun ve kömür kullanılır. İlçenin dışarıdan aldığı büyük göç ile nüfus yoğunluğu artmış ve ciddi bir konut

sorununu da beraberinde getirmiştir. Son yıllarda kırsal kesimden şehir merkezlerine yapılan göçler, ekonomik yapının değişmesi, iletişim ve eğitimin etkileri sonucu sosyal yapıda değişmeler görülmektedir. İlçede bilinen aşiretler Keççan Ömeran, Keççan Şemsan, Keççan Hesinan, Tayyan Kerevan, Çemkari, Meman, Düdeyran, Musa Resan, Hirekan ve Batuyan aşiretleridir. Bu aşiretler her ne kadar bir arada oturmayı tercih ettiklerini söyleseler de ilçe genelinde dağınık ve karışık bir vaziyette oturmaktadırlar. Genel olarak çok çocuklu aile yapısı yaygın olup, nüfus planlaması uygulamasında ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. İlçede ticaret ve hizmet sektörü iş ve çalışma hayatında ilk sırayı almaktadır. Bunu tarım ve hayvancılık sektöründeki faaliyetler takip etmektedir.

Cizre İlçesinde okuma ve yazma bilen nüfusun oranı 1990 yılında erkek nüfus için %58.4 ve kadın nüfus için %20.5 iken bu oran 2000 yılında erkeklerde %82.5'e kadınlarda %44.9'a yükselmekle beraber ülke ortalamasının gerisindedir. 2011 yılına gelindiğinde okuma yazma bilmeyen nüfus 9.410 kişi, okuma yazma bilen ancak bir okul bitirmemiş olan kişi sayısı ise 41.327 kişi olarak hesaplanmıştır.

İlçe nüfus yoğunluğundan dolayı ve coğrafi konumu nedeniyle aslında Şırnak ilinin merkezi konumundadır. İlçede 150 yataklı devlet hastanesi, Ağız Diş hastalıkları Hastanesi, Verem Savaş Dispanseri, Toplum Sağlığı Merkezi, Acil Sağlık Hizmetleri istasyonu, Özel Tıp Merkezi, 4 adet özel muayenehane sağlık hizmeti vermektedir. Belediyeye bağlı, anadilde sağlık hizmeti veren Bişeng Halk Sağlığı Merkezinde 1 doktor, 2 hemşire, 2 sağlık teknikeri ve 1 laborant hizmet vermektedir. Aynı zamanda evde bakım hizmeti de verilmektedir (Cizre Belediyesi, yayınlanmamış stratejik plan 2012).

2.4.2. Alan Çalışması Süreci ve Karşılaşılan Zorluklar

Cizre ilçesine ilk kez 2008 yılı Şubat ayında gittim. Kışları ılık olduğu için belki de bölgede alan çalışmasına en uygun zamanlar sonbahar ve kış ayarıdır. İlerleyen zamanlarda iş koşullarım nedeni ile bazı alan çalışmalarını yaz aylarında yapmak zorunda kaldım. Cizre'de yaz oldukça sıkıntı veren bir

dönemdir. Hem aşırı sıcaklara önce alışabilmek ve daha sonra dayanabilmek zordur hem de *koçerler* mevsimlik işçi olarak başka illere gider, *bajariler* yaylalara veya başka yerlerde yaşayan akrabalarını ziyarete giderler. İlçede kalan nüfus için de sıkıntılı bir dönemdir. Sokaklar akşam saatlerine kadar boştur. Eskiden iş yerleri de öğlenleri kapanırken klima kullanımının artması ile artık açık tutulabilmektedir. İnsanlar daha huzursuz, konuşmaya daha isteksizdir. Birkaç kişiden “*bu aylarda gelmesen hocam*” şeklinde serzenişler de duymuşumdur.

Alan çalışması süresince kadın olmamın çeşitli avantajlarını ve dezavantajlarını yaşadım. Cizre kamusal alanda yabancı ve başı açık, modern giyimli kadınlar görmeye alıştıktır. Yakın köylerde çalışanlar dahil pek çok genç kadın öğretmen ilçede yaşamaktadır. O nedenle özellikle ilçe merkezinde cinsiyet nedeni ile rahatsızlık yaşamazsınız. *Bajari* erkekler ile rahatça oturup konuşabilirsiniz. Çay bahçelerinde “*yabancı bir kadın*” olduğunuz için kadınlı erkekli oturup sohbet etmeniz yadırganmaz. Kamusal alan erkeklerle aitken evler kadınlara aittir. En büyük avantajınız evlere girebilmektir. Ancak aynı zamanda kamusal alanı erkekler, özel alanı da sadece kadınlar üzerinden anlamlandırabilme sorunu ile karşı karşıya kalırsınız. Sizi tanıyıp öğretmen olmadığınızı öğrendikten sonra dahi Cizre’de, tabi kabul görmüş ve sevilmişseniz, “hoca” olarak tanınırsınız. Bu durumun da artı ve eksileri vardır. Rahat hareket edebilirsiniz ancak size tam olarak ne yapmak istediğinizi, neleri araştıracağınızı anlatmak, devlet memuru olarak değil, bireysel nedenlerle burada bulunduğunuza insanları ikna etmek zordur.

2008, 2009 yıllarında Cizre’ye gitmek ve alanda vakit geçirmek düşündüğüm daha kolay olmuştur. Ama ilk defa 2010 yılında alanda olduğum süreçte yaşanan olaylar ve kepenk kapatma eylemleri sırasında sorun yaşamamak için benden bir süre ilçe dışında kalmamı rica ettiler. 2011 yılında ise “*ortamın karışık olması*” nedeni ile ilçeye geliş tarihimden yeniden ayarlamam gerektiği konusunda ısrarcı olundu. Hem güvenlik nedeni ile hem de “*tepki çekmemin artık daha muhtemel*” olduğunu düşünen insanların sayısı artmıştı. İlk iki yıl çok

daha rahat sürdürdüğüm çalışma bu iki yıl boyunca sürekli bir mücadele haline geldi.

Alan çalışması için yetkili birimlerden alınması gereken izinler de çalışmanın ilk günlerinden itibaren zorlu bir süreç oldu. Bir yandan bürokratik işlemleri hızlandırmak, diğer yandan yetkili kişileri neden bu ilçede araştırma yapmak istediğim konusunda ikna etmek uzun zaman aldı. Süreci takip edebilmek ve hızlandırmak için araya insanların girmesi ve belgelerin elden takip edilmesi gerekirken, araştırma konusu ve amacı ile ilgili ikna çalışmalarını bireysel olarak neredeyse çalışmanın son günlerine kadar sürdürdüm. Belki de bu olaylar esnasında en ilginç olan her kesimden, gerek *bajariler*, gerek *koçerler*, gerek yetkililer ve öğretmenler gerekse başka ilçelerde yaşayan insanlardan onlarca farklı konuda çalışma yapılması gerektiği ısrarları ile karşılaşmaktı. Çoğu öneri kadın, eğitim, gelenek ve görenekler, edebiyat, tarih ve destanlar üzerineydi ama Nusaybin ilçesinde bir araya geldiğim bir grup, Cizre ilçesinde *koçerlerin* çoktan şehrili olduklarını, çalışacaksam Nusaybin'de yaşayan *koçer* ve mırıplıların neden olduğu çatışmayı çalışmamın daha doğru olduğunu söylediler.

3. BÖLÜM

TARİHSEL VE TOPLUMSAL ÇERÇEVE

Cizre, 6 bin yıllık tarihi geçmişi ve Anadolu ile Mezopotamya arasında geçişi sağlayan konumu ile Yukarı Mezopotamya bölgesinin en önemli yerleşimlerinden biridir. Yerleşim Asur, Pers, Roma, Sasani, Mervani, Eyyubi ve Osmanlı dönemlerinde bölgenin merkezi kentlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Ticaret yollarını kontrol altında tutan stratejik konumu, sahip olduğu kültürel birikim, yetiştirdiği önemli şahsiyetler Cizre'nin tarih boyunca askeri, idari, kültürel ve ticari merkez konumunu devam ettirmesini sağlamıştır. Osmanlı devleti zamanında beylikler ve otonom halde bir idari yapıya sahip olan Cizre, 19. Yüzyılın ortalarından itibaren merkezi idareye bağlanmıştır. Tarihi boyunca çok çeşitli etnik ve dinsel yapıdaki toplulukların bir arada yaşadıkları yerleşim bölgesi, son 150 yılda bölgede yaşanan karışıklıklar nedeni ile hem nüfus kaybı yaşamış, hem merkezi konumunu kaybetmiş hem de tarihsel ve kültürel önemi yaşanan olayların gölgesinde kalmıştır.

Bu bölümde Cizre'nin tarihi, ekonomik yapısı ve toplumsal yapısını belirleyen temel determinantları anlatılacaktır. Toplumsal yapının determinantları anlaşılmaya çalışırken zorunlu göç veya daha bilinen adıyla “köy boşaltmalar” da göz ardı edilmemelidir.

3.1. CİZRE’NİN TARİHİ

Cizre ilçesi, Şırnak bölgesinin sosyal tarihini açıklamak bakımından önem taşımaktadır. Cizre bölgede İslam kültürünü temsil eden yerlerin başında gelir ve Botan bölgesinin merkezi konumundadır. Günümüzde Şırnak ili ve çevresi olarak tarif edebileceğimiz bölge, 639 yılında Halife Ömer döneminde İslam topraklarına katılmıştır. Emeviler döneminde, yukarı Mezopotamya bölgesinin tümünü kapsayan bu topraklar “Cezire”⁴ olarak adlandırılmıştır. Emeviler ve

⁴ Arapça ada anlamına gelir. Yakut el-Hamavi, şehrin sakinlerinin su baskınları, deprem ve savaşlar nedeni ile eski Cizre’de, Nuh’un mezarının bulunduğu inanan tepelik etrafında toplandıklarını, Dicle nehrinden bir kol alıp Dicle’yi şehri çepeçevre su ile çevirecek şekilde akıttıklarını ve böylece nehrin hilal şeklinde kavis çizerek Cizre’yi bir ada haline getirdiğini söyler (Yakut el-Hamavi, Mu’cemu’l-Buldan, Beyrut, 1955-57, C:II, s:138).

daha sonra Abbasiler döneminde Cezire bölgesi üç ayrı eyalete bölünmüştür. Cizre, Amid, Nusaybin, Mardin gibi yerlerin dahil olduğu kesim, “Diyar-i Rabia” olarak nitelendirilmiş ve genellikle merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Aydın, S. vd., 2000: 62). Bölge 10. Yüzyıl başlarında Hamdanilerin, yüzyılın sonlarına doğru Mervani devletinin ve 1127 yılında Musul atabeyleri olan Zengilerin denetiminde olmuştur. 1162 yılında Moğol istilasına uğrayan bölge İlhanlı hâkimiyetine girmiştir. İlhanlılar bölgeyi yerel beylerin kontrolünde yönetmiş ve merkezi Musul olan eyalete bağlamışlardır. 1393 yılında Timur ordularının saldırısına uğrayan bölge, Akkoyunlu ve Karakoyunlu beylikleri arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1448 yılında Safevilerin egemenliğine geçmiştir. 1517 yılında Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesinden sonra Şırnak yöresi, merkezi Cizre olan sancağa bağlanmış ve yerel otonom emirlikler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. Atlanmaması gereken bir nokta bölgenin 13. yüzyıldan itibaren bölgedeki Kürt emirlikleri tarafından yönetildiğidir (Ğandur, 2008, s. 81; Aydın, 2000:103).

Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmesinden 19. yüzyılın ortalarına kadar bugünkü Şırnak ili ve çevresi, Büyük oranda “hükümet” statüsündeki Cizre sancağı sınırları içerisinde bulunmaktadır. Salnamelerde 1876 yılından sonra idari yapıda çeşitli değişiklikler yapıldığını görebiliriz (Komisyon, Diyarbakır Salnameleri, Cilt II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999). Cumhuriyet dönemine girildiğinde bölgede Mardin, Siirt ve Hakkari vilayetleri meydana getirilmiş ve bugün bölgede olan ilçeler bu vilayetler arasında bölünmüştür. Günümüzde Cizre olarak bildiğimiz ilçe önce Mardin iline bağlanmış, 1990 yılında Şırnak kazası il merkezi haline getirilince de 16.05.1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile Şırnak iline bağlanmıştır.

3.1.1. Cizre Medreseleri

Nikitin 15. ve 16. Yüzyıllarda İslami yaşamla ilgili bilgi verirken bu dönemde kurulmuş olan medreselerden bahseder ve Cizre’de İslam teolojisi konusunda ün yapmış doktorların (müçtehit) bulunduğunu aktarır (Nikitin, 2002: 358-359). Selçuklu sultanı Melikşah’ın veziri Nizamü’l-Mülk zamanında Cizre’de de medrese yapılmıştır. Özellikle Eyyubiler ve Zengi atabeyleri döneminde bilim

adamlarından topluluklar, özellikle dini ilimler olmak üzere çeşitli bilim dallarında yetişmiş âlimler dikkat çeker. Cizre’de Zengiler döneminde şehrin içinde dört tane medrese bulunmaktaydı.

Günümüzde Cizre’de Kırmızı Medrese⁵ (Medreset’ül Hamra Külliyesi), Mir Abdal (Abdaliye) Medresesi, Mecdiyye ve Şazeh Medreselerinin kalıntıları bulunmaktadır.

Kitabesi ve vakfiyesi bulunmadığı için kesin yapım tarihi bilinmeyen, ancak 14. yüzyılda Cizre Beylerinden Emir Bedreddin oğlu II. Şeref Han (Hanşeref) Cizre’yi alıp, Akkoyunlu egemenliğine son verdikten sonra⁶ yaptırıldığı söylenen Kırmızı Medrese Dağkapı Mahallesi ile Şah Mahallesi’nin kesiştiği noktada, sur üzerindedir. Medresenin güney cephesinin ortasında, şair ve yazar Şeyh Ahmed El-Cezeri⁷’nin türbesi bulunmaktadır. Medresenin içi avlulu olup, doğusunda, batısında ve kuzeyinde dersaneler, yemekhane ve öğretmen lojmanları vardır. Yapı günümüzde mescit kısmı ile bağlantılı cami olarak kullanılmaktadır. Medrese, Cizre’ye özgü kırmızı tuğlalardan örüldüğü için Kırmızı Medrese adını almıştır (Top, 2010:330).

Cizre Dağkapı Mahallesi ile mezarlık arasında bulunan Mir Abdal Medresesi 1437 yılında Cizre Beylerinden Emir Abdullah (Abdal) İbn Abdillah İbn Seyfeddin Bohti tarafından yaptırılmıştır. Medrese güneyde sağda büyük bir mescit, güneyde, solda dersaneler ile öğrenci yemekhanesi, öğretmen ve öğrenci lojmanlarından oluşmaktaydı. Günümüzde kuzey bölümü cami haline getirilmiştir. Güneyde bulunan idare odalarının altında Mem-ü Zin⁸ türbesi bulunur (Şirgev, 1996). Türbenin içinde Mem (Memo), Zin (Zinnet) ve Bekir (Beko)’e ait üç mezar vardır.

⁵ Halk dilinde Medrese Sor

⁶ Bu da yapının 1508 yılından sonra yapılmış olduğunu göstermektedir (Top, 2010: 330).

⁷ Mutasavvıf ve şair Ahmed-i Cezeri (1570-1640) Botan aşiretinden olup halk arasında Mela-yi Ciziri olarak anılır. 114 bölümlük Divan’ı eseri vardır. Cizre’de vefat etmiş, Kırmızı Medresedeki Bey ailesine özel türbede gömülmüştür (Akyüz, 2010: 872)

⁸ Şair ve mutasavvıf Ahmed-i Xani tarafından 1695 yılında yazılmış aşk destanı. Zeynuddin lakabıyla bilinen Cizre Azizan Beylerinden Emir Abdal Bey’in kızı Zin ile divan katibinin oğlu Mem arasındaki aşk, Bey’in kahyası Bekir’in engellemeleri nedeniyle kavuşmaya erememiştir (Akyüz, 2010: 872).

Cizre Beylerinden Emir Muhammed İbn-Emir Şah Alibeg, İbn Emir Bedrettin tarafından 16. yüzyılda inşa edilen Süleymaniye Medresesi (Medresetül Süleymaniye) adını Emir Süleyman Bey'den almıştır. 1972 yılında Cizre ve civar köylerin katkıları ile onarılmıştır. Günümüzde Muhammet Nuri Camii olarak adlandırılır (Şirgev, 1996:103)

Bunların dışında ilçede Cizre Kale Mahallesi, onarımına ön ayak olan Ş. Seyda'nın adıyla, Seyda Camii olarak adlandırılan Mecdiye Medresesi (Medresetül Mecdiyye) ve Çağlayan köyünde bulunan Şazeh medresesi vardır (Şirgev, 1996:103).

3.2. CİZRE'DE EKONOMİ

Cizre ilçe merkezi, bulunduğu bölgede, Şırnak merkez ilçeden sonra ekonominin görece hareketli olduğu ikinci yerleşimdir. Nüfus artış hızına yetişememiş olsa da ilçe, bölgedeki diğer yerleşim merkezlerinden daha hızlı bir şehirleşme yaşamaktadır. Çalışan nüfus daha çok hizmet sektöründe ve ticaret alanında yoğunlaşmıştır. Yeryüzü şekilleri bakımından ovalık alanların fazlalığı sayesinde bölgede tarıma en uygun topraklara sahip ilçelerden biri olan Cizre maalesef bu potansiyeli yeterince kullanamamaktadır. İlçede sınai anlamda tesis yok denecek kadar azdır. Cizre'de, Bozalan köyü sınırlarında mülkiyeti özel idareye ait olan ve şu anda faal olmayan bir tuğla fabrikası ve ilçe merkezinde özel sektöre ait yine atıl vaziyette bir un fabrikası haricinde sanayi tesisi bulunmamaktadır. Bunların dışında Dicle nehri üzerinde faaliyet gösteren irili ufaklı kum ocakları vardır ancak bu kum ocakları da Dicle nehir yatağını bozmakta ve yaz aylarında birçok boğulma vakasına sebep olmaktadır. Bu sene, bin dönümlük organize sanayi bölgesinin 500 dönümlük kısmının fiziki alt yapısı tamamlanmıştır ancak henüz faaliyete geçmiş bir tesis yoktur. İşsizlik çok ciddi boyutlardadır ve ciddi değişimler yaşanmaz ise 10 yıl içerisinde bu işsizlik oranları içerisinde katılacak genç nüfus çok fazladır. Kadınların ilçe içerisinde ekonomik faaliyetlere katılımı yok denecek kadar azdır ancak mevsimlik işçilik kadınlar arasında oldukça yaygındır. Hizmet sektöründe de iş yeri sahiplerinin akrabası olmak kaydı ile çalışan kadınları görebiliriz. Belediye, eğitim ve sağlık

alanlarında çalışan pek çok kadın memur vardır ancak çoğunluğu başka illerden gelmiştir.

3.2.1. Habur Sınır Kapısı ve Motorin İthalatı

Türkiye’de sınır ticareti ilk defa Ağrı-Gürbulak sınır kapısında başlatılmış, Daha sonra 1985 yılında Gaziantep-Ünlüpınar ve Karkamış sınır kapılarından Suriye ile, 1986 yılında Hatay-Cilvegözü sınır kapısından Suriye ile, 1987 yılında Van-Kapıköy sınır kapısından İran ile sınır ticareti başlatılmıştır. 1988 yılında Hakkari-Esendere, 1989 yılında da Artvin-Sarp sınır kapısı sınır ticaretine açılmıştır.1989 yılında Erzurum ilinin Ağrı-Gürbulak sınır kapısından İran’la, Artvin-Sarp sınır kapısından ise BDT(Bağımsız Devletler Topluluğu) ile sınır ticareti yapmasına karar verilmiştir.1990 yılında Kars ilinin Ağrı-Gürbulak sınır kapısından İran’la, Artvin-Sarp sınır kapısından ise BDT ile komşu il statüsünden yararlanarak sınır ticareti yapmalarına izin verilmiştir. Yine aynı yılın ortalarında Mardin, Hakkari ve Şırnak illerinin Mardin-Habur sınır kapısından sınır ticareti yapmalarına karar verilmiştir (Öztürk,2006:111).

1994 yılından itibaren Başbakanlık genelgesiyle Habur sınır kapısı üzerinden insani amaçlı yük götüren kamyonların motorin ithalatına izin verilmiş ve bu uygulamanın başlaması ile birlikte Cizre ilçesinde kamyon sayısı hızla artmıştır. Zaman içerisinde motorin ithalatı ilçenin en önemli geçim kaynağı haline gelmiştir. 1994 yılında kamyonlar için 1.5, tırlar içinse 2 ton motorin ithalat izni verilmişken bu rakamlar 1998 yılı Başbakanlık genelgesiyle 4 ve 8 tona çıkarılmıştır. 2000 yılına girerken güvenlik, kaçakçılık ve iç piyasayı bozduğu düşünülen sınır ticaretinin kapsamı daraltılmıştır. 1999 yılında tarım ürünlerinin, 2000 yılında ise petrol ürünlerinin ticareti kısıtlanmış, 2002 yılında ise motorin ticareti tamamen yasaklanmıştır (Sugözü ve Atay, 2010: 1047). Bu tarihten sonra sınır ticareti ile ilgili çeşitli kararlar ve farklı uygulamalar söz konusu olsa da Habur sınır kapısı ile ilgili olarak tez içerisinde tartışmalara dahil edilecek olan gelişmeler 1994, 1998 ve 2002 kararlarının etkileridir.

3.3. TOPLUMSAL YAPININ TEMEL DETERMİNANTLARI

3.3.1. Aile Akrabalık İlişkileri

Cizre babasoylu, babayerli ve ataerkil bir aile yapısına sahiptir. Akrabalık ilişkileri ve sosyal yaşamın temelini de aşiret sisteminin oluşturduğu varsayılır ama aslında parçalı olan bu yapılanma ileride daha ayrıntılı tartışılacaktır. Geniş ve birleşik aile yapısı yaygındır. Koşullar doğrultusunda aile büyükleri (babayerli aile yapılanmasında aile büyükleri babanın ailesini ifade eder ancak bu örnekte akraba evliliği yaygın olduğu için aile büyükleri hem baba, hem de anne ile kan bağı olan kişilerdir) ile beraber yaşayan ailelerle beraber erkek kardeşlerin bir arada yaşadığı hanelere de sık rastlanır. Çocuk sayısı fazladır. Babanın öldüğü ya da çeşitli nedenlerle hane içerisinde olmadığı, veya çalışamaz halde olduğu durumlarda, babanın erkek kardeşleri aileyi bir arada tutar ve geçimini sağlar. İlçe merkezinde akrabalar dağınık halde yaşamaya başlamış olsalar da Nur ve Cudi mahallelerinde aynı köyden göç eden dolayısı ile yakın veya uzak akraba olan insanlar aynı sokakta yaşamaktadır. Aşireti hem soya dayalı hem de ekonomik ve siyasi bir örgütlenme yapısı olarak varsayarsak Cizre ilçesinde akrabalık ilişkilerinin en azından bu çalışma sırasında aşiret merkezli olmaktan çıktığını, aşiretlerin daha çok ticari ilişkiler ve fiziksel çatışma ortamlarında resme dahil olduklarını söyleyebiliriz. *Koçer* mahallelerinde bağlı olunan aşiretten çok, yakın kan bağı ve gelinen köy üzerinden aile, akrabalık ilişkileri devam ettirilir. Ancak Beşikçi'nin (1992:190) belirttiği gibi aşiret arasında sosyal dayanışma, özellikle dış faktörlere karşı güçlüdür. Aşirete dışarıdan yapılacak bir saldırı ya da tehdit baş gösterdiği zaman aşiret bunları ortadan kaldırmak için "anca beraber, kanca beraber" düşüncesiyle kolektif olarak hareket eder. Cizre örneğinde de anlaşmazlık durumlarında birbiri ile hiç görüşmeyen, aralarında husumet olan aşiret üyeleri bir araya gelebilirler.

3.3.2. Geleneksel Bağlam ve İktidar İlişkileri

Aşiret kavramı, tüm göçebe ve kırsal faaliyetlerin örgütlenme biçimlerini kapsayacak şekilde, İngilizce *tribe*, Almanca *stamm* ve Fransızca'daki *tribu* kavramları ile açıklanmaya çalışıldığı zaman, Aydın'ın da (2003 :444) belirttiği

gibi, coğrafi ve tarihsel üretim biçimi farklılıklarını göz ardı ederek ciddi bir karışıklığa neden olur. Kabile ve aşiret kavramları birbirleri yerine kullanılmamalıdır. Aydın (2003: 77) aşireti, “kendi aralarında ayrı diller ya da ağızlar kullanıyor olsalar da, aralarındaki iletişimi tek bir ortak dille sağlayan, aynı ya da benzer kültür özellikleri gösteren, büyük ölçüde aynı kökten geldiklerine inanan, daha doğru bir deyişle birlik(telik)lerini kan bağı ile açıklayan, iki veya daha çok sayıda kabilenin oluşturduğu birlik” olarak tanımlamaktadır.

McDowall (1992) aşiretçiliği, ikisi de saf olamayan akrabalık ve bölge bağlarından oluşmuş bir karışım olarak tanımlamaktadır. Kürtler alt-aşiretler, aşiretler ve aşiret konfederasyonları hiyerarşisi içinde gevşek bir örgütlenmeye sahiptir. Bruinessen (1992) aşiretin ileri gelenlerinin yerleşik durumda yaşayan köylüler üzerinde egemenlik kurması nedeniyle Kürt toplumunun tabakalaştığını belirtmektedir. Bunun dışında Bruinessen (1992) aşiretler arası çatışmaların, egemen ve bağlı kesimler arasındaki ilişkilerin de Kürt toplumunu böldüğünü, çıkar çatışmalarının belirli bir bölgede yaşayan Kürtlerin bile ortak hareket etmelerini engellediğinin altını çizmektedir. McDowall (1992) bu konuyla ilgili olarak Kürtler arasında sadakat bağlarının değişmez olmamasından, aşiret reislerinin çeşitli nedenler ile daha önceki bağlılıklarından vazgeçerek başka bir federasyona hatta bir hükümete bağlanabilmelerinden bahsetmektedir. Kürt aşiret liderlerinin izledikleri siyasete yön veren etkenlerin komşu aşiretler arasındaki güç dengeleri ve hükümetle olan ilişkiler olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı imparatorluğu 19. yüzyılda Avrupalı güçlerinde artan tehditleri ile karşı karşıya kaldı. Balkanlar’da yaşanan karışıklıklar ve Rusya’nın doğu Anadolu’ya yayılma tehlikesi, Osmanlı hükümetinin doğu sınırlarını güçlendirmek istemesine, dolayısı ile Kürt aşiretlerinin yarı özerk statülerinin sarsılmasına neden oldu. İran tarafında da benzer gelişmeler yaşanıyordu. Osmanlı denetiminin artması ile Kürt emirleri ayaklanmaya başladı. Kimi tam bağımsızlık isterken, kimi de daha önceki statülerini geri kazanmak istiyordu (McDowall, 1992). Bu ayaklanmalar emirlerin tek başlarına hareket ettikleri, diğer reisler ile bir araya gelmeye yanaşmadıkları eylemlerdi. Bölgesel barıştan sorumlu emirler

bu dönemde zayıfladılar ve günlük iktidarı elinde tutan ağa sınıfı güç kazandı. Ağaların iktidar kaynağı ekonomiye ve disipline bağlıydı. Ağalar hükümetin kendi konumlarını kabul etmesi sayesinde Kürtler arasında üstünlüklerini koruyorlardı; ancak bu aynı zamanda hükümetin isteklerini yerine getirme zorunluluğu doğuruyordu; çünkü hükümet ağanın yerini alabilecek kişilere destek verebilirdi. Emirliklerin ortadan kalkması ve ağaların güçlenmesi karışıklıklara ve ağalar arası çatışmalara neden oldu. Çoğunluğu Kadiriye ve Nakşibendî tarikatlarına mensup şeyhler bu karmaşa ortamında aşirete bağlılığı kendilerine yönelttiler ve güçlenerek arabuluculuk rolünü üstlendiler. Şeyhlerin önemini anlamak için, 1878 yılında özerk bir Kürt varlığı için ilk defa çağrıda bulunan kişinin Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah olduğunu hatırlayabiliriz. Yüzyılın en büyük üç uluscu ismi Mahmud Berzenci, Molla Mustafa Barzani ve Celal Talabani de şeyh ailelerinden gelmektedir (McDowall, 1992).

Osmanlı imparatorluğunda 1900'lerde filizlenen ulusçuluk düşüncesi ile birlikte özellikle eğitim görmüş Kürt ağa çocukları tarafından birkaç siyasal dernek ve okul açılmışsa da bu hareketlenme hem Osmanlı yetkililerinin, hem de kendi konumlarının zayıflamasından çekinen Kürt ağaların tepkisi ile karşı. Zaten birinci dünya savaşının başlaması ile Kürt halkının siyasal geleceği ile ilgili her tür düşünce bir süreliğine unutuldu (McDowall, 1992).

Osmanlı İmparatorluğunun birinci dünya savaşından yenilgi ile çıkması Kürtler ile ilgili ilginç gelişmelere yol açtı. McDowall (1992: 21) "Kürt Sorunu: Tarihsel bir bakış" adlı makalesinde bu gelişmeleri şöyle özetliyor:

Her iki ülke de (Fransa ve Britanya) öncelikle eski imparatorluğun Arap bölgeleriyle ve Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un önerdiği "uygarlık ilkeleri"yle ilgileniyordu. Wilson'un Dünya Barışı için önerdiği On Dört Madde Programı'nın on ikinci maddesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olamayan azınlıklarına "özerk gelişme için mutlak ve kısıtlanmasız fırsat temini" öngörülüyordu... bu hayranlık uyandıran bir düşüncedydi; ancak eski imparatorluğun farklı ve iç içe geçmiş etnik grupları arasında gerçekçi olmayan arzular uyanmasına yol açtı. On ikinci maddede üstü kapalı biçimde etnisiteye değinilmesi, birden çok etnik ve dilsel grup içinde yaşayan halk kitleleri için telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurdu.

1920 yılında Osmanlı Devletinin imzaladığı Sevr Antlaşması Türkiye'nin Kürtler'in çoğunlukta olduğu bölgeleri için geçici özerklik ve burada yaşayanların istemeleri durumunda, Britanya işgalinde bulunan Musul eyaleti içinde kalan bölgeleri de kapsayacak şekilde tam bağımsızlık öngören maddeler içeriyordu.

Sadece ağalar değil, pek çok kişi hala kendisini temelde İslâmi bir imparatorluğun tebaası olarak görüyordu. Bu insanların kendi konum ve durumlarını kötüleştirebilecek, sonuçları önceden kestirilemeyen bir Kürt oluşumunda hiç bir çıkarları yoktu (McDowall, 1992; 21).

Sevr Antlaşması Kürt halkını bir devlet kurma hedefine yaklaştırmıştı ancak bu anlaşmayı imzalayan hükümeti tanımayan Mustafa Kemal direnişi başlattı. Pek çok Kürt ağa ve onlara bağlı aşiretler bu direnişte kendi istekleri ile yer aldılar. McDowall (1992: 22) bu durumu Kürtlerin kendilerinin de paylaştıkları Müslüman mirası koruma isteği olarak açıklamaktadır. Ancak savaş sona erdiğinde Cumhuriyet'in sancılı kuruluş dönemi Kürtlerin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır. Laik cumhuriyet anlayışı Kürtler arasında laik önderler olarak ağaların, dinsel liderler olarak şeyhlerin çıkarlarına ters düşmekteydi. Yeni düzenin getirileri 1930'larda Kürt isyanlarının patlamasına neden oldu. Kürt toplumu parçalı bir yapılanmaya sahipti ve henüz bir ulusal birlik duygusuna sahip değildi. Ümmet olmaktan vatandaş olmaya uzanan yol sadece Kürtler için zorlayıcı bir aşama değildi. Diğer pek çok isyan gibi Kürt isyanları da sert bir şekilde bastırıldı. (McDowall, 1992).

Kürtleri etkileyen bir diğer dönüşüm de 20. yüzyılın ilk yarısında başlayan geçimlik ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreciydi. Tarımın makineleşmesi, sanayileşme, kırdan kente göç, rakip parti siyasetlerinin neden olduğu siyasal hareketlenme, eğitimin ve kitle iletişiminin yaygınlaşması gibi sosyo-ekonomik değişimler aşiret bağlarının tamamen ortadan kalkmasına da zayıflamasına neden oldu. Türkiye'nin tarım ekonomisi de geçimlik olmaktan çıktıkça toprak sahipleri çıkarlarının hükümetle işbirliğinde yattığına karar verdiler. Irak ve İran'daki Kürtlerden farklı olarak Türkiye'deki Kürt ulusçuluğu aşiret temelini ve geleneksel önderliği muhafaza etmedi (Mcdowall, 2001).

Daha önce toprak aşirete aitti ve ağa bu toprağın adil kullanımından, komşu aşiretlerle çıkan anlaşmazlıkların çözümlenmesinden sorumlu bir önderdi. Devletin toprakla ilgili hakları ve toprağın kullanımını daha yakından denetlemeye başlaması ile toprak kişisel mülkiyete geçti. Ağalar toprak sahipleri sınıfını, aşiret halkı topraksız köylü sınıfını oluşturdu. Aşiret içerisinde sınıfsal çatışmalar ortaya çıktı. İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde Kürt nüfusu artmaya başladı ve 1960'larda çeşitli resmi ya da gayri resmi Kürt örgütleri ilk olarak bu şehirlerde kuruldu. Bu dönem yaşanan göç hareketi yaşanan huzursuzlukla birlikte, aşiret bağlarının çözülmesi, toprağa bağlılığın azalması ve doğu bölgelerinin ihmal edilmiş ekonomik şartları ile yakından ilgiliydi (Bruinessen, 2001)

1970'ler Türkiye'de siyasal kutuplaşmanın, sol ve sağ örgütlerin kentlerde semtlerin ve kırsal bölgelerin denetimi için çatıştığı yıllardı. Kürtler her iki fraksiyonun da içinde yer alıyordu. Ancak 70'lerin ortasından itibaren bağımsız Kürt örgütlerinin sayısı arttı. Kürt entelektüelleri ve politikacıları Kürtlerin kendi kültürüne sahip bir halk olarak kabul edilmesini ve Türkiye'de yoğun olarak yaşadıkları doğu bölgelerinin ekonomik bakımdan geliştirilmesini talep ediyorlardı. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri toprak bütünlüğünün tehdit altında olduğu duygusundan kurtulamayan devlet, sol partilerin de desteklediği bu talebi tepkiyle karşıladı. Kürtlerin talepleri dereceli olarak radikalleştikçe Türk siyasal partileri ve örgütler geri çekildiler ve Kürtler ayrı olarak örgütlenmeye başladılar (Bruinessen, 2001). Kürtler artık Türkiye sınırları içerisinde sadece kültürel değil, siyasi bir "öteki" kimliği taşımaktaydı. "Etnik kimlik, tehdit altında olduğu düşünüldüğü zamanlarda kritik bir önem taşımaya başlar" (Eriksen, 2002: 118).

Kürt hareketi kendi içerisinde de sorunlar yaşamaktaydı. İdeolojik uyumsuzluklar, sınıf ve aşiret çatışmaları, Kürt hareketinin kendi içerisinde tutarlı bir bütünleşme sağlamasını engelliyordu. Devletin uyguladığı askeri ve siyasi baskı, Kürt örgütleri ve partilerinin kendi aralarında yaşadıkları çatışmalar ile birleşiyor ve bölgede yaşayan halkı da taraf tutmak zorunda bırakıyordu. Tarafsız kalmak çatışan tüm grupların kuşkulanasına neden oluyordu. Pek

çok kişinin Türkiye'nin başka bölgelerine ve şehirlere, hatta batı Avrupa'ya göç etmesinin altında yatan neden; baskı ve çatışmalarla beraber taraf olmak zorunda bırakılmaktı. Farklı gruplara bağlı olan, daha ileri gitmekte duraksayan ve hükümetin missillemede bulunmasından korkanlar göç hareketini devam ettirdi. Siyasal ve ekonomik kaygılar on binlerce insanın göç etmesine neden oldu (Bruinessen, 2001).

3.3.3. Zorunlu Göç

Türkiye'de zorunlu göç denince akla son 20 yıldır Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşayan özellikle Kürt kökenli vatandaşların gerçekleştirdiği nüfus hareketleri gelmektedir. Bölgelerin tarihi incelendiğinde bu nüfus hareketlerinin aslında 1930'larda başladığı görülmektedir. 1934 tarihli Mecburi İskân Kanununun öncesinde ve sonrasında başlayan ve 1990larda doruğu çıkan kitlesel yer değiştirme hareketleri devlet kanunlarında, hükümet politikalarında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ilgili davalarında, Avrupa Komisyonunun İlerleme Raporlarında ve Birleşmiş Milletler Özel Temsilcisinin Raporunda izlenebilmektedir.

3.3.3.1. 1934 Yılı İskân Kanunu Öncesi ve Sonrasında Zorunlu Göç

1925 Şeyh Sait, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim isyanlarından sonra devlet "Şark Islahat Planı" olarak bilinen bir dizi uygulama gerçekleştirmiştir. Şark Islahat Planı'na zemin teşkil eden Abdulhalik Renda raporunda, Fırat'ın doğusundaki bölgede yaşayan Kürt nüfusunun bir milyondan fazla olduğu ve bölgedeki Türk nüfusunun Kürt nüfusun dörtte birinden daha az olduğu belirtilmiştir. Renda raporunun çözüm önerisi de açık ve nettir: "Türkiye arazisinde iki milletin aynı kudret ve selahiyetle hâkim bulunması imkânı" olmadığından, "Türk nüfus ve nüfuzunu hâkim kılmak" farzdır. Hem Renda raporu hem de genel olarak Şark Islahat Planı, Fırat'ın doğusundaki Kürtlerin Fırat'ın batısına nakledilip, boşaltılan yerlere Türkçe konuşan Müslümanları yerleştirmeyi önermektedir. Şark Islahat Planı, on sene zarfında 500 bin (Türk) nüfusun bölgeye yerleştirilmesini ve bunun için bütçeye her sene 5 milyon lira tahsisat konmasını önermiştir (Kurban ve Yeğen, 2012: 47).

Ancak Cumhuriyet, Kürtlerin zorunlu iskânında arzuladığı hedeflere ulaşacak donanımına sahip değildir. Bu sebeple Cumhuriyet'in ilk yıllarında zorunlu iskân hedefinin fiili sonuçları epey sınırlı kalmıştır. Kürtlerin yeniden iskân edilmesine yönelik ilk teşebbüs 1926 yılında gerçekleşmiştir. 885 sayılı yasa, bir yandan ülkeye kabul edilecek muhacirlerin Türk kültüründen olması şartını getirirken, diğer yanda da göçer aşiretlerin yerleşikleştirilmesi için İçişleri Bakanlığı'nı yetkili kılmıştır. Yasanın göçer aşiretlerden kastettiği büyük ölçüde Kürtlerdir. İkinci önemli teşebbüs ise hemen bir yıl sonra, 1927 yılında olmuştur. 1925'teki Şeyh Sait ayaklanmasından sonra "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakline Dair Kanun" çıkarılarak bugünkü Ağrı civarındaki 1.400 Kürt yerinden edilmiştir. Cumhuriyet'in başından 1932 yılına kadar yerinden edilenlerin sayısının 2.774 olduğu belirtilmektedir (Kurban ve Yeğen, 2012: 47).

Cumhuriyet'in ilk büyük iskân girişi, 1934 yılında gerçekleştirilmiştir. İçişleri Bakanlığının hazırladığı 2510 sayılı "Mecburi İskân Kanunu'nun ilk tasarısı, 27 Mart 1934 tarihinde yapılan "İcra Vekilleri Heyeti" toplantısında ele alınarak meclise sunulmasına karar verilmiştir. Tasarının gerekçeli kararında; *"...ana dili Türkçe olmayan nüfus terakümlerinin menine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin (kültür birliğinin) korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki için Hükümete kanuni selahiyet alınması düşünülmüştür. Bu meyanda ecnebilerin köylerde tesisi ikamet edememesini ve şehir ve kasaba hudutları dahilinde ecnebi nüfusu adedinin umumi nüfus yekununun yüzde onunu tecavüz eyleyememesini mutazamın hükümler tevini ile milli bünyemizin korunması derpiş edilmiştir."* denilmektedir. 7 Haziran 1934 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanan kanun 14 Haziran günü kabul edilmiş ve 21 Haziran'da Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Bozkurt, 2000: 36).

1934 İskân Kanunu Türkiye'de üç iskân mıntıkası tanımlamıştır;

- 1- Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerler
- 2- Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler

3- Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak edilen yerler

Kanunun devam eden maddeleri, 1 numaralı mıntıkların Kürtlerce meskun Doğu ve Güneydoğu illeri, 2 numaralı mıntıklarınsa Kürtlerin yerleştirilmesi uygun görülen Türklerle meskun Anadolu illeri olduğunu göstermektedir (Kurban ve Yeğen, 2012: 48).

Kanunun madde 13/3'ünde: "...*Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil etmeyecek bir şekilde kasaba ve şehirlere iskânı mecburidir. Çerçevesi belirlenen iskân politikasının uygulanabilmesi için Doğu Anadolu'da "umumi müfettişlikler" kurulması ve bunlara uygulamanın yürütülebilmesi için raporlar hazırlaması...*" ifadeleri yer almaktadır. Sözü edilen müfettişlikler Diyarbakır, Trakya, Erzurum ve Elazığ'da olmak üzere dört merkezde kurulmuştur (Bozkurt, 2000: 37).

1934 İskân Kanunu'nun ardından Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh illerinden 5.074 hanede yaşayan 25.831 kişinin Batı Anadolu'da zorunlu iskâna tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Şark Islahat Planı, Fırat'ın doğusundan batıya sevk edilmesi lazım gelen Kürt sayısını 500.000 olarak göstermiştir. İskân Kanunu'yla yerinden edilen Kürt sayısı bunun çok altında kaldığı gibi, çok partili rejime geçilmesinin ardından 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı kanun, İskân Kanunu mucibince nakledilenlerin nakledildikleri yerde oturma zorunluluğunu kaldırmış bunun üzerine 4.128 hanede yaşayan 22.516 kişi, göç ettirildikleri yerlerine geri dönmüştür (Kurban ve Yeğen, 2012: 48).

1937 Dersim İsyanından sonra devrin iskân müdürü Reşad Tanyeri'den kalan belgeler, Dersim'deki olayların ardından 5.000-7.000 kişinin Anadolu'nun muhtelif illerinde zorunlu iskâna tabi tutulduğuna işaret etmektedir (Kurban ve Yeğen, 2012: 49).

1938 yılı, Kürt nüfus hedefli iskân politikalarının son yılı olmuştur. Çok partili rejime geçilmesini takiben daha mutedil bir siyaset izlenmiştir. Çok partili rejime

eşlik eden tarımda makineleşme ve hızlı kentleşme süreçleri, Kürtlerin zorla iskân edilmeden Batı'ya naklinin önünü açan sosyolojik süreçler olmuştur. Bu sosyolojik süreçlere bağlı olarak, Cumhuriyet'in ilk döneminde zorla iskân edilenlerden çok daha fazla sayıda Kürt vatandaş 1950-1985 arası kendi isteğiyle olarak Fırat'ın batısındaki illere yerleşmeye başlamıştır (Kurban ve Yeğen, 2012: 49).

3.3.3.2. 1990'lı Yıllarda Olağanüstü Hal Uygulamaları (OHAL)

Olağanüstü Hal Uygulamalarına PKK'nın 1984'te silahlı eylemlerine başlamasından sonra, 1987 yılında geçilmiştir. OHAL uygulaması döneminde pek çok kırsal yerleşim yeri boşaltılmıştır. İnsanların kitleler halinde göç etmeye zorlanması ya da göç etmek zorunda kalması, mevcut sorunları çözmediği gibi, bu meselelerin köylerden kentlere taşınması ve yeni sorunlara yol açması sonucunu da doğurdu (Kurban vd, 2008: 21).

1990'larda hayata geçirilen yerinden etme faaliyeti ile on yıl kadar bir süre içinde 3 bin kadar köy ya da mezra kimi zaman yakılarak ve meskûnlarına herhangi bir mühlet verilmeden boşaltılmış, bir milyondan fazla yurttaş yerinden edilmiştir (Kurban ve Yeğen, 2012: 49).

1990'lı yıllarda, Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgede ağırlıkla devlet eliyle gerçekleşen zorla göçün Kürtlerin en temel vatandaşlık haklarının sistematik olarak ihlal edildiği bir süreç olduğu söylenebilir. Çünkü bir milyondan fazla insanı yerinden eden bu harekâtın, herhangi bir yasal dayanağı bulunmamaktadır. O dönemde yürürlükte olan Olağanüstü Hal Kanunu, bölge valilik makamına güvenliğin sağlanması adına "belli yerleşim yerlerini boşaltmak veya başka yerlere nakletmek" yetkisini tanımış olmasına rağmen, mezra, köy ve yer yer ilçe merkezlerinin boşaltılması bir yasaya, mahkeme kararına ve idari tasarrufa dayandırılmadan yürütülmüştür. Bu toplumsal körlük hali sayesinde devlet, OHAL bölgesinde kırsalı boşaltmaya yönelik bir askeri politikanın varlığını, bu politika uyarınca güvenlik görevlilerinin binlerce mezra ve köyü boşalttığını ve bölgede yaşayan halkın iradeleri dışında yerlerinden edildiğini on yıllar boyunca açıklamamıştır (Kurban ve Yeğen, 2012: 50).

Yasal bir zemine dayandırılmaksızın gerçekleştirilen 1990'lardaki zorunlu Kürt göçü bu anlamda 1930'ların zorla iskânından farklıdır. 1930'ların yerinden etme politikası, kimin nereye yerleştirileceği gibi detaylara varana kadar kanunla düzenlenmiş ve yasal bir çerçevede gerçekleştirilmişken, 1990'lardaki büyük göç, hukukun dışında cereyan etmiştir. 1930'lardaki iskân politikalarının yasayla düzenlenmiş olması, zorla göçü görünür kıldığı gibi, resmi kayıtlara da geçirmiştir. Hangi etnik grup mensuplarının ülkenin neresine gideceği, kimlerin hangi köylere yerleştirileceği önceden yasayla düzenlenmiş, uygulama da bu yasal çerçeve içerisinde oldukça düzenli olarak gerçekleştirilmiştir. Böylece o dönemde göçe zorlanan Kürtlerin yerinden edilmeleri gibi, geri dönüşleri de bir yasal düzenlemeyle mümkün olmuştur. İskân Kanunu'nu yürürlükten kaldıran 1947 tarihli ve 5098 sayılı yasa, Batı bölgelerine yerleştirilen Kürtlerin bu bölgelerdeki zorunlu iskânına son vermiş, onlara bir nevi 'geri dönüş hakkı' tanımıştır. Bu durum, 1930'larda yerlerinden edilen kişilerin büyük çoğunluğunun gönüllü olarak evlerine geri dönmelerini mümkün kılmıştır (Kurban ve Yeğen, 2012: 50).

1990'larda bir milyondan fazla insanı yerinden eden zorla göçün hukuk nezdinde 'yok' sayılması, göçe zorlanan insanların bölgeye geri dönüşünde bir belirsizlik olmasına yol açmaktadır. Kürtlerin geriye dönüşlerinin önünde, bölgede çatışmaların devam ediyor olması, bu nedenle can ve mal güvenliği kaygısı, yine bu nedenle tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynaklarının büyük ölçüde azalması, kırsal hayatın özellikle gençler ve kadınlar açısından çekici olmaması gibi birçok başka engel de bulunmaktadır. Dolayısıyla, devletin 1947'dekine benzer bir yasal düzenlemeyle geri dönüşün önünü açmasının o dönemdeki gibi kitlesel bir geriye göçe yol açacağı şüphelidir. Hatta yerinden edilmiş Kürtlerin büyük çoğunluğu açısından geri dönüş arzu edilir de değildir. Burada önemli olan yerlerinden edilenlere geri dönüş hakkı tanıyan bir yasal düzenlemenin yokluğunda, Kürtlerin topraklarına geri dönmelerinin kamu otoritesinin iznine bağlı olduğudur (Kurban ve Yeğen, 2012: 50).

3.3.3.3. Şırnak, Cizre ve Zorunlu Göç

Şırnak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çatışma ve şiddet olaylarından etkilenen illerin başında gelir. 1990-1996 yılları arasında yaşanan köy boşaltma hareketleri sonucu Şırnak kent merkezi kadar, ilçesi Cizre'de göç almıştır. Şırnak valiliğinden alınan bilgilere göre ilde terror nedeni ile toplam 91 köy boşaltılmıştır. Cizre ilçesine bağlı Aşağıdere, Bağlarbaşı, Güçlü, Kaya, Kuştepe, Tepeönü ve Ulaş köylerinden toplam 198 hane ve 3997 kişilik nüfus köylerinden göç etmiştir. Valiliğin verdiği bilgilere göre ilde köy boşaltmalar sonucu yer değiştiren toplam hane sayısı 5947, toplam kişi sayısı 12.991'dir. Ancak Cizre ilçesi sadece kendi köylerinden değil hem Şırnak iline hem de diğer illere bağlı köylerden de göç almıştır. Görüşmeciler arasında Şırnak merkezden, Diyarbakır'ın köylerinden, Mardin'den göç etmiş aileler de vardır. İlin ve Cizre ilçesinin Türkiye ortalamasının üzerinde olan kentleşme hızı ne yazık ki, ekonomik gelişmeler sonucu oluşan bir çekime değil, bu göç dalgasına bağlıdır.

Şırnak civarında ilk köy boşaltmalar ile ilgili anılar 1992 yılına tarihleniyor. 1990 yılına kadar Şırnak'ın bir bölümü, Hakkari, Van, Siirt, Erzurum ve Kuzey Irak'ın belirli bölgelerini içine alan ve "Botan" olarak adlandırılan bölgede PKK görece güç sahibiydi ve güvenlik güçlerinin bu bölgeye girerek uzun süre kalmalarını engelleyebiliyordu. Ancak 1991 yılında yaşanan operasyonlar ve PKK'nın kırsaldan sonra Şırnak, Lice ve Çukurca gibi ilçelerde kontrolü ele geçirme çabaları olayların yönünü değiştirdi. Türk Silahlı Kuvvetleri bölgede alan hakimiyeti kurabilmek için önce koruculuk uygulamasını başlattı ve korucu olmayı kabul eden köyler bir süre boşaltılmadı. Ancak koruculuk yapmayı kabul etmeyen köyler PKK için geçim kaynağı olarak görülerek hızla boşaltıldı. Resmi kaynaklar ve sivil toplum kuruluşları kaç köyün ve toplam kaç hanenin boşaltıldığı konusunda birbirinden farklı rakamlar vermektedir.

4. BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI VE BULGULAR

Ankara ilinden Cizre ilçesine ulaşım otobüsle 17 saat sürer. Giderken Urfa'dan sonra birden bire dil değişir ve otobüste yolculuk eden, molalarda yanınızda oturan herkes Kürtçe konuşmaya başlar. Yabancı olduğunuzu Urfa molasından sonra anlarsınız, sonuçta Kürtçe konuşmayan sizsinizdir. Dönüşte de Urfa molası, görüştüğüm öğretmenlere göre (pek de hoş olmayan ancak belirten kişilerin duygusunu yansıtan bir söylemle), bölgeye yabancı biri için “tekrar medeniyete dönüş” gibidir. Uçakla Diyarbakır veya Mardin illerine gidip geri kalan yolu karadan tamamlarsanız daha Cizre'ye ulaşmadan kendinizi bir eve davet edilmiş bulabilirsiniz ve ilk gidişinizde boşluğu ile sizi şaşırtacak, sonraki ziyaretlerinizde ise görünmeyenleri ile duygusallaştıracak yolun tadını çıkarabilirsiniz.

Alan çalışması yaparken kenti, evleri, insanları gerçek anlamda görebilmek için mümkün oldukça yürümek doğru bir tercihtir. Cizre'ye ilk gidişimde beni karşılayan insanlar olduğu için ilçe merkezine özel araçla gitmişim. İkinci ziyaretimde otobüsten indikten sonra ilçe merkezine yürümeye karar verdim ve o gün kâğıt üzerinde okumuş olsam da anlayamadığım bir şeyi net olarak gördüm. Cizre bağlı olduğu Şırnak ilinden daha büyük ve daha hareketli bir yerleşimdir (bkz. Fotoğraf 1-2). Ülkenin bir ucunda bir sınır kasabasına gidiyorum hissiniz otobüsten indikten kısa bir süre sonra kaybolacaktır. Sizi ilk karşılayan şeyler de kamyon ve tırlar olacaktır. Otogardan ilçe merkezine kadar sağlı sollu pek çok araba tamircisinin arasından geçmek gerekir. Bu dükkânların önünde de, pek çoğu oldukça eski, tırlar, kamyonlar, kamyon kasaları ve önce ne olduğunu anlamayacağınız depolar bulunur. Bir tür küçük sanayi bölgesi görünümündeki bu yolda Ankara'da pek rastlamadığınız bir uzmanlık alanına sahip atölyeler de vardır. Yasal ve kayıt dışı motorin ithalatı için kullanılan depolar buralarda yapılır, tamir edilir ve kamyon ya da tırların uygun yerlerine monte edilir. İlerleyen bölümlerden birinin başlığı olan “kamyon çöplüğü” görüntüsü bu bölgede fark edilmez. Halen faal olan araçlarla karşılaşsınız (bkz. Fotoğraf 5-6).

Cizre’de ulaşım oldukça kolaydır. Yürüyemediğiniz her yere otobüs ve minibüslerle gidebilirsiniz. Ancak özel taksiler de özellikle öğretmenler tarafından sık sık kullanılır. Bu araçlar taksimetresi olan sarı ticari taksiler değildir. Özellikle bayan öğretmenler, ilçeye tayini çıkan her öğretmene kendi tanıdıkları ve güvendikleri şöförün numarasını verirler. Yabancı olan kimse yoldan çevirip de böyle bir araca binmez. Bir kere şöförü tanıdıktan sonra ilçeye gidip gelirken cep telefonu ile haber verirsiniz, sizi karşılar ve gideceğiniz yere götürürler ya da kaldığınız yerden alıp otopara bırakır, eşyalarınızı taşımanıza yardım ederler. Ücret gideceğiniz yere göre aşağı yukarı bellidir ama aracın şöförü ile olan kişisel ilişkiniz de ücretler konusunda önemlidir. Minibüsler de “müsait” diye bir ses duyarsanız bu “müsait bir yerde inebilir miyim” anlamına gelir ama bu sıcakta uzun uzun konuşmak boş yere enerji kaybına neden olur. Van iline bağlı Gürpınar ilçesinde yaptığım bir alan çalışmasında ilk defa bir toplu taşıma aracı kullandığımda altmış yaşın üzerinde olduğunu tahmin ettiğim bir erkek hemen kalkıp bana yer verince hem şaşırılmış hem de utanmıştırm. Kabul etmemiştim ve o zaman hiç Kürtçe bilmediğim için dakikalarca anlamsız bir tartışma yaşamıştık. Ben oturuncaya kadar da minibüs şöförü hareket etmemişti. Cizre’de aynı hataya düşmedim. Burada da toplu taşıma araçlarında ilk önce yaşa göre yer verilmez, kadınlar yaşları kaç olursa olsun toplu taşıma araçlarında oturtulur. Bebeklerini emziren kadınlara da sık sık rastlayabilirsiniz toplu taşıma araçlarında. Kimse de dönüp bakmaz.

İlçede kamyon ve tırlardan sonra sizi sokaktaki inekler karşılar (bkz. Fotoğraf 7-8). Cizre’de her yerde sokak köpekleri, kedileri gibi inekler dolaşır. Çöp kutularından beslenirler. Nur Mahallesi’ni ilk ziyaretimde de beni keçiler karşılamıştı örneğin. Akla Ankara’nın halen köy dokusunu koruyan, bahçe içerisindeki evleri, toprak yolları olan ama büyüyen şehre de dayanmış gecekonduların mahalleleri gelmesin, 2008 yılında asfaltla kaplanmış ara sokaklarda, bir kaç katlı apartmanların gölgesinde ufak bir keçi sürüsü evlerine dönüyordu. Ne yazık ki aynı çöp kutularına giren küçük çocuklarla da karşılaşılır Cizre’de (bkz. fotoğraf 3-4). İlk gördüğüm zaman bu çocukların Ankara’da çöplerden satmak için kâğıt, plastik ve teneke toplayan çocuklar gibi olduğunu düşünmüştüm. Oysa burada çocuklar çöpten kırık bir oyuncak, yenebilecek bir

şey, bir kıyafet ararlar. Bu arada çöp tenekelerinin dizildiği yoldan son model bir araba geçer. Cizre'nin yoksulu çok yoksul, zengini de çok zengin diye düşünürsünüz o an. Özellikle Nur Mahallesinde ziyaret ettiğim okulda ilköğretim çağındaki öğrencilerin çok küçük olduğunu düşünmüştüm. Erken mi okula başladılar, anasını mı var diye merak edip öğretmenlerle konuştuğum zaman benim birinci sınıf öğrencisi olduğundan bile şüphe ettiğim öğrencilerin bir çoğunun üçüncü, dördüncü sınıf öğrencisi olduğunu öğrendim. İlerleyen sayfalarda Nuh peygamberin 9.5 metrelik sandukası ile ilgili konuştuğum Hüseyin Amca'nın dediği gibi “ kavruk” mu kalmıştı bu çocuklar? Öğretmenler beslenme yetersizliği yüzünden çocukların başka illerde çalıştıkları ilköğretim okullarındaki öğrencilerden oldukça ufak tefek göründüklerini söylediler. Pek çok öğretmen için çocukların terlikle okula gelmeleri, dondurma alamadıkları için oralet hazırlayıp buzlukta dondurup yemeleri üzüntü veren ve yoksulluğu çağrıştıran olaylardı. Ayşe (26) öğretmen özellikle bir öğrencisinin kendisine büyük gelen plastik terliklerle okula gelmesine çok üzüldüğünü, aileye de çok kızdığını söylüyor ve *“evlerine kaç kere gittim, tamam babası çalışmıyor ama günde iki paket sigara içiyor, kızına bir ayakkabı alamıyor, ben götürüp hediye ettim ama annesi alıp kaldırmış, bayramda giysin diye”* şeklinde anlatıyor yaşadığı bir olayı. Nur ve Cudi mahallelerinde yoksulluk ve işsizlik çok yaygın ama diğer yandan kültürel olarak da çocuğa para harcamak bizim ve Cizre'de bulunan pek çok öğretmenin yetiştiği kültürlerdeki gibi beklenen ve benimsenen bir durum değildir. Oraletten dondurma yapmak ise Adana'da geçen çocukluğumda bizim de sevdiğimiz bir şeydi. Sıcak havalarda çocuklar çok yaratıcı olabiliyor. Bunları yoksulluk yok anlamında yazmıyorum elbette ama yoksulluğun belirtileri bu kadar basit değil. Çöpleri satacak bir şey bulmak için değil yiyecek bir şey bulmak için karıştırmak, beslenme yetersizliği nedeni ile ilkokul 3. sınıfa gittiğini anlamanızın çok zor olduğu çocuklarla çevrenmek yoksulluğun göstergesi.

Anadolu'nun Mezopotamya'ya açılan kapısı olan Cizre şaşırtıcı derecede sıcaktır. Cizre-Şırnak karayolu üzerinde, Doğu Anadolu bölgesinden Güneydoğu Anadolu bölgesine geçişi sağlayan, Cudi ve Gabar dağlarını kavuşturan Kasrik geçidinden geçtiğiniz zaman iklim değişir. Cizre'de gölgede

55 dereceyi görebilirsiniz. Dicle nehri kentin etrafından geçtiği için nem oranı da yüksektir, bu nedenle hava boğucu olabilir. Bütün kentin kırmızı kesildiği toz fırtınaları hem korkutucu hem de etkileyicidir (bkz. Fotoğraf 17). Palmiye ağaçları vardır ama eski meyve bahçeleri kentleşmeye kurban edilmiştir⁹. Bu sıcakla başa çıkabilmek için işyerlerinde ve evlerde klimalar vardır ama ne yazık ki bu klimaların harcadığı elektriğe dayanacak trafolar yoktur. Elbette bu sadece klima kullanımına bağlı bir sorun değildir ama, son iki yılda gelişmeler olduysa da, Cizre’de elektrik kesintisi gündelik bir olaydır. Hızlı kentleşme ve alt yapı eksikliği nedeni ile sık sık arızalar yaşanır. “Trafo patlamış” haberi çok doğal karşılanır. İlçe merkezinde klimalı ev çok fazla olsa da yazları ahşaptan yapılmış, yerden yüksek sedirlerde çatıda uyuma alışkanlığı devam etmektedir. Apartmanların genelde sahibi bir aile olduğu için en modern görünen binaların çatılarında bile bu sedirleri görebilirsiniz. Aynı apartmanda oturan aile yazın çatıda yatmaya devam edebilir. Mutlaka bir kaç memur kiracıları olan bu ailelerin çocukları onların neden çatıda yatmadıklarını çok merak ederler. Eğer apartmanın sahibi aile aynı binada yaşıyorsa giriş katında oturmayı tercih eder. Bu şekilde hem apartmanın girişinde eski avluda vakit geçirme alışkanlığını devam ettirebiliyor hem de binaya giren çıkan insanları kontrol altında tutabiliyorlar.

Nur ve Cudi mahallelerinde artık modern apartmanlar varsa da geleneksel müstakil evlerin hepsi yüksek duvarların arkasındadır. İlk defa Nur Mahallesi boydan boya geçtiğimde kendimi oldukça garip hissetmişim bu duvarların arasında. Evler avlulu olduğu ve aslında gündelik yaşamın büyük bir kısmı bu avlularda geçtiği için sokaktan avluların görünmesini engelleyecek şekilde duvarlar çekilmiştir. Yine Nur Mahallesinde bulunan okulun duvarları ve giriş kapısı çok yüksektir. Özellikle mahalleye bakan duvar diğerlerinden daha yüksek inşa edilmiştir. 2000’li yıllarda burada İstiklal Marşı okunurken dışarıdan taş atıldığını anlatan öğretmenler artık eskisi kadar bu olayların yaşanmadığını söylüyorlar. Servis araçlarına 2008-2009 yılında da taş atıldığına şahit oldum ama taş atan çocuklar servis aracında tanıdıkları bir öğretmeni görünce çok utandılar. Aslında içerideki öğretmenlere değildi tepkileri. Cizre’de öğrenciler

⁹ Kırsal alanda bulunan meyve bahçelerinin yok olma nedenleri farklıdır.

öğretmenlerini çok seviyorlar ve saygı gösteriyorlar. Esnaf ekonomiyi canlandırdıkları için öğretmenlere çok iyi davranıyor. Halk genel olarak çocukları için bir şeyler yapmaya çabalayan öğretmenlere hem saygı hem de sevgi duyuyor ancak çok fazla doğuda olmayı ceza olarak gören, sürekli rapor alıp derslerin boş geçmesine neden olan öğretmenlere de aynı şekilde tepki gösteriyorlar.

İlçe merkezinde çarşı olarak bilinen bölgede ağırlıklı olarak kuyumcular, kaçak elektronik aletler ve kozmetik, süs eşyası satan mağzalar, büyükşehirlerde de bir dönem yaygınlaşan, hemen her türlü küçük ev eşyası satan “1 milyoncular” ve hem yerel hem de modern kıyafetler satan mağzalar vardır. Eski çarşı daha çok yerel kıyafetler ve bu kıyafetler için kumaşlar satan dükkânlarla doludur. Esnaf ilçede görev yapan memurlara çok özenli davranmaktadır. Evet, ekonomiyi çeviren bu kesimin ihtiyaçları diye kendi çıkarlarını da düşünürler ama örneğin, benim da bir kaç kere şahit olduğum gibi, senet yapmadan, imza almadan bütün bir evin eşyalarını “*nasılsa ödersin hocam*” diye verebilirler.

4.1. “BAJARI¹⁰ DİYORUZ ONLARA”¹¹

İlk bölümde üzerinde durduğumuz “ötekileştirmenin” belki de ilk adımı “adlandırma” olmalıdır. “Biz” ve “onlar” en geniş anlamı veren tanımlardır. Günlük hayatta ister istemez hepimiz kimi zaman ait olduğumuz okul, çalıştığımız şirket, kimi zaman yaşadığımız şehir, vatandaşı olduğumuz ülke hakkında konuşurken “biz” deriz. Bunların karşısına da diğer okul, diğer şirket, diğer şehir ve diğer ülkeleri koyarken “onlar” dan bahsederiz. Cizre’de biz olmanın karşısında duran ötekinin anlatımı özel bir isim, sıfat, lakap ya da kendi dilleri ile yaptıkları tanımlamalardır. Kendi dilleri ile yaptıkları tanımlamalardan birisi Cizre’de yerleşik olan halkın kendilerini anlatmak için kullandıkları “bajari” kelimesidir. Bu Kürtçe olan kelime “şehirli” anlamına gelmektedir ve ilçe merkezinde oturan, Cizre’nin yerlisi olanları kırsal alanlardan göç ederek ilçeye yerleşen kişilerden ayırt etmek için kullanılmaktadır. İlçeye daha sonra yerleşen kişilere de “koçer” demektedir. Aslında *koçer* aynı zamanda konar-göçer

¹⁰ Şehirli

¹¹ Söyleyen kişi, 31, Erkek, Üniversite Mezunu.

hayvancı aşiretlerin adlandırılmasında kullanılan bir isimdir ancak burada simgelediği bu aşiretler değil, Nur ve Cudi mahallerinde ikamet eden, 1987 yılından sonra özellikle zorunlu göç ile ilçeye gelen ailelerdir. Kendilerine “göçer” anlamında “koçer” denmektedir. Görüşmelerden birinde bu durumu 41 yaşındaki Yasin şöyle açıklanmıştır:

“ *Gundi*¹² hepsini kapsıyor, Koçer de bir aşiret. Göçer, Koçer karıştırılıyor işte, koçerler şimdi yerleşik hayatta, 80’lerde koçerler vardı, yazın Van Hâkkari taraflarına giderlerdi, kışın Cizre’ye, ama işte güvenlikten dolayı o gelenek bozuldu.”

Köylü anlamına gelen “gundi” kelimesini de açıklamak gerekiyor. Gundi kelimesinin Türkçe karşılığı “köylü” demektir. Kürtçe’de hem bu anlamı ile kullanılır, yani köyde yaşayan insanları tanımlar, hem de aşağılayıcı anlamlar içerir. İlginç olan sonradan gelen ve pek çoğu köyden göç eden kişilere bu genelleme üzerinden hitap edilmemesi, “koçer” kelimesinin Cizre’de adı geçen mahallelerde yaşayan kişiler için bir tanımlama olarak değil, ama ötekileştirici bir hitap şeklinde kullanılmasıdır. Diğer bir deyişle Cizre’de iki grup insanın yaşadığı söylenmektedir, *Bajariler* ve *koçerler*¹³. *Bajari*, yani “şehirli” tanımlaması sadece yerli halkın kendisi için kullandığı bir tanım değildir. *koçer* diye tanımladıkları grup da bu bölümün başlığında gördüğümüz gibi yerli halkı *Bajari* olarak isimlendirmektedir.

Peki, bu ilçede “şehirli” kavramı neden bu kadar vurgulanmaktadır? Yerli halkın kendilerini tanımlamak ve ötekilerden ayırmak için tercih ettikleri “şehirli” olma durumu sadece köyde yaşayan ve kentte yaşayan ayırımı mıdır? Bu sorunun cevabı aslında üçüncü bölümde kısaca tarihinden bahsedilen “medrese kültürü”nde ve ilçenin bulunduğu bölgenin tarih boyunca odak noktası olduğu ticari hayatta saklıdır. Ayrıca bu bağlamda kozmogonik bir referans olarak “Nuh tufanı” inanışları da önemlidir. *Bajariler* ve *koçerler* arasında belirleyici farklardan birisini Nuh tufanına olan inanış biçimleridir. Bilindiği üzere Nuh Tufanı Cudi Dağı ile ilişkilendirilmektedir. Cizre’nin yerlisi *bajarilere* göre bu övünülecek bir durumdur. Kentin tarihini eskilere götüren bu efsane şehirli olmanın tarihi ile de

¹² Köylü

¹³ Aslında bir üçüncü grup da ilçede yaşayan kamu görevlileridir. Cizre’de önemli bir öğretmen, sağlık görevlisi, asker ve emniyet görevlisi nüfusu bulunmaktadır. 2011 yılında sadece eğitim kurumlarında çalışan yaklaşık 1300 kişi vardı.

özdeş olarak görülmektedir. Geçmişte meydana gelmiş efsane ve ilişkili olduğu mekân *bajariler* için ön plana çıkan bir durum iken göç ile gelmiş *koçerler* için söylemler ile fazla kıymet bulmayan bir olaydır. Nuh Tufanı ve sonrasında meydana gelen olaylar İslami geleneğin inşa edildiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pek çok yerleşim yeri, ilk ziyaret ettiğinizde kendine özgü bir yönü ile sizi karşılar. Kimi yemek kültürü, kimi doğal zenginlikleri, kimi coğrafi özellikleri, kimi tarihi dokusu ile ön plana çıkar. Cizre, tarihteki yeri, tarihsel yapıları ve hikâyeleri ile övünen ve bunu turizm odaklı olmadan misafirlerine sunan bir yerleşimdir. Şehre girdiğiniz andan itibaren karşılaştığınız ve sizin yabancı olduğunuzu anlayan insanlar size görmeniz gereken belli başlı birkaç yeri mutlaka söyler, yol göstermekle kalmaz size gönüllü rehberlik sunarlar. Bu rehberler, Anadolu'nun birçok yerinde bahşış almak için, gittiğiniz her turistik yerde ezberledikleri bilgileri hızla sayan küçük çocuklar gibi değil, size gerçekten eşlik eden, bilgi veren ve bir çaylarını ikram eden rehberlerdir. Cizrelilerin mutlaka görmenizi istedikleri üç yer vardır ve bu yerler Cizre'nin karakterini oluşturan öğelerin de simgeleridir. Nuh Peygamber Camii, Kızıl ya da Kırmızı Medrese ve içerisinde Mem-ü Zin türbesi bulunan Mir Abdal Medresesi gönüllü rehberlerinizin sizi ilk götüreceği ya da size mutlaka gitmenizi tembihleyecekleri yerlerdir.

Tufan mitosları, “dünyanın günahkârlardan arındırılması”nı ve yeni bir insanlığın doğuşunu simgeler. Eski dünya yok olurken, kurulacak yeni dünya için seçilmiş olanların kurtulması ve korunması için bir gemiye ihtiyaç vardır (Kanca, E., s.41-46). Daha eski ve farklı kaynaklarda da tufan efsanesi ve “gemi” yer alıyorsa da bizi bu çalışmada ilgilendiren Nuh tufanı ve Nuh'un gemisidir. Tevrat'a göre Nuh'un gemisi Ararat'ta; Kuran-ı Kerim'e göre Cudi dağında karaya oturur¹⁴. Nuh tufanı özellikle Cizre'nin yerlileri ve tüm bölge için çok önemli bir olaydır. Nuh'un Gemisi'nin Cudi dağında karaya oturduğuna dolayısıyla insanlığın

¹⁴ Kur'an'ın açıklamasına göre Hz. Nuh gemisinin oturmasını istediği yer hakkında şöyle dua eder: “Rabbim beni bereketli bir yere indir. Sen konuk ağırlayanların en hayırlısısın.” Müminun, 29. Kur'an'ın Hud, 44. Ayetinde “Gemi, cudi üzerine oturdu...” denilir. Ancak “cudi” özel isim olarak değil, sözlük anlamı ile ele alınırsa, Arapçadaki “cvd” kökü “bereketli, iyi yer” anlamına gelir ve Hz. Nuh'un duası ile örtüşür (Sarıkçioğlu, 2012: 32).

yeniden bu bölgede doğduğuna inanılır. Tufan, bölgede düzenlenen tüm kongre ve sempozyumlarda da ele alınan konuların başında gelir. Halk için aksi mümkün olmayan bir gerçektir. Mutlaka anlatılır, konuşulur, tartışılır. Bu olay Cizre'nin, insanlığın tufandan sonra yeniden yerleştiği ve çoğaldığı yer olarak ne kadar önemli ve merkezi bir konumu olduğunu vurgular¹⁵. Nuh Peygamber Camisinin bodrumunda Nuh peygamber'in mezarı olduğuna inanılır ve burası günümüzde türbe özelliği taşımaktadır. Onlara göre Nuh peygamberin makamı kutsal bir alana dönüşmüştür ve ziyaret ritüelleri, saygınlık ve makam başında dua ederek bunu ön plana çıkarmaktadırlar. Burada bulunan sanduka normal bir insan boyutlarında değil, 9.5 metredir. Birkaç kere bu kadar uzun bir insan olmayacağını söylemek istediğimde ya çok büyük tepkiyle karşılandım ya da çeşitli derecelerde cahillikle suçlandım. Bu benim saha çalışmasında düşüncesizce yaptığım hatalardan biridir. Diyarbakır'da üniversite öğrencisi bir *bajari* genci olan Mahsun ile yaptığımız sohbet sırasında beni anlayacağını düşündüğüm için bu konuyu açtığım zaman bana şunları söyledi:

“ Nasıl bilmiyorsunuz ki, eskiden insanlar çok daha uzunlardı. Bizim atalarımız bizden çok uzundu. Görenler de anlatır. Kitap da yazar. Senin inanıp inanmana mı bakar!”

İlçe merkezde, çarşıda kuyumculuk yapan, orta yaşlı bir esnaf, Hikmet Bey, daha anlayışlı bir şekilde cevaplamaya çalıştı sorularımı:

“ Başka insanlar uzun değildi diyelim ama hâşâ Nuh, peygamberdir, uzundur, ne var bunda? Cizre'yi oğullarıyla kurduysa onlar da uzundur, atalarımız da uzundur. Sonradan kavruldu bu millet, yoksulluktan.”

Medreseler de Cizre için övünç kaynağıdır. Medrese kültürü tarihte eğitimin, ilimin çağdaşlığın ve ilerlemişliğin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bölgenin bilim açısından da önemli bir yere sahip olduğuna yapılan vurgular medrese üzerinden yapılmaktadır ve bu konuya dikkat çekilir. İlçeyi ziyaret ettiğiniz zaman mutlaka fizikçi, makine mühendisi ve mucit İsmail Ebul-iz El Ceziri'nin, şairler Melayê Ciziri'nin, Ehmedê Hani'nin, Feqiye Teyran'ın, tarihçi İbnü'l-Esir el-Cezerî'nin adını duyacaksınız. Konu Cizre'nin tarihteki

¹⁵ Tufan efsanelerinin sembolik anlamları için bkz. Uluslar arası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Kanca, E., s: 41-46

yeri ve önemi olunca ilçenin günümüzdeki okuma yazma oranları, eğitim sorunları, kız çocuklarının okula devam edemiyor olması, mevsimlik işçilik nedeni ile dönemi tamamlayamayan öğrenciler bir tarafa bırakılır ve geçmişte bu bölgenin nasıl “ilmin beşiği” olduğu, kimleri yetiştirdiği, bu bilim ve din adamlarının, tasavvuf edebiyatı ustalarının önemi saatlerce anlatılır, tartışılır. Bazı kaynaklar size anlatılan önemli isimlerin bir kısmının aslında Cizre’de eğitim görmediklerini, bazılarının hiç Cizre’de bulunmamış olduğunu yazsa bile, *bajari* için “şehirli” tarihinin önemli figürleridir bu isimler.

Ebul-iz El Ceziri 12. yüzyılda Diyarbakır’da yaşamış bir mekanik bilimcisidir ve adını doğduğu Cizre şehrinden alır. Hakkında çok ayrıntılı bilgiler mevcut değilse de Makine Yapımında Yararlı Bilgiler adlı eserinin ön sözü bize kendisi ve düşünceleri ile ilgili bilgiler vermekte hatta günümüz bilim dünyasına metodolojik anlamda bir öğüt niteliği taşımaktadır. Burada kısa bir bölümünü paylaşmak istiyorum:

“ Benden çok önce gelen alimlerin kitaplarını ve onların izinden gidenlerin çalışmalarını inceledim...mekanik hareketlerin nedenlerini, su ile çalışan düzenleri, saat türlerini ve cisimlerin nasıl hareket ettirildiğini konu eden kitapları okudum. Yer ve gökle ilgili problemleri konu edinen yazılar üzerinde düşündüm...Bir müddet sonra...başkalarının yaptığından sıyrıldım ve problemlere kendi gözümle bakabildim...kendi bilgisi ile hareket eden bir kimsenin gittiği yolu takip ettim...Bilimlerin çeşitli yönlerini keşfetmek için bana yardım kolları uzandı. Zamanın hükümdar ve filozoflarından yardım gördüm...Uygulamaya dönüştürülemeyen her teknik bilimin doğru ve yanlış arasında kaldığını gördüm. Benden önce gelenlerin dağınık bir şekilde anlattıklarını sınıflandırdım ve gerçekleştirdikleri esaslara bağladım...Eğitmek istediklerimin talepleriyle de, içimde yaptıklarımın yayılması arzusu doğdu ve arkamdan bir eser bırakmayı istedim.” (Çeçen, 1986:49-50)

Cezeri yazdığı bu önsözde bize yaşadığı dönemde yazılı pek çok kaynağa ulaşabildiğini, başka filozof ve bilim adamları ile fikir alışverişinde bulunabildiğini, hükümdarların bilimsel araştırmalara destek verdiğini ve en önemlisi kendisinin eğittiği öğrenciler de olduğunu anlatıyor. Yani bir bakıma bölgede yaşadığı dönemim eğitim ve bilim şartlarını tasvir ediyor.

Mem-ü Zin (Mem ile Zin), şair ve yazar Ehmedê Hani tarafından 17.yy'da manzum olarak kaleme alınmış olan aşk hikâyesinin kahramanlarıdır. Hikâye gerçek bir olaya dayandırılır ancak daha önemlisi sözlü ve yazılı Kürt edebiyatı arasında bir geçiş noktası yaratmıştır çünkü Mem û Zîn aslında kadim bir dengbêj hikâyesi olan Memê Alan'dan yola çıkılarak, yazarının yaşadığı döneme uyarladığı bir manzumedir .Xani bir Newroz gününde kılık değiştirip gezintiye çıkan dört gencin değişen hayatlarını anlatır. Cizre Miri Mir Zeynuddin'in, Zin ve Siti adında iki kız kardeşi vardır. Zin ve Siti bir Newroz gününde kutlamalara erkek kılığında giderler. Tacdin ve Mem ise iki yakın dosttur ve Newroz gününde kadın kılığına girerek sokağa çıkarlar. Mem ve Tacdin kızkardeşleri görünce güzellikleri karşısında kendilerinden geçerler ve Zin ile Siti bayılan bu iki gencin parmaklarına yüzüklerini geçirip oradan ayrılırlar. Yüzükler bir işaret, aşkı bulmak için bırakılan bir izdir. Zin ve Siti bu iki delikanlıyı dadılarına anlatırlar. Dadıları hekim kılığına girererek Mem ile Tacdin'i bulur ve yüzükleri ister. Ancak Tacdin yüzüğü verse de Mem buna yanaşmaz. Bu yüzükle yaşadığını söyler. Kızların abisi Mir Zeynuddin'in yanından ayırmadığı, fesatlığıyla nam salmış Beko adında bir yardımcısı vardır. İnsanların mutlu olmaması için bütün fesatlıkları dener ve başarılı da olur. Zeynuddin onun fesatlığını bilmesine rağmen yanından ayırmaz. İktidar için böyle insanların da gerekli olduğunu düşünür. Kısa zaman sonra Tacdin ve Siti evlenip mutlu olmalarına rağmen, Zin ve Mem kavuşamazlar. Aşkları için canlarını feda etmeye hazır olmalarına rağmen Zeynuddin iktidarının sarsılmasına izin vermez. Ancak Mem, iktidara karşı gelir ve aşkı için çabalar ve Beko'nun Mir ile ayarladığı bir satranç karşılaşması sonucu aşkı ortaya çıkar ve Mem zindana atılır. Ancak aşkıdan caymaz. Burada dünyevi aşktan uhrevi aşka geçiş yapılır. Çeşitli sınavlardan sonra Mir Zeynuddin bu aşka inanır. Mem ise zindanda ölmeye yatmıştır. Zin'in suretinden bir dünya yaratarak, sadece gözünün ve kalbinin sesine uyarak, kendine yeni bir Zin yaratmıştır. Zin için de durum aynıdır. Zeynuddin, Zin'i çağırır ve bu aşka inandığını söyler. Zin, zindana gider. Birbirini gören iki aşık fenalaşır. Mem son nefesini ancak Zin'i gördükten sonra verir. Mem'in cenazesi kaldırılırken Tacdin de Beko'yu öldürür. Bu iki aşığın ve onların kavuşmasına engel olan Bekir'in mezarlarının Mir Abdal

Medresesinde bulunan türbede olduğunu inanılır. İslami toplumlarda cami dışında kutsal bir mekân olarak görülen türbeler kanlı kurban, bez bağlama, yiyecek paylaşma, etrafında dönerek dua etme gibi gelenekleri de beraberinde getirmektedir. Buraya gelinlik çağa gelmiş kızlar ve anneleri gelir, münasip bir eş için adak adar, dua ederler. Ancak Mem-ü Zin sadece bir aşk hikayesi değildir. Yazıldığı dönemin yaşamına dair önemli bilgiler verir. Abidin Parıltı, 20.11. 2009 tarihli Radikal Gazetesi, Kitap Eki'nde güzel bir çözümlenme yapmıştır: “Mem ü Zin anlatısındaki her karakter bir anlayışın sembolü olarak görülebilir. Her karakter bu anlayışa göre davranır. Mir Zeynuddin, iktidardır ve iktidarının sağlam durması için her şeyi yapar. Siti adaleti, Tacdin iradeyi temsil eder. Mem ise halkı ve halkın iktidara karşı duruşunu, Zin özgürlüğü, Beko ise fesatlığı ve iktidarın ayakta durmak için piyonlarına sergiledikleri oyunları temsil eder.” Bu destana verilen önem sadece acıklı bir aşk hikâyesini sahiplenmekten öte Cizre'nin sadece bilim konusunda değil, edebiyat, tasavvuf ve dönemim iktidar figürlerine eleştirel bakış konusunda da önemli örnekler vermiş olduğu vurgusunu hissettirir. Ayrıca medrese eğitimi gören Xanî'nin yaşamı ve yaptıkları da bize dönem ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Örneğin Xanî'nin Kürtler'in Osmanlıca ve Farsça yerine Kürtçe eğitim alması için bir okul açtığı söylenir ve çocuklar için Kürtçe-Arapça bir sözlük hazırlamıştır. Bu bilgiler de bize şairin yaşadığı dönemde bölgenin eğitim olanakları hakkında fikir vermektedir.

Bu yazdıklarım bizim için neden önemlidir? Çünkü Cizre, yerli halkı için binlerce yıllık geçmişi olan, ticaretin, bilim ve eğitimin, edebiyat ve tasavvufun merkezi olmuş bir “şehirdir”. Bu nedenle Cizreli, şehirlidir, “bajari” dir. Çoğul kimliklerinin ön planda olan unsuru budur. Etnik kökenden, din ve mezhep¹⁶ten ve hatta içerisine dâhil oldukları aşiretten önce gelir şehirli kimlikleri. Bölgede hissedilen ve hissettirilen *bajari – koçer* ayırımını anlamamanın ilk adımı bu kimliği ve bu

¹⁶ Sözlükte gidilecek yol, gidilecek yer, görüş, doktrin, akım, gitmek ve takip etmek gibi anlamlara gelen mezhep, dini bir kavram olarak; kendi içinde tutarlı bir metot ve düşünce sistemine sahip itikadi ve ameli doktrin manasına gelir. Mezhep kurucusu imam veya müctehid, hüküm çıkarma metotlarını belirleyen kimselerdir. Bu usul farklılıkları ile bunlara dayalı olarak ortaya çıkan hükümlerdeki farklılıklar mezhepleri oluşturmuştur. (www.diyenet.gov.tr, sıkça sorulan sorular)

Güncel şehir planına burada yer verdim çünkü bir sonraki haritada (bkz. Harita 2) ilçenin mekânsal değişimini, aslında kentsel büyümeyi yansıtarak iki haritayı karşılaştırıp Nur ve Cudi Mahallerinin ne zaman yerleşim olarak kullanılmaya başladığını açıkça göstermek istiyorum.

Harita 2. Cizre Şehrinin Mekânsal Gelişim Aşamaları

Gördüğümüz gibi cumhuriyetten önce Nur ve Cudi Mahallelerinde yerleşim yok. 1923 ve 1950 yılları arasında şehir büyüyor ancak 1950 yılına kadar Nur ve Cudi mahallelerini göremiyoruz. 1950 ve 1980 yılları arasında, Cudi

mahallesinde daha fazla olmak üzere, iki mahallede yerleşim başlıyor. 1980 yılından sonraysa Cudi ve Nur mahalleleri hızla genişliyor ve nüfusları katlanıyor. TÜİK verilerine göre 1990 yılında Cudi mahallesinde 2092 konutta 16.740 kişi yaşarken bu rakamlar 2000 yılında katlanmış, konut sayısı iki kat artarak 4029'a ulaşırken, yaşayan kişi sayısı 24.000'i bulmuştur. Nur mahallesine baktığımızda 1990 yılında 1204 hanede 9637 kişi yaşarken, 2000 yılında, 2413 konutta 15.000'den fazla insane ikamet etmektedir. Benim alan çalışmasına başladığım yıllarda Nur Mahallesinde 3000'den fazla konut ve yaklaşık 21.000 kişi vardı. Cudi mahallesinde ise 5000'ine yakın konutta 33.000 kişi yaşıyordu¹⁷.

Cizre'de *bajari* ve *koçerler* sadece belirli referanslara dayanan tanımlamalar üzerinden değil mekânsal anlamda da ayrılmışlardır. *Koçerler* yoğunluklu olarak Sur, Nur ve Cudi mahallelerinde yerleşmiştir. Geçen yıllar içerisinde özellikle maddi olarak daha iyi konuma gelen aileler arasında merkez mahallelere taşınanlar olmuşsa da günümüzde göç sonucu yerleşen aileler hala bu mahallelerde yaşamaktadır. En büyük değişim bu mahallelere verilen belediye hizmetleri sonucu yıllar içerisinde köy görüntüsünden sokak yapılanmasına doğru değişmiş olan çehredir. Ancak iki mahallede de inşa edilmiş modern 3-4 katlı apartmanların hemen bitişiğinde, genellikle bahçe duvarını da paylaşan eski gecekonduların hemen bitişiğinde, genellikle bahçe duvarını da paylaşan eski gecekonduların hemen bitişiğinde bulunan apartmanın mülk sahibi ile karşılaştım. Çeşitli işler yaparak para kazanmış aileler yakın çevrelerinde bulunan ve zaman içerisinde, özellikle seçim dönemlerinden önce, imara açılıp tapusu alınmış kimi evlerin de sahibi olmuşlar. Bu arsada daha önce yapılmış olan gecekonduları yıkarak yerlerine modern binalar inşa etmişler. Ancak pek çoğu bu 3-4 katlı binalarda bulunan daireleri ilçede devlet memuru olarak çalışan öğretmenlere kiraya verip kendi evlerinde yaşamaya devam ediyorlar. Çeşitli nedenlerle, ama özellikle de mekansal ayrılmadan ve her iki mahallede sıkça yaşanan olumsuz olaylardan uzaklaşmak için Nur mahallesinden taşınmış olan ailelerden birinin yetişkin oğlu Mehmet geçen zamana rağmen kendilerini hala farklı hissettiklerini söylemektedir.

¹⁷ TÜİK verileri ve belediyeden verilen resmi olmayan rakamlar bir arada.

“Biz taşınalı belki 5 yıl olacak, komşularımız iyidir ama onlar bile arada takılmadan, gundi, koçer diye kızdırmadan, bazen de gerçekten çıkan tartışmalarda üstümüze gelmeden duramazlar. Ben üniversiteye gidiyorum, kız kardeşlerim liseye gidiyor, biri gitar, diğeri keman öğreniyor ama bajari olmadık biz.”

Koçer bir gencin söylediklerine göre Cizre’de bajelerin şehirlilik anlayışı eğitim seviyesi yüksek, sanat ile uğraşan kişileri kapsamak zorunda değildir. *Bajari*, mutlaka Cizre’nin yerlisi olan kişidir. Göç ile gelmiş iseniz eğitim seviyeniz ne kadar yüksek olursa olsun, onların deyimiyle, modern yaşama ne kadar uygun davranırsanız davranın, yine de öteki olarak hayatınıza devam etmektedir.

Cudi mahallesinden 6 yıl önce taşınmış bir aile ile yaptığım görüşmelerde, evin genç kızlarından Ayşe neden taşındıklarını anlatıyor:

“Bizim akrabalar mahalledeydi ama çok yakınımız yoktu. Çok olay oluyordu, öğretmenlere taş atan çocuklar, servisleri taşıyanlar, hep dert oluyordu. Olmasa da polis geliyordu. Bazen ateş yakılıyordu. Çok bağırsız çağrış oluyordu. Kavga oluyordu. Eylem oluyordu, polis geliyordu, eylemden kaçanlar bizim sokaklara geliyordu, peşinde panzer geliyordu. Babamın işi iyi gitti, taşınalım, başımıza iş gelir dedi. Çocukları alırlar içeri dedi. Benim erkek kardeşlerim 5 tane, hepsi küçük, kime taş attığını bilmez, arkadaşı atar, o da atar. Taşındık biz de. Ama babam çalışıyordu diye de taşındık. Ben gidiyorum, yeğenlerim (kuzenlerinden bahsediyor) orada, görmeye de giderim. Bu tarafta da komşuluk var ama bazen anlayamıyoruz.”

Nur ve Cudi mahalleleri ile ilgili olarak *bajariler* arasında yaptığım görüşmelerde anlatılanlardan örnekler bu mekânsal ayrışmanın altını çiziyor ve bunun aynı zamanda köylülerin kente adapte olamamasının nedenlerinden biri olarak görüldüğünü vurguluyor. Örneğin *“taşra dediğimiz yerde gecekondu ortaya çıktı, 2 oda, bir salon, karşıda da ahır yapıldı hayvanlar için ”* söylemi ile sık sık göç ve iskân sürecini anlatan *bajariler*, iskân sürecinin şehirleşmenin bir parçası olamayacağını, dağdan gelenlerin aynı zamanda onlar için taşralı manasına geldiğini de ortaya koymaktadır.

Büyük kitleler halinde meydana gelen köy boşaltmalar, bunun sonucunda ortaya çıkan göç ve sonrasında ki iskân süreci de nüfusça yoğun kalabalıklar şeklinde devam etmiştir. Bu kitlesel yoğunluğun şehirleşmenin önüne geçen en temel sebep olarak görüldüğü *“87 den sonra köyler yavaş yavaş boşaltılmaya*

başlandı. Köylüler köy olarak geldi. Tek tek gelselerdi bazar içerisinde bazarı kültürü alırlardı” sözleri ile açıkça ortaya konulmuştur. *Koçerlerin* Cizre içinde yerleştiği bölgeler genelde eskiden küçük çapta tarım yapılan bölgelerdir. Tarım arazisi olmasının yanı sıra bu bölgelerin önemli bir işlevi ise eskiden halkın bir araya geldiği piknik yerleri olmalarıdır. Taşra olarak nitelendirilen ancak *koçerlerin* para karşılığında arazileri satın alması sonucu değer kazanan bu yerlerin iskan süreci de 59 yaşındaki *bazarı* Kasım tarafından şöyle anlatılmaktadır:

*“Cudi ve Nur tarım arazisi, yeşil alandı, piknik mesire yerliydi.
“Koçerler taşrada, tepede kendine arazi satın aldı. Köydeki komşusu
şehirdeki komşusu oldu. İki oda bir salon evin karşısında ahır. İnek
ve küçükbaş hayvanlar çoğunlukta.”*

Koçerler geldikleri yerin geçim örüntülerini de olduğu gibi kente taşımış durumdadırlar. Anadolu'nun birçok yerinde görülen ailenin yaşadığı yer ile geçim ve hane içi üretim ile beslenmelerini sağladıkları hayvanlarının aynı veya çok yakın mekânlarda yaşaması *koçerlerin* de kente taşıdıkları özellikleri arasındadır. Anlatılanlardan anladığımız kadarıyla, ekonomik ve coğrafi koşulların imkân tanıdığı boyutlarda olmak kaydıyla *Koçerler* göç ettikleri ilk yıllarda genellikle geçimlik hayvancılık ile uğraşmaktadır. Bu gün de Cizre'de en çok rahatsız olunan şeylerden biri sokaklarda başı boş dolaşan ve çöplerden beslenen ineklerdir. Belediye sık sık hayvanların şehre salınmaması gerektiğini, bu hayvanları toplayarak el koyacağını bildiren duyurular yayınlasa da pek bir değişiklik olmamıştır çünkü bir inek bazen bir ailenin tek mal varlığı ve ondan elde ettiği süt de tek kazancı olabilmektedir.

Koçerler köy yaşamından, hazırlıksız olarak gelerek ilçenin dış kesimlerinde daha önce yeşil alan olduğu anlatılan bölgelerinde yerleşmişlerdir. Uzun süre alt yapıları bulunmayan bu gecekonduarda, bir-iki odalık evlerde, 8-10 nüfus bir arada zor koşullarda yaşamışlardır. Son yıllarda bu mahaller belediye hizmetinden daha fazla faydalanmaktadır. Yerleşik halk ile yaptığım görüşmelerde bu kişilerin geleneksel yaşam tarzlarını Cizre'ye taşımalarının yansımalarını *bazarilerin* “sadece kendileri gelmedi, köylerini de getirdi bunlar”

şikayetlerinde sık sık görebiliriz. Ortak karar almış gibi hepsi buna çok benzer cümleler kurmaktadır. *Koçerlerin*, yerleşik hayatın sosyo-ekonomik ve kültürel süreçlerine uyumsuz kaldıkları düşüncesinin de “*ne kentli ne de köylü olabildiler*” yorumlarıyla sürekli altı çizilmiştir.

Kentin tarihinden ve çağdaş yönünden bahseden insanlar kamusal bir alan olan sinemalara, modern bir eğitim kurumu olan anaokullarına ve çoğul politik görüşlere göndermeler yapmaktadır. 33 yaşında bir *bajari* olan Hasan şöyle anlatıyor:

“85e kadar Cizre normal bir şehir, sosyal bir şehir. 8 tane sinema vardı. Ankara’da kaç fıraksiyon varsa hepsi burada vardı. O zaman burada ana okul vardı. Şimdi arkadaşlarım var zamanında anaokuluna giden. Böyle bir şehirdi.”

Yaşanan değişimlerden tamamen koçerleri sorumlu tutan bajeriler olduğu gibi kentin uygulanan politikalar, yaşanan şiddet ve korku ortamı, ticari gerileme ve köy boşaltma olayları sonucu farklılaştığını düşünen *bajeriler* ve özellikle *koçerler* var. Örneğin 29 yaşında bir *bajari* olan Alaz, “kimse yaşadığı yer kötü olsun diye uğraşmaz, herkes de daha iyi yaşamak ister. Koçer de elinde olduğu kadarı ile yaşamaya çalışıyor ve elinden gidenleri tutmaya çalışıyor, bajari de. Belki eski yaşamından kopmak istemiyordur ama suç onun değil, onu mecbur edenin, onu mecbur edenle Cizre’yi köye dönüştüren de aynı şey” şeklinde anlatıyor düşüncelerini. 27 yaşında bir koçer olan Yekta ise “herkes eskiyi daha iyi anıyor, bajari Cizre eskiden şöyle iyiydi diyor, babamlar köy eskiden böyle güzeldi diyor ama kimse bize şimdi nasıl diye sormuyor” diye sitem ediyor ve kentte son yıllarda pek çok değişiklik olduğunu, kitap kafe açıldığını, konserler düzenlendiğini, etkinlikler gerçekleştirildiğini ve gençlere olanak sağlanırsa Cizre’nin hareketli bir kent olacağını söylüyor ve ekliyor “çarşıda hareket olunca koçer, bajari fark etmez”.

Nur Mahallesinde koçer kadınlar ile yaptığım görüşmelerde, bajeriler arasında konuşulan “köyü buraya taşıdılar” gibi yargıları bildiklerini anlıyorum. 38 yaşında bir koçer kadını olan ve boşaltılan köyünü de hatırlayan Görçek anlatıyor:

“Bajariler bizi beğenmez, köyü beğenmez, evimizi beğenmez, mahallemizi beğenmez, ineği, keçiyi beğenmez, ben de onları beğenmem. Ben mi istedim buraya gelmeyi. Ama geldim, şimdi ben de Cizre’de yaşıyorum. Kocam çalışsın, para kazansın, ben de bajari gibi ev yaparım. Ama iş yok.”

4.3. ÖTEKİLEŞMENİN UNSURLARI

Ülke genelinde zorunlu göçün neden olduğu önemli sosyal sorunlardan biri de çevre ile uyumsuzluk sorunudur. İl ve ilçelere göç edenler geldikleri yerlerde yerleşik halkla dil ve kültür farklılığı nedeniyle uyum sorunu yaşamaktadırlar. Ancak Cizre örneğinde dil, mezhep ve etnik köken sorunu yoktur. Ancak kültürel bir farklılıktan ve iki tarafın da birbirini dışladığından bahsedebiliriz. Peki bunun altında yatan sadece kentli-köylü çatışması mıdır? Köylerin boşaltılması sonucu köyle bağın tamamen kopmuş olması, köyün kente entegrasyon sürecinde sağlayacağı destekten yoksun kalınması anlamına gelir. Ailenin genç, yaşlı, kadın, erkek topluca göç etme kararının, çok kısa bir sürede ve dış etkenlerin dayatması ile alınması nedeni ile maddi, manevi hazırlıksız olan aileler bir de kent yaşamında kullanabilecekleri bilgi, deneyim ve becerilerden de yoksundur. Dini uygulamalar ve mezhep ile ilgili sorular sorduğum zaman bu konuda birbirleri ile bir fark göremediklerini söylemektedirler. Sadece giyim konusunda dini inançla bağdaştırılabilecek bir farklılık vardır. *Bajari* kadınlar siyah çarşaf giymektedir. Ancak bu konu yalnızca dini bir uygulama değildir ve bir sonraki bölümde üzerinde durulacaktır. Hem *bajariler* hem de *koçerler* İslamiyet’in şafii¹⁸ mezhebine bağlıdırlar. Türkiye’de Hanefilikten sonra en yaygın mezhep Şafiilik¹⁹. Şafii mezhebinin ön plana çıkan simgelerden birisi pastoral yaşamın

¹⁸ Sünni İslam başlıca dört ortodoks mezhebe ayrılmaktadır. Bunlar görece diğerlerinden daha esnek kabul edilen Hanefi, Kuzey ve Batı Afrikada yaygın olan muhafazakar Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleridir (Fıçlalı, 1996).

¹⁹ Hanefi ve Şafii mezhepleri Sünni İslâmın farklı ekollerinin takipçileridir. Şafililer Eşariliğin, Hanefiler ise Maturidiliğin etkisinde kalmışlardır. Şafii mezhebinin kurucusu İmam-ı Şafii’dir. Şafii mezhebi genellikle Mısır, Suriye, Irak, Horasan’da yaygındır. Ayrıca Türkiye’nin Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde de yaygındır. Şafii inanın etkilediği Eşariliğe göre kendisine dini bilgi ulaşmamış kimse akıl yolu ile Allah’ı bilemez. Eşarilere göre insanda bağımsız bir cüzi irade yoktur, onu Allah yaratır. Eşarilere göre iyi ve kötü akılla bilinemez bu yüzden Allah, bir şeyi emrettiği için o şey güzeldir, yasakladığı için de kötüdür. Eşarilik, metafizik konuların akıl ile halledilemeyeceğini, imanın akıldan üstün olduğunu savunur. Akıl mutlak gerçekliğe ulaşamaz (Yıldırım, 2004).

vazgeçilmez hayvanlarından olan köpek simgeçiliğidir. Mezheplerine bağlılıklarını anlatan *bajarilere* göre *koçerlerin* ve kendilerinin şafii mezhebini yaşama durumu 49 yaşındaki *bajari* Halime tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Yok aynıdır. Şafii mezhebidir, şafii mezhebini dört dörtlük uygulayan yerlerden biridir. Mesela köpeğe kimse dokunmaz, dokunsa toprakla yıkanır. Koçerlerde bile bu böyledir. koçerdir, yaylada ve köyde yaşar, köpek çoktur, köpek beslerler ama kaza ile ellediklerinde bile toprakla yıkanır gene.”

Önce dağlı, sonra taşralı olan ancak aynı mezhebe mensup olunan insanlar için, *“Koçerlerde bile bu böyledir”* cümlesi sonuçta öteki olarak algılanmanın başka bir yansımasıdır. *Koçerlerin* yaşam şekli köpek beslemeyi onlar ile iç içe yaşamayı zorunlu hale getirmektedir.

Zorunlu göç sonucu ilçeye gelip yerleşen aileler arasında, aslında kendi suçları olmayan değişimlerden de sorumlu tutulduklarını düşünen, özellikle genç kuşaktan insanlarla karşılaşıyoruz. İlçede yaşanan kentleşme sorunlarının kendi yaşam tarzlarının ve kültürel farklılıklarının sonucu olduğunu söyleyen *bajarilerin* yaşanan olumsuzlukların asıl nedenini görmezden geldiklerini düşünen 36 yaşındaki eğitimli *koçerlerden* biri olan Ali şöyle özetliyor durumu:

“Bajariler sistemi değil köylüleri suçluyor çünkü 90’ dan önce Cizre daha modern bir şehirdi ama 5 yılda Cizre’nin nüfusu %300 arttı, şehir felç oldu.”

35 yaşında bir *bajari* olan Selman da benzer bir açıklama yapıyor:

“5 yılda Cizre nüfusu 29 binden 50 bine çıkınca şehir iflas etti. Altyapısı, şehir planı, belediyesi, suyu, kanalizasyonu... Cizre bir köy durumuna geçti.”

Gerçekten de son 20 yılın nüfus hareketlerine baktığımız zaman 1985 yılında 29 bin olan ilçe nüfusunun 1990 yılında 60 bine çıkmış olduğunu görüyoruz. Günümüzde Cizre’nin nüfusu 120 binin üzerindedir. Böyle hızlı bir artışa büyük şehirlerdeki kentsel dönüşüm çalışmalarının bile yetişmesi mümkün değilken ilçede pek çok sorun yaşanması, çarpık kentleşme, alt yapı yetersizlikleri ve hızlı bir gecekondulaşma hareketi olması şaşırtıcı değil. Bu hareketlilik, yerleşik halkın şikâyetçi olduğu pek çok sorunun sadece ilçeye gelip yerleşen kişilerden

kaynaklı olmadığını, bölgede yaşanan zorunlu göç hareketi ile de bağlantılı olduğuna işaret ediyor. Güvenlik nedeniyle köy boşaltmalar, korucu sisteminin ve terör olaylarının dolaylı olarak zorunlu kıldığı göçler bu zaman diliminde yoğun olarak yaşanıyor. Köylerini bir gecede alınan kararlarla boşaltan pek çok aile geri dönebilme düşüncesi, geçici bir durumla karşı karşıya oldukları inancı, taşınmaz malların ve hatta taşınabilir malların kontrolünü sağlayabilmek ihtiyacı içerisinde en yakın yerleşim birimine göç ediyorlar. Ekonomik nedenli göçlerden en büyük farkı belki de bu zorunlu göçün. Cizre'ye gelen aileler Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere bazı şeyleri planlayarak göç eden ailelerden farklı bir durumdalar.

Diğer yandan yine Cizre örneğini göç alan büyük şehirlerden ayıran unsurlar olduğunun da altı çizilmelidir. Her ne kadar bu çalışmada özellikle, benzer iktisadi koşullar ortaya çıktığında, aynı etnik gurup içerisinde de, etnik guruplar arasında yaşanan çıkar çatışmalara ve yeniden inşa edilen etnik kimlikler yolu ile güçlendirilen etnik sınırlara çok benzer olaylar yaşanabildiğini göstermek istiyor olsam da aşağıda örneğini paylaştığım düşünce de göz ardı edilmemelidir. İzmir, Ankara ve İstanbul gibi göç alan şehirlerde de, göçle gelen ailelerin Cizre ilçesindeki *koçerlerin* karşı karşıya kaldığı şartları paylaştıklarını, bu şehirlerin sakinlerinin de *bajariler* gibi tepkiler verdiklerini, bir bakıma yaşananların benzer olduğunu söylediğim ve üzerinde tartıştığımız görüşmelerden birinde 29 yaşında bir *koçer* tarafından verilen cevap, bu genel düşünceyi özetler niteliktedir.

“...arada dağlar kadar fark var. Burada iyi de olsa, kötü de olsa gene akrabalık bağları var ve Kürt bir araya gelince, taziyelerde, düğünlerde ortaklık ortaya çıkıyor ama Ankara'daki taşra arasında dağlar kadar fark var. Ankara başka bir kent ve Kürt değil, dil aynı değil, oradaki ayakta durmak zorunda ama burada kimse açıktan ölmez.”

Kan bağı veya evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkileri hem *koçerler* hem de *bajarilar* için kendilerini toplum olarak Cizre'den diğer illere göç edenlerden ve onların yaşam şartlarından ayıran özelliklerdendir. Geleneksel ilişki ağının sürdüğü toplumlarda geçiş dönemleri ile ilgili ritüeller önemli yere sahiptir. Verilen mesaj biz acı ve tatlı günümüzde bir araya gelen, birbirine sahip çıkan ortak bir mirası paylaşan insanlarımız mesajıdır.

İlk anda, akrabalık bağlarının, ki burada anlatılmak istenen aslında aynı aşirete mensup olmak, aynı zamanda “Kürt” olmanın, yani aynı etnik guruba ait olmanın, koşullar ve yaşananlar benzer olsa bile, üzerinde çalıştığımız örneği, göç almış diğer yerleşimlerden farklı kılıyor olması çok doğru bir tespit gibi görünüyor. Hatta ilerleyen sayfalarda ayrı bir başlık açtığım “aşiretler nerede?” sorusuna cevap veriyor gibi duruyor. Bir süre ben de böyle düşündüm. Ancak etnisite kavramını aradan çekip sadece göç çalışmalarını incelediğimiz zaman karşımıza çıkan bir başka gerçek var. İstanbul, İzmir, Ankara veya Adana’da, göç üzerine yapılmış çalışmalar da (bkz. Ekler) benzer bir koruma, himaye altına alma davranışının etnik gruptan bağımsız olarak şehre göç etmiş tüm gruplar arasında olduğunu gösteriyor. Çankırlılı, Konyalı, Çorumlu, Giresunlu, Sivaslı, Vanlı göçmenler de benzer bir şekilde gündelik hayatta bir arada olmasalar bile düğünlerde, cenazelerde bir araya geliyor, kendi hemşerilerinin yakınlarına yerleşiyor, birbirlerine yardımcı oluyor, yetişkin bir erkeğin olmadığı veya çalışamaz durumda olduğu ailelere yardım ediyor, çalışabilecek durumda olanlara iş buluyorlar. Ankara’daki taşra diye bahsedilen mahallelerde de gerek Kürt göçmenler, gerek başka etnik aidiyete sahip gruplar aynı yardımlaşma geleneğini sürdürüyorlar. Şehirlilerin göçmenlere tepkisi bu şehirlerde de aynı, göçmenlerin sıkıntıları da bu şehirlerde benzer. Bu şehirlerde de zaman içerisinde ekonomik anlamda daha iyi yerlere gelmiş ve “şehirli” olmaya başlamış kişiler kendi hemşerilerini işe almaya, ailelere yardımcı olmaya devam ediyorlar.

Ekonomik anlamda yaşananlar çok farklı değil ancak yukarıdaki alıntıda da bahsi geçen, “dil ve mezhep ortaklığı”nın Cizre’yi diğer göç almış ve göç edilmiş yerleşimlerden farklı kıldığı vurgusuna dikkat etmeliyiz. Cizre, bu birliktelik nedeni ile hem diğer örneklerden ayrılıyor, hem de kentli/köylü çatışması bağlamında Cizre örneği, aynı etnik köken ve mezhep paylaşımına rağmen, diğer şehirlerde yaşananlarla benzeşiyor.

4.4. “MODERN ÇARŞAF”

Daha önce de Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun farklı şehirlerinde bulunmuş, çalışmalar yapmış bir araştırmacı olarak Cizre’nin diğer yerlerden gözle görülen

ilk farkı belki de siyah çarşaf giyen kadınların çokluğuymdu benim için. Kamusal bir alan olarak karşımıza çıkan Cizre sokakları özellikle gündüz saatlerinde hem erkeklerin hem de kadınların ortaya çıktığı ancak yerli kadın ile dışarıdan gelen kadının ayrımının yapıldığı siyah çarşaf kimlik sınırını işaret etmekteydi. İlk aklıma gelen bu tercihin nedeninin çalışma alanımın nispeten küçük bir yerleşim olmasıydı. Daha sonra dini pratiklerle açıklanabileceğini düşündüm. Benim için şaşırtıcı bir görüntü olması nedeni ile biraz da algıda seçicilik yaşadığımı zaman içerisinde fark ettim. Çarşı diye tabir edilen ilçe merkezinde aslında daha aşına olduğum rengarenk yerel kıyafetler giyen, baş örtüsü kullanmakla beraber saçları görünmeyecek şekilde tamamen örtünmemiş pek çok kadın da olduğunu gördüm. Alan çalışmasının ilerleyen zamanlarında bu konuyu dini pratikler ekseninde incelemeye karar verdim. Ancak *bajari* ve *koçer* ayrışması üzerine eğildikçe ve derinlemesine görüşmelerin sayısı arttıkça bu uygulamanın dini bir pratik olmasının ötesinde, altında başka nedenler yattığını fark ettim. Günlük hayatta, kamusal alanda siyah çarşaf kullanma geleneği *bajari* kadınlara özgü bir tercihtir. Kamusal alan dışında özellikle haremlik-selamlık yapılan düğünlerde ise kadınlar çarşafalarını çıkarıp onların tabiri ile modern dedikleri kıyafetlerini giymektedirler. Çarşıda gördüğüm yerel kıyafetli kadınlar ise ağırlıklı olarak Nur ve Cudi mahallelerinde yaşayan *koçer* kadınlardı. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre kamusal alanlar olan sokak, çarşı, pazar yerlerine giden kadınların çarşaf veya geleneksel kıyafet giymeleri onların yaşadıkları ve geldikleri bölgelerinde temsili gibidir. Her iki tarafın kadını da gündüz saatlerinde kamusal alana çıkabilmekte alış-verişlerini kendileri yapabilmeleri ile Cizre’de kadın olmanın farklı boyutlarını ortaya koyar iken, giyimleri ile iki farklı grubun temsilcisi durumundadırlar. *Bajari* bir kadın giyim üzerinden kimliksel sınırı şöyle çizmektedir: “*Bajari kadın çarşıya, pazara çarşafıyla gider. Koçer köylü kıyafetleri ile gider. O kıyafetler köyde giyilir, bura köy yeri değil ki.*” Sonuç olarak çarşaf şehirli olmanın, geleneksel kıyafetler ise köylü olmanın iki ayrı simgesidir. Görüşmelerden elde ettiğimiz bazı bulgulara göre ise “*koçerler yerleştikten sonra bajari kadınların daha çok yerde çarşaf giymeye başladı*” sözlerinin altında yatan yerli kadınların *koçerlerden* rahatsız olmaları nedeniyle çarşaf giydikleri alanların genişlemesi vurgusudur. *Bajarilerin* söylemi ile

“modern ya da şehirli kadın çarşaf giyerek kendi farkını ortaya koyar” derken şehirli kadının çarşaf giymesine başka yaklaşımlarda bulunmaktadır: *“ Burası küçük yer, herkes herkesi bilir, çarşaflyısa bilmez, bilmezse laf olmaz. Kimse demez ki onun karısı şuraya gitti, ötekinin kızı buraya gitti.”* Kamusal alana çıkma özgürlüğü taşıyan kadının sonuçta ataerkil bakış açısıyla konumlandırıldığı bir yer vardır ki oda geleneksel ilişkilerin hakim olduğu yerlerde kamusal alanda yer alan kadına olan erkek bakış açısıdır. Evli veya bekâr ayrımı yapılmadan giyilen çarşafın onlara göre erkeklerin ve kadınların hayatını örten bir başka yönü de ön plana çıkmaktadır. Hem şehirli kimliği ile dışa vurulan, hem de kimin karısı kızı diye tanınmayacağı için içe dönük bu durum *bajarıleri koçerlerden* ayıran özelliklerden biridir. Şehirli kimliği taşıyan *bajarılere* göre Cizre aynı zamanda küçük bir alandır ve bu nedenle bu küçük kamusal alanda kadınlar temsil ettikleri ailelerden bağımsız olarak hareket edebilmektedir. Bir soy, aşiret veya mahalle isminden de soyutlanarak, onu her türlü kimlikten çarşafı ile uzaklaştıran kadın olabilmektedir. Sonuçta kişilerin kendilerini çıkabilecek dedikodulardan korunma dürtüsü ağır basıyor. Diğer yandan ilçeye çok fazla yabancı geldiği için kadınların bu şekilde kapanmaları gerektiğini söyleyen erkekler de azımsanmayacak sayıda. Toplumsal cinsiyet rollerinde ataerkil durumun ağır bastığı kültürlerde erkeğin kadını gizleme ve kontrol etme, kadını mahrem ile özdeşleştirilmesi her zaman olasıdır. Dinsel bir simge olarak karşımıza çıkan çarşaf, Cizre’de yapılan görüşmelerde, bunun aksine bu kıyafetin inançları nedeni ile tercih edildiğine ilişkin bir görüşün olmadığı yönündedir. Hatta özellikle *“çarşaf ve peçe kullanımını dinle bağdaştırman yanlışır”* denilerek bu duruma sık sık vurgulanmıştır. Onlara göre din ile bağlaştığını düşünürsem *“ben yanlış biliyordum”*.

Erkekler tarafından mahrem alanın kapatılmasıyla özdeşleşen, her iki taraf için şehirli kadın imajı olarak kullanılan ancak kadınlar için geçmişte olan bir olay ile romantik bir bağ kurulan çarşafın bu yönü üzerinde de mutlaka durmak gerekir. Daha çok kadınlar ile yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bulgular siyah çarşafın Mem-ü Zin hikâyesine göndermelerinden oluşmaktadır. Acı, yas ve ayrılık teması üzerine kurulu Mem-ü Zin anlatısının yansıması siyah renk ile simgelenmiştir. Siyah çarşaf aşıkların kavuşmadan haksız yere ölümlerinin

yasının bir eseridir. Bu da çarşaf giyilmesinin farklı bir kültürel açıklamasıydı. Altında yatan diğer pratik nedenlere karşın bu giysinin kadınlar için kültürel bir anlamı vardı ancak bu inancı, kıyafeti, uygulamayı içselleştirmek, kabul edilebilir ve hatta genç kızlar için özenilebilir bir zemine oturtmak şeklinde de yorumlayabiliriz.

Cizre’de aslında başka kültürlerde de karşımıza çıkan bir gelenek vardır. “Kara Çarşamba” sözünü ilk duyduğumda aklıma doğrudan bir yas günü gelmişti. Tarihte yaşanmış bir acının, katliamın, felaketin anıldığı bir gün olduğunu düşünmüştüm. Oysa Cizre’de “kara barşamba” panayır havasında gerçekleşen bir toplanmadır. Kadınlar bayramlık kıyafetlerini giyerler, *bajari* kadınlarının geleneksel kıyafeti olan siyah çarşaflarını da üstlerine geçirip Dicle kenarındaki yeşil alanlara akın ederler. Güzel yemekler pişirilir, altınlar takılır. Bana anlatıldığı kadarıyla yüzlerce siyah çarşafli kadının bir araya gelmesi nedeni ile oluşan görüntü yüzünden bu bayram “kara çarşamba” adıyla anılır. Aslında bu uygulamanın altında yatan amaç, ailelerin gelin adaylarını görüp tanımalarıdır. Üstelik kara çarşambalar gerçekten kapkara da değildir çünkü bu bayram havasındaki etkinliğe Nur ve Cudi mahallesinden rengârenk bayram kıyafetleri ile giden kadınlarla da karşılaştım. Hepsi en güzel kıyafetlerini giyerek panayır yerine giderler. Bir rivayete göre kadınların arasına çok fazla sokulan erkekler kadınlardan dayak yiyebilirler. Yine de çok içlerine girememekle beraber erkekler de ailenin kadınları kendilerine eş seçerken uzaktan takip ederler. Burada Mem-ü Zin hikâyesini hatırlamak gerekir. O hikayede böyle bir bayram günü iki kızkardeşin erkek, iki yakın arkadaşın da çarşaf giyerek kadın kılığında panayır yerine gitmeleri ve orada karşılaşıp aşık olmaları ile başlar. Bu nedenle bu uygulamanın bölgede oldukça eski olduğunu varsayabiliriz.

Alan çalışması sırasında ilgimi çeken bu uygulama hakkında daha çok soru sorduğum zaman çok ilginç açıklamalarla da karşılaştığımı söylemeliyim. Bu açıklamaların önemi tarihte bu bölgede yaşamış olan farklı kültürlere de gönderme yapıyor olmaları. Örneğin Mardin’in bir köyünden göç eden yaşlı bir *koçer* kadın bu geleneğin Yezidi komşularında da olduğunu anlatıyor:

“Çerşama Sor (kızıl çarşamba) derler. Mart’tan sonraki çarşambadır. Banyo yapmazlar çarşambaları. O gün mezarları ziyaret ederler. Yemek bırakırlar yolcular için. İncir, üzüm, çörek. Melekler gece bereket dağıtır derler.

Yanımızda bulunan 24 yaşındaki *bajari* Fatma da Cizre’de neler yapıldığını söylüyor:

“Bizde de baharın çarşamba günleri evde oturmak günahdır, kötülükler gitsin, sıhhat gelsin diye bayram yapılır, pikniğe gidilir. Yemekler yapılır, paylaşılır, altınlar takar, bayramlıklarımızı giyeriz.”

Kamusal alanın diğer bir temsilcisi *koçerlerdir*. Daha önceden de belirttiğimiz gibi *koçerler* kamusal alanda kendi yerel kıyafetlerini kullanıyorlar. *Bajarilerin* tam aksine *Koçerler* geleneksel kıyafetlerini kullanmayı kendi geleneklerinin bir parçası olarak görmekte ve çağdaşlık ile ilgisi olduğunu düşünmemektedir. Çok az *koçer* geleneksel kıyafet giymeyi *“bağnazlık, tutuculuk”* olarak nitelendirirken büyük çoğunluğu siyah çarşafın *“bajari kadını”* olmanın simgesi olarak görmektedir. Yine aynı şekilde yüzyüze yapılan görüşmelerde *bajarilerin* Araplardan etkilendikleri, onların kültürüne yakın oldukları belirtildi. Çarşafın aynı zamanda şehirli Cizrelileri temsili dışında *koçerlerin* gözünden Arap kültürünün de temsili olarak görüldüğü buradan anlaşılmaktadır. Ancak Cizre ve bulunduğu bölge Arap etkisinin bulunduğu bir yerleşim değildir. Sınır ticareti yapılıyorsa da sınıra yakın köylerin Arap değil Kürt kökenli yerleşim yerleri olduğu unutulmamalıdır. Cizre’de çarşafın bu kadar tercih edilmesinin nedenlerinden birisi kentin geçmişinden gelen medrese kültürünün halen devam etmesidir. Motorin ithalatı Arap ülkeleri ile gerçekleştiriliyor olsa bile yaşam tarzını, giyim tercihlerini etkileyecek karşılıklı bir ilişkiden bahsetmek güçtür. Bu güçlüğe karşı *koçerlere* göre Arap ülkeleri ile ticaret yapan *bajariler* yalnızca ekonomik olarak değil aynı zamanda kültürel olarak ta gelenek ithal etmektedir.

Siyah çarşaf kullanımı, Cizre için daha çok bir kimliğin sınırının belirlenmesi meselesidir. Cizre’li kadınlar bu giyim tercihini taşıdıkları ve vurguladıkları, göçler sonucu yeniden inşa edip güçlendirdikleri *bajari* kimliğinin bir göstergesi olarak kullanmaktadırlar. Ancak son yıllarda şehirli ile köylüyü bir birine yaklaştıran ortak bir kültürel öge olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Genç *koçer* kadınlarının da en azından çarşıya giderken siyah çarşaf giymeye başladığı

anlatılmakta ve yapılan gözlemlerden ortaya çıkmaktadır. *Koçerlerden* ilk yerleştikleri taşradaki mahalleleri terk edip kent merkezine yerleşen aileler arasında da yine genç nesilde bu tercihi görülmektedir. Kıyafetleri ile ötekileştirilen *koçerler* zamanla şehirli olmanın nesnesi haline dönüşmektedir. 48 yaşında bir *koçer* kadını olan Zeliha bu değişimi şöyle açıklıyor:

“...evet koçer çarşaf giymez, ama yaşlı kadınlar giymez, ama gençler giyiyorlar. 30, 35’den aşağıdakiler giyiyor çarşaf, alıştılar, başka görünmek istemiyorlar, koçer densin istemiyorlar. Ama en çok alıştılar işte.

Belirli bir yaş grubundan olan *koçer* kadınları, ister alışkanlık, ister kabullenmişlik isterse özentisi olarak ifade edilsin fark etmez, çarşafa girdikleri zaman, *bajari* kadın ile aynı statüye sahip olmaya başlamıştır. Böylelikle çarşaf yoluyla şehirleşmenin önünü açmış durumdadırlar.

4.5. “VERGİSİ DAHİ ÖDENEMEYEN KAMYON ÇÖPLÜĞÜ”

Cizre belediyesinin hem daha önceki yıllarda internet sitesinde ekonomik hayat başlığı altında hem de henüz yayınlanmamış 2012 stratejik planında geçen bir cümle bu bölümün başlığını oluşturmuştur. Bölge de yer alan Habur sınır kapısı üzerinden Ortadoğu ülkelerine yük taşımacılığı yapan kamyonlara 1994 yılından itibaren Başbakanlık genelgesiyle motorin ithalatına izin verilmiştir. Bu yasal sürecin iki sonucu ortaya çıkmıştır. Cizre’nin ekonomik alanda bir çekim merkezi haline dönüşmesi ve bölgede hızla artan tır ve kamyon sayısıdır. Yük taşımacılığı ve motorin ithalatı bir süreliğine bölge ekonomisini rahatlatmıştır. 1994 yılında yayınlanan genelgeye göre kamyonlar 1.5 ton tırlar ise 2 ton motorin ithalat iznine sahipken, 1998 yılı Başbakanlık genelgesiyle kamyonlar için 4 ton ve tırlar için 8 tona kadar motorin ithalatının önü açılmıştır. 1994 yılında başalayan süreç 2001 yılının eylül ayına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren motorin ithalatına sınırlama sonra da yasaklama getirilmiştir. Bu değişimin sonucu olarak yerle basının ve halkın söylemi ile Cizre’nin, Habur sınır kapısından yapılan motorin ithalatının sınırlandırılmasının ardından “vergisi dahi ödenemeyen kamyon çöplüğüne dönüştüğü” yazmaktadır. Gerçekten ilçede dikkat çekici sayıda kamyon ve tır bulunur. Bu durumun bizim için önemi

bajari ve *koçerler* arasındaki bir diğer anlaşmazlığa işaret etmesi ve açıklık getirmesinde yatar. Aslında bu tezde en çok üzerinde durmak istediğim çatışma ekonomik ilişkilerin yansımasıdır. Öncelikle bu ilişkileri genel bir anlamda ele alıp daha sonra özellikle motorin ithalatı ve bu hareketliliğin ilçedeki farklı iki kimlik arasında yarattığı sorunları tartışacağım.

Nur ve Cudi mahallelerinde görüştüğüm kişiler göç öncesi yaşadıkları yerleşim birimlerinde üretici durumda iken göçle geldikleri bölgede hiçbir iş yapamadıklarından yakınmaktadır. Mal veya toprak sahibi iken göç sonrası birden bire işçi statüsüne düşmüşlerdir. Buna karşılık yerleşik halk arasında yapılan görüşmelerde en sık karşılaşılan şikâyetlerden biri de göç eden ailelerin bu bölgede ucuz iş gücünün oluşmasına da neden olmasıdır. Bu ailelerin yaşadıkları açlık ve yoksullukların yanı sıra yerleşik halkın da iş bulma imkânlarının daraldığı ve yaşam standartlarının olumsuz bir şekilde etkilendiği vurgulanmıştır. Ancak göç sonucu gelen halkın aile büyükleri arasında işsizlik çok yaygındır. Bahsi geçen iş gücü daha çok sürekli değil, çimento torbası gibi ağır yükleri taşımak, inşaatlarda çalışmak gibi günlük, yövmiyeli işlerde çalışmaktadır. Bu tür işleri yerleşik halkın zaten tercih etmediği gözlenmiştir. *Koçer* ailelerde ikinci ve üçüncü nesil gençler bir yandan okula gitmekte, diğer yandan mevsimlik işçi olarak Cizre dışında çalışmaktadır. Erkek çocukları genelde çalışma zorunluluğu veya başarısızlık nedeni ile okula devam etmemektedir. Ailelerin pek çoğu okul için devletten yardım aldığını da belirtmiştir. Görüştüğüm ailelerden birinde baba sağlık sorunları nedeni ile çalışmıyordu ve kızları ailenin “okul maaşı” ile geçindiğini söyledi. 8 çocuğun beşi okula devam ediyordu. Okula gidemeyen çocuklar da, hem okula gidip hem çalışan çocuklar da gündelikçi işçi olarak çalışmaktadırlar. Okullar tatil olmadan farklı illere mevsimlik işçi olarak ailecek gidilmesi de çok sık rastlanan bir durumdur. Özellikle *koçerler* ile yapılan görüşmelerde öne çıkan iş “fındığa gitmek” tir. *Bajarilerle* yaptığım görüşmelerde okul arkadaşları gittiği için yazın fındık toplamaya gitmek isteyen liseli kız öğrencilere rastladım ancak aileleri hem ihtiyaçları olmadığı için hem de gelenek ve göreneklerine aykırı olduğunu düşündükleri için izin vermiyorlardı. Fındıklık işçiliği iki grup arasında çatışmaların sonuçlarından birisidir. Fındık işçiliği dağlı olan *Koçerlerin* yani

daha alt tabakadan bir grubun yapabileceği bir işti. *Bajarilere* göre “*kendi çocuklarının koçer çocukları gibi işçilik yapmaya gitmesini kesinlikle kabul edilemez bir durumdur.*”

Çalışma kapsamında yaptığım görüşmelerde *koçerlerin* köydeki geçim kaynaklarının genelde hayvancılık ve tarım olduğu, temelde küçükbaş hayvancılık yapıldığını görüyoruz. Eskiden sahip oldukları hayvan sayısını net bir biçimde ifade edemiyor olsalar da, birbirine yakın yuvarlaklaştırılmış rakamlar veriyorlar. En çok belirtilen “*köyün koyunları yaylaya çıktı mı gözün alabildiği her yer koyun dolardı*” ifadesidir. Ne kadar toprak sahibi oldukları ya da ne büyüklükte bir alanda tarım yaptıkları ise çoğunlukla mülkiyetin aileye/aşirete ait olması nedeniyle erkekler tarafından net bir biçimde söylenemezken, kadınlar da bu konuda bilgi sahibi olmadıklarından bilgi verememişlerdir. 54 yaşındaki bir *koçer* görüşmeci “*siz 4 dönüme tarla dersiniz, biz o zamanlar 40 dönüme bahçe derdik*” şeklinde bilgi vermiştir. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere şehirde topraksız kalan *koçerlerin* durumdan duydukları memnuniyetsizliği geçmişte sahip oldukları arazi miktarlarını vurgulamaları ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tarz konuşmaların çoğunda araya giren birileri olmaktadır. 61 yaşında bir *koçer* olan Abdullah Amca pek çok yaşlı *koçerin* söylemek istediklerini özetlemiştir.

“... hane bir özürdür, bu insanlar intikam peşinde değiller. Sadece eski günlerde köylerinde yaşadıkları gibi yaşamak. Köyde doktor yok, okul yok, bunların hiçbirini istemediler. Eski kuşak tabi kendi kendimizin öğretmeniydik, kendi kendimizin doktoruyduk ve köyde yoksul yoktu en önemli şey bu, köyde yoksul yoktu.”

Buraya kadar büyük şehirlere göç edip gecekondu mahallelerine yerleşen ve bulabildikleri her işte çalışarak ailelerinin geçimini sağlamaya çalışan tüm diğer göçmen ailelerden ve yaşadıkları sıkıntılardan *koçerleri* ayıran büyük bir fark yok gibi gözükmektedir. Benzer bir çalışma İstanbul ya da İzmir’de (bkz. Ek-1) gecekondu mahallelerinde yapıldığında çok benzer sonuçlar çıkmaktadır. Göç almış tüm yerleşimlerin sakinleri de *bajarilerin* yakındığı şeylerden yakındır. Ama zorunlu göçün ve sınır ticaretinin etkileri ile diğer göç sonrası çalışmaların yapıldığı illerden farklı olarak burada etnik köken ayrımının da olmaması Cizre

örneğini özel kılmaktadır. 45 yaşında bir *koçer* olan Selim ile yaptığım görüşmede bana ilk göç edenlerin ilçeye yerleşmesinden bir süre sonra yaşanan değişimlerden şu şekilde bahsetmiştir:

“... köylülerde de başladı köylü kurnazlığı. Her işe giriştiler. Ticaret, araba, kamyon, 20 saat çalıştılar. Bajarilerde kültür var tabi. Sabah 8 de çalışmaya başlar, akşam 5-6 da eve gider. Pazar mutlaka dinlenir. Sadece bir işi yapar, ekstra başka bir iş yapmaz işim değil deyip.”

Burada bahsedilen ticari arabalar bu bölümün girişinde anlattığım, özellikle şehir dışından görev için gelmiş olan memurların kullandığı taksilerdir. Kişilere ait bu arabalarda taksimetre bulunmaz. Pazarlık edebilirsiniz ama kendi aralarında anlaşmış oldukları ücretler de bellidir. Kullanan kişi aracın sahibi olabildiği gibi biri için aracı çalıştıran bir şöför de olabilir. Üzerinde isimlerinin ve cep telefonlarının olduğu kartları vardır. İlçede uzun süre kalan herkesin sürekli kullandığı bir taksi bulunur. Güvenlik nedeni ile bu kartlar tanıdıklara verilir.

Yukardan anlaşılacağı üzere köylü kurnazlığı tabiri *Koçerler* üzerine de yapışıp kalan bir ifadedir. Köylü kurnazlığından kastedilen şey tam olarak nedir ortaya konulmaz. *Koçerlerin* tercih edilmeyen ağır işlerde uzun süreler boyunca çalışmaları geçim endişesi nedeni ile mecburen gerçekleşiyorsa da, *bajarilere* göre bu durum şehir yaşantısını bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. *Bajarilere* göre sürekli bir işe sahip olmak, hep aynı işi yapmak, çoğu özel sektörün genelinde olduğu gibi Pazar gününün dinlenme günü olması, çalışma saatlerinin belirli saatler arasında olması şehirli olabilmenin de sonucudur. Uzun süreli çalışan ve her işi yapan *koçerler* ucuz iş gücüne sebep olduklarından, tatil ve saat bilmediklerinden, şehirli yaşamı tehdit eden bir döngü içinde olmaları nedeniyle rahatsızlık uyandırmaktadır. 35 yaşındaki *bajari* Hasan:

“Bajarilerde bu hala var, oturmuş bir kültürümüz var, hala pazarları mutlaka dinleniriz, pikniğe gideriz.”

Cizre ilçesinde *koçerlerin* aslında görünenden ve söylenenlerden farklı ekonomik aktivitelerde bulunduğunu fark edebilmek biraz zaman alıyor. Sadece Nur ve Cudi mahallelerindeki ailelere odaklandığım dönemde bu durumu gözden kaçırdığımı söylemek zorundayım. Bahsetmek istediğim kaçakçılık

değil. Zorunlu göçün ekonomik nedenli göçten farkını tekrar ele almayı gerektiren bir durum da söz konusu. Köyleri boşaltılan *koçerlerin* bir kısmı köylerinde hatırı sayılır sayıda hayvan ve toprak sahibi olan kişiler. Bu *koçerler* göç ettikten bir süre sonra bu malları satarak kendilerine sermaye yaratmış ve ithalat, ihracat yapmaya başlamış, tır filosu kurmuş, Cizre’de ikamet etmeye devam etseler bile farklı illerde farklı iş kolları ile uğraşır hale gelmişlerdir. Esnaf bir *bajari* (51, Sadık)

“Koçer ama sınır ticareti, ihracat yapıyor, Mersin, Hatay, İskenderun, İzmir, Bağdat, Hewler²⁰, çalışıyor adam.”

Bu arada ekonomik anlamda güçlenen *koçerler*, ilçede yürüttükleri işler için gerek akrabalık ve aşiret bağları, gerek kalifiye ve eğitilmiş iş gücü ihtiyacı nedeni ile *bajarileri* işe alıyorlar. Bu da aralarında işçi işveren ilişkisine ancak alt metinde de işçi işveren çatışmasına yol açıyor. Yıllar önce köyden göç ettikleri ve şehir yaşamına uyum gösteremedikleri için eleştirilen, bir nevi küçük görülen kişiler arasından kendi işverenlerinin çıkması, yanlarında çalışmıyor olsalar bile verdikleri hizmetlerden yararlanan zengin bir *koçer* kesimin oluşması *bajarilerin*, başarılı olmamış ve hayat standartlarını değiştirememiş *koçerlere* karşı tutumlarını da olumsuz etkiliyor. *Koçerlerin* ekonomik alanda elde ettikleri başarılar, onların gundi olarak nitelendirilmelerini engellemiyor. Bir *bajari* görüşmeci (47, Serkan) bu konuda şunları söylüyor:

“...o bajari onun personelidir işte. Ekonomi burada gundilerin elindedir. İşte dedim ya, sabah akşam çalıştılar ve mazotla, kaçak mazotla, köşeyi döndüler. Gundi hepsini kapsıyor.”

Başka bir *bajari* olan Hakkı (30) bana bir soru yöneltiyor:

“... alt tabaka daha çok yoksul üst tabaka daha çok zengin. Bir soru sorayım. Ankara’da kaç BMW araba var? Aramaya çıksam, son model BMW belki 20-30 bulurum burada. Burada kalır gundi. Başka yere gidince kıro oluyor ama Cizre’de saygı var.”

Bir önceki paragrafta yaptığım alıntıda bahsedilen, sermaye sahibi olmayan ancak *bajarilerin* “şehirli” kimliklerine yakıştırmadıkları için yapmak istemediği

---

²⁰ Erbil

işleri yaparak ve *bajarilerin* hali hazırda yaptığı işleri de daha uzun saatler ve tatil günleri olmadan sürdürerek ekonomik anlamda başarı sağlamış *koçerler* de vardır.

Beni çalışmanın başlarında yanılta ve daha görünür olan üçüncü gurubu ise Nur ve Cudi'de, bir veya iki odalı gecekondularda yaşamını sürdürmek zorunda kalan, kirada ya da durumu daha iyi olan akrabalarının yanında yaşayan aileler oluşturuyor. Bu ailelerde baba çalışmıyor, hasta, hapisanede ya da aileden uzakta. Az sayıda çalışan yetişkin erkekler daha önce de belirttiğim gibi bulabildikleri zaman gündelik işler yapıyorlar. Daha şanslı olan yetişkin erkekler ise, işlerini kurmuş ve durumları iyi olan yakın veya uzak akrabalarının yanında çalışıyorlar. Çalışan bir yetişkinin olmadığı ailelere akrabalarının baktığı pek çok örnek de var. Erkek çocuklar mevsimlik işçilik yapıyor ve yine gündelik işler buluyorlar. *Koçerlerin* kız çocukları ise ilçe içerisinde kesinlikle çalışmıyor ancak mevsimlik işçi olarak aile yakınları ile başka illere gidebiliyorlar.

Bajari ve *koçer* gruplarının ekonomik anlamda en önemli ortak noktaları kadın istihdamının çok az olmasıdır. İlçede okullarda, sağlık ocağı ve hastanede, belediyede çalışan pek çok kadın var ancak çoğu Cizre'li değil. Bir belediye çalışanı, 2012 yılında, ilçede toplam en fazla 300 kadının çalışıyor olabileceğini söylemiştir. Ancak pazarda kadın satıcılara sık sık rastladım. Ama konuştuğum zaman çoğunun sabah köylerinden gelip yumurta, peynir satıp akşam köye döndüklerini öğrendim.

Görüşmelerde 90'lı yıllara kadar Cizre'nin meyve sebze ihtiyacının tamamını civar köylerinden karşıladığını ama köy boşaltmalardan sonra bunun mümkün olmadığını, meyve bahçelerinin ya yakıldığını ya da ağaçların bakımsızlıktan meyve veremez duruma geldiğini öğrendim. Görüştüğüm evlerden birinin küçük kızı "...köyümüzde bir tarla var, babam arada gidip suluyor geliyor" diye anlatırken aslında meyve bahçesinden bahsediyor. Burada belirtmekte fayda var, köye dönüş projeleri pek başarılı olmasa da ilçede yaşamaya devam edip güvenlik sağlandıktan sonra bahçelerine gidip gelmeye ve tekrar ürün almaya başlayan *Koçer* ailelerle de tanıştım.

Sınır ticareti ve özellikle motorin ithalatı ise Cizre için gerçekten önemli bir dönüm noktası. Cizre her ne kadar tarihte ticaret yolları üzerinde bulunmuş, hareketli bir ekonomik hayata şahit olmuşsa da ulus devlet sınırları içerisinde kaldıktan sonra, yaşanan güvenlik sorunlarının da etkisi ile ve ticaret yollarının kayması, yakınında bulunduğu ticaret güzergahlarının da gelişen teknoloji ile transit ticarete kayması ile durgunluk dönemine girmiştir. Ancak Habur sınır kapısından motorin ithalatına izin verilmesi ve birkaç yıl sonra taşıma izni verilen motorin miktarlarının artırılması ile Cizre tekrar hareketlenmiştir²¹. Motorin ithalatının başladığı ilk yıllar kamyon ve tır olarak bu işe başlayan kişiler *bajari*lerdir. Bir sonraki bölümde tartışacağımız gibi, motorin başta olmak üzere, genel anlamda sınır ticaretinin Cizre’de, ekonominin ötesinde, siyasi etkileri de olmuş ve *bajari* ile *koçer* çatışmasında önemli bir rol oynamıştır.

Habur sınır kapısında görev yapmış olan bir görüşmecinin (*bajari* ya da *koçer* değil, Sivas’lı, 92’de Cizre’ye gelip yerleşmiş) konu Cizre olunca aktardığı cümleler aşağıdadır:

“... yerli olan Cizreliler sınırdan çok iyi paralar kazanmış, Cizreliler, sınır ticareti söz konusu olunca, aynı zamanda kamuyla da iç içe olmak durumundalar ya, polis, gümrük memuru vs. yani devletçi olmuşlar.”

Bu açıklamayı duyduktan sonra alan çalışmasında bu konuya da eğilmeye başladım ve çok farklı olmayan görüşlerle, *bajari* ve *koçerler* arasında da, karşılaştım. Aralarındaki fark, resmi sınır ticareti kadar kaçakçılık konusunda da iki tarafın birbirleri hakkında söylediklerinde yatıyordu. Örneğin bir *bajari* (43, Yaşar);

“Bajari sınırdan çok para kazandı ama gundi de kaçak mazottan köşeyi döndü burada. İki tarafın da zengini var işte mazottan. Ama birbirini beğenmez. Zaten ne oldu, onca kamyon alındı, kanun geldi, çöp oldu.”

Şeklinde bir açıklama yaparken, bir *koçer* (39, Mahmut)ona cevap olarak bana dönüp şunları söylüyor:

“Bakma bajari ticaretini hem sınırdan hem kaçaktan yaptı zamanında ama yapmadım der. Biz de yapınca kötü olduk. Onlar yıllarca yedi bitmedi, ama sonunda şirketler geldi, Kürtlere kalmadı mazot falan. Ancak çarşıda gördüğün ıvır zıvır kaldı bize. Tabaktı, saatti, telefonda onlar işte. Vekiller soruyor²² neden sınırlandı diye ama cevap yok. Madem bitireceksin, başlamayacaksın. Herkes para yatırdı, sattı savdı kamyon aldı, depo yaptı.”

4.6. “HİKÂYELER HEP AYNI ÇÜNKÜ AKTÖRLER AYNI!”

1970 yıllarında ülkemizde devletin uyguladığı askeri ve siyasi baskı, o dönem faal olan Kürt örgütleri ve partilerinin kendi aralarında yaşadıkları çatışmalar ile birleşiyor ve bölgede yaşayan halkı da taraf tutumak zorunda bırakıyordu. Tarafsız kalmak çatışan tüm grupların kuşkulmasına neden oluyordu. Pek çok kişinin Türkiye'nin başka bölgelerine ve şehirlere, hatta batı Avrupa'ya göç etmesinin altında yatan neden; baskı ve çatışmalarla beraber taraf olmak zorunda bırakılmaktı. Farklı gruplara bağlı olan, daha ileri gitmekte duraksayan ve hükümetin missillemede bulunmasından korkanlar göç hareketini devam ettirdi. Siyasal ve ekonomik kaygılar on binlerce insanın göç etmesine neden oldu (Bruinessen, 2001).

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Kürtlerin yaşadığı bölgelerde büyük çapta askeri harekâtlar ve tutuklamalar başladı. Bu dönem sadece eylemciler ve sempatizanlar için değil bölgede olaylar ile ilgisi olmayan köylüler için de çok zordu; dolayısıyla bölgeden (özellikle de kırsalından) göç devam etti. Kürt örgütlerinin çoğu bölgeden çekilmek durumunda kaldılar ancak Kürdistan İşçi Partisi (PKK) sürgünde güç kazandı ve 1984'de Türkiye içlerine gerilla saldırıları düzenlemeye başladı. Örgüt askeri hedeflerin yanı sıra, işbirlikçi olarak gördükleri yerel halka ve Kürtlere de saldırdı. Askeri hareketler devam ederken hükümet “sadık” Kürtleri korucular olarak örgütledi ancak gerilla saldırılarına karşı başarılı olması beklenen bu yapılanma başka sorunlara yol açtı. Korucular bölgede gücünü koruyan ağaların silahlı birlikleri haline geldiler ve onun rakiplerine karşı terör uygulamaya başladılar. Bölgede yaşayan halk üç ayrı ateş altında kaldı. Kadın ve çocukların da öldürüldüğü çatışmalar halkı ve

---

²² Ek 3

korucuları dehşete düşürdü. Bu şiddet ve karşı şiddet çevrimi PKK ve ordunun faal olduğu bölgelerde kitlesel göçe yol açtı (Bruinessen, 2001).

1984 yılı yaz aylarında başlayan Kürt silahlı hareketi, Botan olarak da bilinen ve günümüz Cizre ilçesinin içerisinde bulunduğu bölgede halkın da örgütlenmesi ile yoğunluk kazanınca 1987-1988 yıllarında OHAL uygulaması ile birlikte bu bölgede köy boşaltmalar görülmeye başladı. Amaç gerillanın yardım almasını ya da bu köylerden yiyecek sağlamasını engellemektir. Kırsal alanda güvenlik nedeni ile alınan ilk tedbirler hem tarımı hem de köylülerin hayvanlarını yaylalara çıkarmasını, mera ve otlaklara götürmesini engellediği için hayvancılığı bitme noktasına getirdi. Yaylalara çıkmak yasaklandı ve tarım arazileri, otlaklar döşenen mayınlar nedeni ile kullanılamaz hale geldi.

Bahri, koçer: "... bir gecede boşalttık köyü biz, yapan hala Çağlar köyünde yaşıyor, F. A. bak, artık etkisi yok ama yaşıyor. 92'de, 11 yaşındaydım ben. Dün gibi hatırlıyorum, şiirler yazıyorum, burda herkes şair, şiir yazmak burda kolay. Kürtçe yazıyorum çünkü kendimi Türkçe anlatamıyorum. Biz Seyid²³ ailesiyiz, herkes hürmet eder, etmediler o zaman, ya bu gece giderseniz ya evlerinizi sizinle birlikte yakarız dedi, gittik..."

Köyleri boşaltılmış ve çoğu zaman bir gece içerisinde alabildikleri birkaç parça eşya ile evlerinden ayrılıp, yakın il ve ilçelerdeki akrabalarının yanına sığınmış aileler ile yaşadıklarını konuşmak istediğimde ilk günler, kimi zaman hatırlamak istemedikleri için, kimi zaman paylaşmak istemedikleri için, çoğu zaman da bana güvenemedikleri için takındıkları acı dolu bir suskunluk ile karşılaştım. Zaman içerisinde hikâyeler anlatıldı, acılar paylaşıldı ama en etkileyici cümle bu bölümün başlığına koyduğum cümleydi.

Zehra, koçer, 51 yaşında: "Soruyorsun, soruyorsun ama hikayeler hep aynı çünkü aktörler aynı. Devlet de olsa, örgüt de olsa, korucusu, jandarması... onun, bunun adamı fark etmedi. Göçenler aynı, yapanlar aynı artık."

Zorunlu göç ve köy boşaltmalar ilk bölümlerde yer verdiğim gibi tek başına tamamen ayrı çalışmalara konu oldu ve olmaya devam ediyor. Beni bu çalışmada ilgilendiren ve kafamda bir türlü yanıtlayamadığım soru, göç etmek

²³ Peygamber soyundan geldiğine inanılan kimse.

zorunda kalan bu ailelerin Cizre’de *bajariler* tarafından neden ortak bir sorun ve acıyı paylaştıkları, destek olmaları gereken insanlar, akrabalar, aşiret üyeleri olarak görünmedikleriydi. Ya da *koçerler* neden ayrı bir bölgede yerleştiler ve yabancı olmadıkları bu ilçede entegre olamadılar. Sorun sadece göç, gecekondular ve ekonomik yetersizlikler miydi? Bu noktada karşımıza “*gundi*”, ve “*koçer*” tanımlarından sonra başka bir gönderme çıkıyor; “*dağlı*”. Şehirli ve köylü ayırımına ek olarak devletçi ve PKK yanlısı farklılaşması ortaya atılıyor. Bunların ne kadar gerçek ne kadar sözde olduğuna bakmalıyız.

Farklı görüşler var elbette. İlki *bajarilerin koçerleri* “*dağlı*” yani örgütle ilişkili ya da örgüte yakın gördükleri ve bu nedenle ayrıştıkları düşüncesi. Burada da bir ayırım var, kimi *bajariler* daha ilk göç hareketi sırasında *koçerlerin* örgüte yakınlıkları dolayısı ile sürüldüklerini ve bu nedenle şehrin dış kesimlerinde toplandıklarını düşünürken başka bir kesim zaman içerisinde yaşadıkları dışlanma nedeni ile PKK örgütüne yaklaştıklarını varsaymışlar. İkincisi örgüte yakın olsun olmasın köyleri boşaltılan ailelerin *bajarileri* Kürt bağımsızlık hareketinden uzak ve devlet yanlısı olarak suçluyor olmaları. Bir başka ortaya atılan görüş ise iki tarafın birbirlerini ekonomik çıkar çatışmaları nedeni ile aslı olmayan konularda ihbar etmiş ve arada düşmanlıklar doğmasına neden olmuş olmaları.

Örneğin yaptığım grup görüşmelerinin birinde iki taraf arasında olduğu gibi aktardığım şöyle bir tartışma yaşandı:

Veli, *bajari*, 26 yaşında: “*Dağdan gelenler, dağlılar...*”

Fehmi, *koçer*, 28 yaşında: “*Ne demek dağlı?*”

Veli: “*Dağlı işte, var mı demek, sen biliyorsun ne demek. Dağlılar geldi, burada gettolar (evet aynen böyle söyledi) kurdu, içine girmezsin. Hepsi bir arada toplandı. Örgüte de yaklaştılar, ister mecburen de sen bilirsin. Yerliler de ihbar etti yaptıklarını, tamam bazen yalandan ama çoğu da gerçek.*”

Fehmi: “*Yasa dışı işler yapıyorlar diye ihbar ettiler, yalandan. Bajari devletçidir, devletten nemalanmıştır. Mecbur gümrükçüyü tanır, askeri tanır, kaçakçıyı tanır. Yıllardır iş yapmış. Partiye, baştaki partiye yakın durmuş ki işi görülsün. Garibana ne olmuş bakmamış,*

bakmamış, şimdi mazot bitince anladılar bizim savaşımızı. Aynı dinden de olsak dağlı, örgütçü çıktı ortaya o zaman.”

Cizre ilçesine gitmeye başladığım 2008-2009 yıllarında gerçekten de Nur ve Cudi mahalleleri tehlikeli, olay çıkarılan, eylem yapılan, bayrak yakılan, dağa adam gönderilen yerler gibi tasvir ediliyordu. Oralara girilmemeliydi *bajarilere* göre. Cizre’de yasa dışı bir eylem varsa orada başlamıştı, onlar yapmıştı. Dertleri ekmek değildi, karışıklık çıkarmaktı. Oysa geçen yıllarda bu politik görüş ayrılığının nasıl değiştiğine şahit oldum. Artık *koçerler* belki ailenin asi çocukları ama haklı nedenlerle asilik yapıyorlar *bajarilerin* gözünde. Haklarını savunuyorlar. İlk yıllarda “*başımıza iş açan hep bunlar*” denilirken 2010 yılından sonra “*fitili ateşleyen ve arkalarından gidilmesi gereken onlar aslında*” düşüncesi hâkim olmaya başladı. 2010 yılında yaptığım görüşmelerde kimi *koçerler* *bajarileri* apolitik olmakla suçluyorlardı.

Şengül, koçer, 31 yaşında: “... bizi konuştuğça anlayan MHP’li bile oldu da bajari olmadı. Aman işi gücü bozulmasın, kepengi inmesin, huzuru kaçmasın. ... AKP buraları bölmek için gençleri uyuşturucuya, içkiye teşvik eder el altından, ahlaki çöküşü ister. Bajariler çıkar Cumhurbaşkanı bir şey dedi diye sokaklarda halay çeker, ağrımıza gidiyor...”

Biraz daha geçmişe gittiğimde ilk başlarda çok kafamı kurcalayan “neden paylaşılan acılar bu insanları birbirine yaklaştırmamış?” sorusuna cevaplar bulmaya başladım. Cizre, her ne kadar *koçerler* ve bazı eski memurlar ilçeyi devletçi, devlete yakın görseler de 90’lı yıllarda oldukça politik bir konuma sahipti. Farklı fraksiyonlar ama özellikle sol görüş yaygındı. Belki de medreselerin etkisi ile 16. Yüzyılda parlamış ve daha sonra sönmüş olan bilim, edebiyat, şiir aktivitelerinin, emirliklerden vasiyet kalan bağımsızlık ve kendine yetme özleminin ikinci yansıması 90’lı yıllardı Cizre’de. Köy boşaltmalar başlamıştı ama henüz *koçer-bajari* ayrımı yoktu, yerel halk köylülere destek vermek, köy boşaltmaları, OHAL uygulamalarını sorgulamak istiyordu. Peki, ne oldu da bu dönem sona erdi?

Diyarbakır’ın bir köyünden göç eden Halit (32) bana yol gösteriyor:

“Koçerler genellikle yaylalarda kalırdı, yaylalar yasaklandı. Yaylalarda kalmak için korucu olma şartı getirildi, korucu olamayanlar baskı altında kaldı, korucular korucu olmayanlara zulüm etmeye başladı, topraklarını işgal ettiler, sonra korucular jandarmanın gücünü arkasına alarak köylüleri taciz etmeye başladılar, Güçlükonak olayı var.”

Başka bir gün bir *bajari* olan Hasan (28) da benzer şeylere vurgu yapıyor:

“90’larda politik Cizre. Acılı köylülerdi gelenler, bajariler de destek veriyordu tabi. Ama bilinçliler destek veriyordu, arkalarında durmak istiyordu. Sonra kanlı Newrozla başlayan ölüm, sürgün, cezaevi gibi etkenlerle bilinçli insanlar gidince cahiller, ilkel milliyetçiler, kaldı ortada. Cizre değişti, unuttu.”²⁴

21 Mart 1992 tarihi Cizre için çok önemlidir. Daha sonra “Kanlı Newroz” olarak anılacak olan bu tarihten bir gün önce Cizre’de kepenk kapatma eylemi ve okul boykotu yapıldığı yazılır ancak aslında halk Newroz kutlamalarına hazırlık yapmıştır. Newroz’u kutlamak için Cizre ilçesine köylerden de gelen insanlarla beraber kalabalığın sayısı hızla artınca ilçeye takviye güvenlik güçleri gönderilerek, kutlamalar engellenmeye çalışıldı. Newroz’u kutlamaya kararlı olan Cizreliler, 21 Mart sabahında içlerinde çok sayıda çocuk, genç ve kadının olduğu kalabalık bir gurup halinde Nur Mahallesinden ilçe merkezine, kutlamanın yapılacağı Dört Yol ve Nusaybin Caddesi’ne doğru yürüyüşe geçtiler. Yürüyüşe geçen insanları Cudi ve Sur Mahallesi’nden gelen kalabalık bir grup karşılar ve mezarlık ziyaretini gerçekleştirmek için büyük bir kortejle yürüyüşe devam ederler. Bu sırada insanların üzerine Cami minarelerinden ve panzerden silahlarla ateş açılır. Olaylar, ev baskınları ve tutuklamalar 17 gün boyunca devam etmiştir. Newroz alanında başlayan ve Cizre’nin her yerine yayılan 3 günlük çatışma sonucunda resmi verilere göre, biri Sabah gazetesi muhabiri olmak üzere toplam 57 kişi hayatını kaybetmiştir. Anlatılanlara göre çatışmalar sonucunda Cizre’de 3 gün boyunca elektrik, su ve telefonlar kesilmiş ve 17 gün boyunca fiili olarak sokağa çıkma yasağı yaşanmıştır. O gün Cizre’de olan *koçer* bir görüşmeci (Rıza, 37) anlatıyor:

“o zaman Cizre politikti, yanı belliydi, bayramıysa bayramını kutlardı. Sanki gerilla mı yürüdü sokakta, kadınlar yürüdü çocukları ile, kızlar

²⁴ 1993 yılında Cizre’den taşınmış ve 2002 yılında geri dönmüş bir aile ile yapılan görüşmeden.

yürüdü, rengarenk giyindiler, halaylar çektiler... o zaman başkaydı burası, hep beraber yürüdüler bayrama ama bir bak, nerden başladık yürümeye? Burdan, Nur'dan, bu mahalleden çıktık...ama her yerden insan geldi, toplandı, kimse kim kim demedi, sonrası silah, sonra kan, göz yaşı hep. Ama unutulmayacaktı, unutulmadı, korku unutulmadı, gidenler unutulmadı, kalanlar dondu kaldı burda.”

Güçlükönak Katliamı olarak anılan olay ise 15 Ocak 1996 yılında, Şırnak'ın Güçlükönak ilçesinde yaşanmış ve tüm bölge gibi Cizre'yi de derinden etkilemiştir. Bir minibüsün içerisinde 11 köylü kurşunlanıp yakılarak öldürülmüştü. PKK birkaç hafta önce genel seçimler nedeni ile ateşkes ilan etmişti. Ancak bu olayı örgütün yaptığını söyleyen Genelkurmay ateşkesin ihlal edildiğini bildirdi. PKK ise olayla ilgisi olmadığını açıkladı. Bazı sivil toplum kuruluşu yetkilileri, aydın ve sanatçılar bölgede yaptıkları incelemeler sonucu olayın devlet güçlerince gerçekleştirildiği iddia etmiş, katliam kurbanlarının yakınlarıyla beraber olayı yargıya taşımışlardır. Fakat açılan davaların hiçbirinden sonuç alınamamıştır. (Yıldırım, T., 2009)

Bu olaylar ve 1992 yılında TSK'nın Şırnak merkezine PKK baskını olacağı yönündeki söylemler ile ilçe merkezinde yaşattığı yıkım halkı politik anlamda sindirmiş, devletçi-örgütçü ayrımını alevlendirmiş midir? Aslında ilk aklıma gelenler bu yöndeydi ama aslı sorunun başka bir şey olduğunu keşfettim. Bu olayların yaşaşan acılardan ve korku ortamından daha büyük bir etkisi oldu benim çalıştığım konu ile ilgili. Daha önce politik bir yerleşim olarak anlatılan Cizre'de pek çok insan öldürüldü, tutuklandı, ilçeyi terk etmek zorunda bırakıldı ya da kendi istekleri ile gittiler. Bazı *bajarilerin* deyimini ile “*bilinçli olanlar gitti, ortalık cahile kaldı*”. Daha doğru bir anlatımla köylerin neden yakılıp yıkıldığını, neden boşaltıldığını bilen, koruculuk gibi bir uygulamanın neden ortaya atıldığını, kimlerin ne amaçla korucu olduğunu ve neler yaşandığını bilen, anlayan ve tartışan insanlar Cizre'den uzaklaştılar.

4.7. AŞİRETLER NEREDE?

İki grup hakkında çizmeye çalıştığım resmin eksik kalan parçası henüz bu çalışma şekillenmeden kafamda olan sorunun ta kendisi aslında. Tüm bu olguların arasında aşiretler nerede konumlanıyor?

Kürtler ve özellikle aşiret yapılanması 20. yüzyılın ilk yarısında başlayan geçimlik ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Tarımın makineleşmesi, sanayileşme, kırdan kente göç, rakip parti siyasetlerinin neden olduğu siyasal hareketlenme, eğitimin ve kitle iletişiminin yaygınlaşması gibi sosyo-ekonomik değişimler aşiret bağlarının tamamen ortadan kalkmasa da zayıflamasına neden oldu. Türkiye'nin tarım ekonomisi de geçimlik olmaktan çıktıkça toprak sahipleri çıkarlarının hükümetle işbirliğinde yattığına karar verdiler. Irak ve İran'daki Kürtlerden farklı olarak Türkiye'deki Kürt ulusçuluğu aşiret temelini ve geleneksel önderliği muhafaza etmedi (Mcdowall, 2001). Daha önce toprak aşirete aitti ve ağa bu toprağın adil kullanımından, komşu aşiretlerle çıkan anlaşmazlıkların çözümlenmesinden sorumlu bir önderdi. Devletin toprakla ilgili hakları ve toprağın kullanımını daha yakından denetlemeye başlaması ile toprak kişisel mülkiyete geçti. Ağalar toprak sahipleri sınıfını, aşiret halkı topraksız köylü sınıfını oluşturdu. Aşiret içerisinde sınıfsal çatışmalar ortaya çıktı. İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde Kürt nüfusu artmaya başladı ve 1960'larda çeşitli resmi ya da gayri resmi Kürt örgütleri ilk olarak bu şehirlerde kuruldu. Bu dönem yaşanan göç hareketi yaşanan huzursuzlukla birlikte, aşiret bağlarının çözülmesi, toprağa bağlılığın azalması ve doğu bölgelerinin ihmal edilmiş ekonomik şartları ile yakından ilgiliydi (Bruinessen, 2001).

Ancak aşiret yapısında başlayan çözümleri sadece genelde ekonomiye, özelde kapitalizme bağlamak doğru değildir. Özellikle benim çalışma alanımda aşiret ilişkilerinin yoğunluğundaki azalmada koruculuk uygulamalarının, köy boşaltmaların ve güçlenen etnik milliyetçiliğin etkisi ekonomiden ve çoğu doğu ve güneydoğu yerleşmesinde zaten var olmayan kapitalist girişimlerden daha etkilidir. Merkezileşme ve modernleşme politikalarının, aşiret bağlarının çözülmesinde, son yirmi yılda yaşanan şiddet olayları ve zorunlu göçler kadar etkili olduğunu düşünmüyorum.

Yılmaz (36, koçer) “...aşiret liderleri korucu olmuş, aşiretin garibanları da tam tersi ölen, öldürülen, tutuklanan olunca aşiret liderlerine karşı nasıl saygı duyacaksınız?”

Sedat (41, koçer) "...köyü yakılmış cezaevi görmüş birçok birey var. Bakıyor aşiret lideri korucu o gönülden bağlılıkta gidiyor zaten. hala unutulmuş değiller..."

Kırsal bölgelerden ailecek ve aniden göç eden pek çok insan birdenbire hastane, okul, banka gibi pek çok modern kurumlarla karşı karşıya kalıyor. Bu kurumlar aracılığı ile bu insanlar üzerinde devlet denetimi artıyor. Diğer yandan kırsal alanda bir köy bir aşiret demekken, insanlar ilçe merkezinde farklı aşiretlere mensup pek çok kişi ile bir araya geliyor ve zaman içerisinde iç içe geçiyorlar. Bir yandan kitle iletişim araçları ve onların aracı olduğu farklı yaşamlar evlerin içerisine giriyor. Özellikle genç kuşak karşılaştırmalar yapabilmeye başlıyor. Diğer yandan kent yaşamının bireyselleştirici etkisine maruz kalmaya başlanıyor. Hayat artık daha karmaşık, daha zor ve daha fazla rekabete ihtiyaç var.

Zeynel (41, bajari) "10 yılda pek kalmadı aşiret, ilişki sürüyor ama o kadar değil, eğer bir kavga olursa ortaya çıkıyor. Falan aile dayak yedi ya da aşiret dayak yedi denmemesi için arada küskünlükler ve uzak akraba olsa bile yardıma geliyor. Ama o kadarını mahallendekine de yaparsın."

Her ne kadar aşiret liderlerinin geleneksel liderlik rolleri kısmen devam ediyor olsa da, Özgen'in (1998: 21) de dikkat çektiği gibi, bu kişiler zaman içerisinde liderlik özelliklerini sürdürebilmek için aşiret dışı güçlerle ilişki içerisine girmiş, parti mensubiyeti, parti liderliği gibi siyasi ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. İlginçtir, Cizre örneğinde bu durum aşiret ilişkilerini zayıflatan etkenlerden biridir.

Kemal (44, bajari) "...burada aşiretin ileri gelenlerinin çocukları devlet memuru. Zamanında siyasilere, anap, dyp, kendisine yakın aşiret liderlerinin çocuklarını işe koymuş."

Emre (36, bajari) "ben oyumu veriyorum ama başkası benim oyum üzerine işe giriyor, artık ağaya oy verme zamanı bitti, iş yapana oy vereceksin"

Ayrıca bölgenin değişen siyasi çehresi sadece liderlerin değil feodal bir yapı olarak görülen aşiretlerin de güç kaybetmesine neden olmuştur. Bölgede yükselen Kürt milliyetçiliği, aşiret liderlerinin ya da modern yaşama ilk ayak

uyduranlar olarak eğitim yolu ile saygın bir mesleğe sahip olmuş aşiret ileri gelenlerinin Kürt siyasetinde yarattığı aristokratik özelliği, partiye değil adaya oy verme geleneğini büyük ölçüde yıkmıştır. Aşağıdaki alıntıda da adları geçen HEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP gibi partilerden belediye başkanlığı, milletvekilliği için aday olan aşiretsiz ya da aşiretin ileri gelen ailelerine mensup olmayan kişiler de vardır. Aşirete bağlı, lider veya ileri gelen parti üye ve adayları olsa da artık kişilere değil, partilere oy verme dönemi başlamıştır. Kürt milliyetçiliği ekseninde hareket eden partiler de ağalık, şeyhlik gibi geleneksel rollerin aleyhinde söylemlere sahiptir.

Mahmut (33, koçer) “...dep, hep, Hadep, dehap, dtp ve bdp buralarda ağırlıkta, bu partiler de feodalizme karşıdır, her yerde teşhir ediyorlar ”

Poyraz (27, koçer) “seçim sonuçlarına bakın, seçim sonuçları gösterir bu halk artık ne istiyor, aşireti mi seçiyor, kimi seçiyor?”

Hayri (38, bajaran) “seçimlerde, bunun için seçimlere bakmak gerek, seçim sonuçları Cizre'nin kimliğini gösterir. Barış, huzur, eski güzel günler”

Aşiret kimliğinde, tüm bu etkenlerin hızlandırdığı bir zayıflamanın olduğu, aşiret ilişkilerinin ülkede son 20, Cizre’de ise son 10 yılda çözülmeye başladığı doğrudur ancak “aşiretlerin” tamamen ortadan kalktığını ve yerine akrabalık, “mahallecilik” gibi kavramların konduğunu söylemek, her ne kadar görüşmecilerin çoğunluğu bu yönde fikir bildiriyorsa, da yanlış olur. Kan davası, çatışmalar, kavgalar, düğün ve cenazeler söz konusu olduğunda aşiretler bir araya gelmektedir. Siyasi ve ticari ilişkilerde aşiret bağları üzerinden himayecilik (klijentalizm) devam ediyor görünmektedir. Aşiret yapısını sadece gerçek veya varsayılan kan bağları olarak düşündüğümüzde yerine yeni bağlılıklar gelmiş gibi görünse de aşiretin siyasi bir çıkar birlikteliği olduğunu göz ardı etmezsek Cizre ve çevresinde tamamen ortadan kalkmadığını da kabul edebiliriz. Belki çoğul kimlikler arasında sıralamasının değiştiğini, *Bajariler* için “Kürt”, “şehirli” ve “Müslüman” olmaktan sonra, *koçerler* için “Kürt” ve “Müslüman” olmaktan sonra aşiret kimliklerinin geldiğini söyleyebiliriz. Oysa ilçede 10 yıl önce nüfus kâğıtlarının mahalle bölümüne ikamet edilen yerin değil, bağlı olunan aşiretin

isminin yazıldığı anlatılmış ve bir örnek gösterilmiştir ancak bu örneği kullanma izni verilmemiştir.

5. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada 1987-1999 yılları arasında, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan göç hareketlerinin tetiklemesi sonucu, ötekileştirme yoluyla aynı etnik grup içerisinde farklı kimliklerin inşa edildiği varsayılarak, söz konusu kimliklerin inşasında ve bu inşa sonucu yaşanan sorunlarda, transaksyonalist bakış açısıyla, grup içi ve gruplar arası çatışma ve gerilim dinamiklerine odaklanılmıştır. Transaksyonalizm; yapısal-işlevselciliğin vurguladığı uyumlu ve dengeli toplum modelinin tam tersini, yani toplumlararası ve toplum içi gerilimler ve çatışmalara dikkat çeker, toplumlar arası ve toplum içi gerilim ve çatışmaların değişimde oynadığı role vurgu yapar. Sürekli değişim halinde olan toplumda normlar çelişkili olabilir ve davranışı açıklama yetersiz kalabilir. Ender mal ve ödüller konusunda daima rekabet halinde olan insanlar her zaman alternatifler arasında seçim yapmak zorundadır. Cizre örneğinde toplum içerisinde değişimi ve çatışmayı yaratan, ilişkileri dönüştüren birden fazla faktör bulunmaktadır. Bölgenin coğrafi konumu ile bağlantılı olarak tarihi, kentsel niteliği, ekonomik sıkıntıları, siyasi çatışmalarda edinmiş olduğu konumu, tetikleyicileri ve pratikleri ile zorunlu göç hareketi bu çalışmada incelenen faktörlerdir. Bunlar doğrultusunda ortaya çıkan sınıfsal çatışma ise değişimin odak noktasıdır.

Etnisite sosyal antropolojide, kültürel açıdan kendilerini farklı olarak tanımlayan ve başkalarınca da bu şekilde bilinen gruplar arasındaki ilişkileri ifade kullanılmaktadır (Eriksen, 2004: 16). Etnik aidiyet verili, sabit, değişmez bir kimlik değil, esnek ve değişime açık bir oluşumdur. Ayrıca kelimenin kökeni ve kullanımı eski olsa da günümüzde ifade ettiği şekilde kullanılmaya başlaması görece yeni bir durumdur. Birilerinin, ait olmadıkları bir topluluğu bir etnik grup olarak görmesi ve nitelenmesi, bahsi geçen grup kendini aynı şekilde görmediği sürece anlamsızdır. Etnisite kavramını açıklamaya çalışan pek çok yaklaşımdan kuramsal çerçevede bahsetmiştik. Farklı öğeleri ön plana alan bu açıklamalar arasında en önemli vurgu topluluğun kendisini etnik aidiyet çerçevesinde nasıl

konumlandığı olmalıdır. Kürtlerde etnik kimlik vurgusu hızla gelişip Kürt ulusçuluk hareketine dönüşmüş olsa da aslında nispeten yenidir. Varsayıldığı gibi sadece kan bağı, gerçek veya farazi bir soy paylaşımı inancının ötesinde, siyasi bir yapılanma olan aşiretlere bağlılık daha eski bir dayanışma olgusudur. Ortak özellikleri hem soy hem de etnisitenin sosyal zeminde temellenmesidir. Elbette Cizre örneği farklı etnik gurupları barındırmamakta ve etnik sınırlardan bahsedilememektedir ancak guruplar arası sınırlar, aşiret ön planda olmak üzere dönüşen ilişkiler ve ortaya konan kimlikler, bu örnekteki *bajari* ve *koçer* gurupları anlayabilmek için, benzer biçimde kullanılabilir.

Etnik guruplar arasında yaşanan çatışmalar ve etnik sınırlar sosyal antropolojinin odaklandığı konulardır. Ancak etnik içi çatışmalar henüz yeni merak uyandıran bir alandır. Üstelik çalışılacak grup sizin de içerisine dahil edilebileceğiniz bir etnik grup değilse, hem çalışma sürecinde hem de bulguları tartışma evresinde tepki görmeniz ve amacınızın sorgulanması sorunu ile karşı karşıya kalmanız mümkündür. Hali hazırda sınırları içerisinde yaşadıkları devletin “çoğunlukları” tarafından ötekleştirilmiş etnik gurupların bir de kendi içlerinde yaşadıkları çatışmaların ortaya konması yanlış anlaşılmalara açık bir konudur. Bu çalışma sırasında da sık sık gündeme gelmiş bir sorundur. Oysa çalışmanın amacı, varsayılan etnik birliğin ayrıştırılması değil, bu kimliği ve içerisinde şekillendiği kültürü oluşturan ve yeniden üretilmesini sağlayan dinamiklerin anlaşılmasıdır.

Fenton (2001:12) kültür sabit bir nitelik değildir; kültürler zaman içerisinde ve dramatik anlarda değişime uğrarlar der. Kültür, “şu kültürü” paylaşanlar “şu halktır” gibi tanımlanabilecek şekilde kayıtsız, koşulsuz bir gurupla, toplulukla, ulusla veya halkla ilişkilendirilemez. Etnik bir gurup içerisinde de kültürel standartların doğruluğu tartışılır. Çalışmanın yapıldığı Cizre ilçesinde yaşayan kürt nüfus içerisinde de, aynı etnik gruba dahil olmaları, aynı dili konuşmaları, mezhep farklılıklarına sahip olmamalarına rağmen, doğal olarak, düşünce yapısı, giyim, yaşam tarzı ve iktisadi ilişkiler, dolayısı ile sınıfsal farklılaşmalar anlamında, tarihten ve yaşananlardan temellenen kültürel farklılıklarını bulunmaktadır.

Etnik ilişkiler her zaman sınırlar ve rekabet analizleri ile anlaşılabilir; aynı zamanda kültürler arası karşılaşmalar da incelenmelidir. Kültürlerin karşılaşmasında pek çok farklı değişken etken olup farklı sonuçlar doğurabilir. Kaynak paylaşımı, üretim ilişkileri, kalıp yargılar, devlet politikası, modernleşme, kitle iletişim araçları gibi pek çok değişken kültürel açıdan asimilasyon, adaptasyon, entegrasyon gibi süreçlere neden olabilmektedir. Kültürel öğeler etnik sınırların korunması adına öne çıkarılabileceği gibi etnik sınırları güçsüzleştirme yolunda törpülenebilirler (Eriksen, 2004: 206). Cizre’de karşımıza çıkan da tam olarak kaynak paylaşımı, üretim ilişkileri, kalıp yargılar, devlet politikası, modernleşme ve göç gibi pek çok değişkenin rol aldığı, aynı etnik grup içerisinde bir farklılaşma, ayrışma ve ötekileştirme, farklı kimlikleri ön plana çıkarma ile beraber, zaman içerisinde adaptasyon ve entegrasyon süreçlerine de işaret eden görüntülerdir.

Kuramsal çerçevede yer verilen ilkselci, araçsal ve Marxist etnisite yaklaşımları ışığında çalışmayı değerlendirdiğimiz zaman, her ne kadar bu teoriler farklı etnik grup ilişkilerine yoğunlaşıyor olsalar da, her üç yaklaşımı da doğrulayan örneklerle karşılaşılıyor. İlkselci teoriler ışığında tartışmak gerekirse Cizre örneğinde hem *bajarileri* hem de *koçerleri* bir arada tutan ve birbirlerini ötekileştirmelerinde rol oynayan kültür, gelenek, tarih ve kıt kaynaklardan yararlanma stratejileri doğrultusunda oluşmuş akrabalık örüntüleri gibi ilksel unsurlar olduğunu görebiliyoruz. Berghe’nin (1994) ortaya koyduğu tipolojide bahsi geçen ortak köken ve ortak çıkar ayrımı da *bajari* ve *koçerler* örneğinde açıkça görülebiliyor. Bir yanda ortak köken üzerinden hareket edebileceğimiz bir etnisiteden bahsederken diğer yandan aşiret, sendika, siyasi parti ve ticari ortaklıklar gibi çıkarlar doğrultusunda yaşanmış ayrışmaya şahit oluyoruz.

Araçsalci etnisite teorilerinin siyasal mitler ve seçkinlerin çıkarı doğrultusunda maipüle edilen grup aidiyetleri vurgusunu da merkezi otorite, yerel aşiret, ekonomik güç farkı gözetmeden, köy boşaltmalar, koruculuk, değişen iktisadi ilişkiler doğrultusunda oluşan yakınlaşma ve uzaklaşmalar, siyasi görüş farklılaşmaları konusunda Cizre örneğinde gözlemliyoruz. Yaşananların ortaya çıkardığı yeni sınıfsal oluşumları, etnik içi ve sınıfsal çatışmaların

paralelliği doğrultusunda ve mikro ölçekte olsa da merkez ve periferi ayrışmasında aradığımız zamansa *bajari* ve *koçer* çatışmalarını Marxist teorilerinin kapitalist üretim ilişkileri ışığında anlamlandırabiliyoruz.

Bu çalışmanın yapıldığı Cizre kentinde yaşayan *koçerler* ve *bajariler* aynı etnik gruba ait olmakla beraber kendi içlerinde rakabet ve çatışma yaşayan iki farklı gruba bölünmüşlerdir. Bu rekabet ve çatışmanın dinamiklerini anlayabilmek için bölgede yaşanan zorunlu göçlere odaklanmak gerekmiştir. Zorunlu göç, bir bölgedeki veya ülkedeki insanların bir bölümünün, kendi istekleri dışında, doğal afetler, iç savaşlar gibi nedenlerle ya da çeşitli kuvvetlerin etkisi ve baskısı sonucu, yaşadıkları yerlerden başka bir yere bazen de başka ülkelere gitmesiyle ortaya çıkan göç türüdür. Köy boşaltmaların önemi, ani ve toplu bir harekete neden olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki tarafın hazırlıksız yakalandığı bu hareketlilik Cizre'yi, tam da insanları huzursuz etmeye yetecek ölçüde, hızlı bir değişime sürüklemiştir. Üstelik köy boşaltmalar sırasında ve takip eden yıllarda yaşanan “Kanlı Newroz”, “Güçlükönak Katliamı” gibi olaylar, eğitilmiş ya da değil, birlik olmayı sağlamaya çalışan, yaşananları sorgulayan ve yaşanan acıyı paylaşabilen kişilerin Cizre'den uzaklaşmasına neden olarak ötekileştirmeyi pekiştirmiştir.

Cizre, bulunduğu bölgenin tarihinden günümüze taşıdığı, “şehirli olmak” kültürüne sıkı sıkı sahip çıkan bir yerleşimdir. Kendisini insanlığın yeniden doğduğu, islami ilmin, bilimin, edebiyatın, ticaretin merkezi konumunda bulunduğu zamanları ile sürekli yeniden tanımlayan bir topluma sahiptir. Aynı zamanda hem yakın tarihte hem de günümüzde politik bir duruşa sahip olması ile de ön plana çıkar. Kürt etnisitesine atfedilen göçebe ve yarı-göçebe yaşam tarzını uzun süre önce yerleşik ve ticarete dayalı yaşam tarzı ile değiştirmiş olması da Cizre'yi farklı kılan önemli bir özelliktir. Merkezinde, ulemanın, şairin, bilim adamlarının, onları koruyan ve kollayan iktidar figürlerinin olduğu, çevresini köklü aşiretlerin sardığı bu yerleşik kültürü, tarih boyunca etkileyen, savaşlar, isyanlar, ticaret ilişkileri, politik ve siyasi değişimler yaşanmıştır. Ama özellikle 1990'larda yaşanan şiddet ortamı ve devlet politikası doğrultusunda

gerçekleştirilen köy boşaltmaların yol açtığı göçler yerleşimi ve yerleşim içerisindeki ilişkileri kökten değiştirmiştir.

Çalışmaya başlarken *bajariler* ve *koçerlerin* aynı dil, din, etnik kökene sahip homojen bir kültürel yapı olarak düşünülebilecekken, isimlendirme, mekân, giyim, ekonomik aktivite, siyasi düşünce gibi düzlemlerde birbirlerini sosyo-kültürel anlamda ötekileştirdikleri varsayılmıştır. Bu varsayımda bulunan öğeleri tek tek ele aldığımızda gerçekten Cizre’de birbirlerini *bajari* ve *koçer* olarak isimlendiren iki grubun var olduğunu görüyoruz. Pasmazoğlu (1998:10) ötekiyi tanımlarken şunları söyler: “ ‘biz’ ya da ‘ben’e en uzak olmasının yanında, ironik olarak bize en düşman ‘öteki’, bize en yakın olandır. Sınırlarımız içindeki ‘öteki’ en yakından tanıdığımız, kardeşimiz, hayatımızın bir parçası olabilir.” Cizre’de karşılaştığımız durum tam da budur. Aynı etnik kökeni, dil ve dini paylaşan ve yüzyıllardır aynı bölgede yaşayan *bajari* ve *koçerler* yanyana gelip biradara yaşamaya başlayınca birbirlerini ötekileştirmiştir. Burada şunu da belirtmekte fayda var, kent merkezinde bir arada yaşamadıkları dönemlerde *bajari* ve *koçerler* arasında, genel anlamda bölgede, şehirli-köylü ayrımı elbette vardır ve bu durumun günümüze yansımaları çalışmanın varsayımları arasında olmamasına rağmen oldukça önemlidir.

Şafii temelli inanç sistemine sahip olan bu iki grup dini uygulama ve pratiklerde ise ayrışmamaktadır. İbadet için farklı camileri tercih ediyor olsalar da bu daha çok yaşam alanlarının ayrışmasından kaynaklıdır. Siyah çarşaf kullanımı ise düşünülenin aksine bir inanç pratiği değil kültürel bir simgedir ve ötekileştirmeden daha çok kendi kimliğini dışa vurma aracıdır. Ayrıca Anadolu’nun her bölgesinde, “çarşıya çıkmak” şeklinde tabir edilen kamusal alanda yer alma durumunda kadından beklenen, yaşmak yerine başörtüsü takmak, hırka yerine manto giymek gibi kültürel bir öge olarak düşünülmelidir. Bu çalışmada karşımıza çıkan ve bizim için önemli olan fark şunda yatmaktadır; *Koçerler* kente yerleşmeden önce de *bajari* kadınlar siyah çarşaf giyiyorlardı ancak göçlerden sonra bu kültürel uygulama iki grup arasında yaşanan ötekileştirmeyi vurgulamak için kullanılmaktadır. Hatta son yıllarda “öteki” olarak

görölmekten rahatsız olan genç *koçer* kadınları kamusal alanda çarşaf giymeye başlamıştır.

Söz konusu gruplar mekânsal olarak birbirlerinden uzak durarak kimlik algılarını güçlendirmektedir varsayımında bulunmuştuk. Gerçekten de göç ile kente yerleşen aileler yaşamlarını kendileri gibi göç etmiş aileler, akrabalar ve aynı köyden insanlar ile belirli mahallelerde sürdürmeyi tercih etmektedir. *Koçerler* için bu mahallelerde ikamet etmenin ekonomik nedenleri olduğu kadar sosyal nedenleri de olduğu göz ardı edilmemelidir. Sosyal ve ekonomik statü değişiklikleri *Koçerlerin* bu mahalleleri terk etmelerine yetmemektedir. Gecekonduunun apartmana dönüşmesi, kat çıkılması, yandaki evin, kimi zaman ahırın da satın alınıp daha büyük yaşam alanları oluşturulması sıklıkla karşılaşılan uygulamalardır. Bu mahallelerden taşınan ailelerin *bajariler* arasında rahat edemedikleri de belirtilmiştir. Diğer yandan Nur, Cudi ve Sur mahalleleri, aradan geçen 20 yılda gecekondu satatüsünden uzaklaşmış, alt yapı çalışmaları ilerlemiş, göç ile birlikte inşa edilmiş kırsala özgü yapılar yerlerini modern binalara bırakmaya başlamış olsa da, *bajarilerin* ikamet için tercih ettikleri mahalleler haline gelememiştir.

Bajari ve *koçerlerin* kaynaklara erişim, kaynakların paylaşımı ve üretim ilişkileri ekseninde yaşadıkları çatışmaların, aynı etnik gurup içerisinde farklı kimliklerin oluşumu ve ötekileştirme mekanizmalarının işleyişinin nedenlerinden biri olduğunu, Habur sınır kapısı uygulamalarının ve motorin ithalatının bu grupları çatışmaya sürüklediğini varsaymıştık. Bu varsayım bir bakıma doğrulanmış, diğer yandan bu çatışmanın kökenlerinin daha eski olaylardan da beslendiğini anladığımız için değişmiştir. *Bajari* ve *koçer* gruplarının kaynaklara erişim, kaynakların paylaşımı ve üretim ilişkileri ekseninde yaşadıkları çatışmalar, aynı etnik gurup içerisinde farklı kimliklerin oluşumu ve ötekileştirme mekanizmalarının işleyişinin nedenlerinden sadece biridir. İki grubun arasında iktisadi ilişkiler üzerinde şekillenen çatışma alanı sadece motorin ithalatı kaynaklı olmadığı gibi çatışmanın başlama noktası da motorin ithalatının kısıtlanması değildir.

Bajari ve *koçerler* arasında sadece kaynak paylaşımı üzerinden ortaya çıkmış bir çatışma yoktur. *Bajariler* çok uzun süre önce yerleşik hayata geçmiş, kendilerini yukarıda saydığımız pek çok öge üzerinden şehirli adletmiş, bölgenin merkezinde olduklarını, aşiret gibi feodal bir yapıyı çok daha önce dışlamaya başladıklarını kabul etmiş bir gruptur. Her ne kadar kendilerini aşiretli olarak görmüyorlar, aşiretli olmak kavramını kırsal alana ve dolayısı ile kente gelen *koçerlere* yüklüyorlarsa da Cizre halkı da aşiret ilişkilerinden ve bağlı olduklarını varsaydıkları “mir” soyundan tamamen kopmuş değildir. Botî/Bohtî/Butî Kürtleri Cizre ve civarında Abbasiler döneminden beri idarecilik yapan bir aşirettir ve aslında *Bajariler* bu beylerin soyundan geldiklerini söylerler. Yani *bajariler* yönetici sınıfa mensup bir grup olmakla övünürler. Dolayısı ile onların üst sınıf konumları sonradan ortaya çıkan değil zaten var olan bir gerçektir, “ötekiler” alt sınıfları oluşturur. Ancak 1987 yılında başlayan köy boşaltmalar bu katmaların yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Cizre’de karşımıza çıkan köyü-şehirli, yerleşik-göçmen ayırımları bölgeye özel ve ayırt edici başka bir karşıtlığı da içerisinde barındırır. Cizre’nin yerlisi yani *bajariler* adı üzerinde “şehirliyken”, onlar için zorunlu göçler sonucu ilçeye gelip yerleşen *koçerler* köylü ve “aşiretli” dir. Kırsala özgü bulunan “aşiret” kimliğinin taşıyıcıları onlardır. Ama ilginç bir şekilde aslında ağalık, koruculuk, kayırmacılık gibi aşirete eklenen bazı sistemlerin de hem mağduru hem de kazananı yine *koçerler* içerisinden çıkmaktadır. *Koçerlerin* köy boşaltmalar sonucu ilçeye gelip yerleşmeleri Cizre’de 1990’lara kadar var olandan farklı katmanlar oluşmasına neden olmuştur. *Bajariler* yerleşik, şehirli, esnaf ve devlet memurları, *koçerler* göçebe ve yarı- göçebe iken, yaşanan göç hareketi sonucu ilçede esnaf ve devlet memuru *bajarilerin* bir kısmı proleterleşmiş, daha önce bu statüde olanların ise işverenleri değişmiş, *bajariler koçerlerin* çalışanları haline gelmiştir. *Koçerlerin* bir kısmı daha önce sahip oldukları malları, kendi deyimleri ile “yok pahasına da olsa” satarak farklı iş kollarında kullanabilecekleri sermayeye sahip olmuşlardır. Diğer bir kısmı ya bu zenginleşen kesim için ve/veya onlarla birlikte çalışmış, ya da sermaye yerine fazladan iş gücü ortaya koyarak ve kimi zaman yasal olmayan yollara başvurarak ilk grup kadar olmasa da sınıf atlamıştır. Kalan *koçerler* ise halen yoksullukla savaşmakta ve içe dönük bir yaşam

sürmektedir. Sermaye edinerek zenginleşen *Koçerler*; aşiret bağları sayesinde bu kişilerle veya onlar için çalışan *Koçerler*; işsizlik ve yoksullukla başa çıkmaya çalışan *koçerler* ve tüm bu yeni katmanların arasında kalmış orta sınıf *bajariler* Cizre'nin yeni çehresini oluşturmuştur. *Bajariler* ticaret yollarının ve tercihlerinin değişmesi, Habur sınır kapısında gerçekleşen düzelemeler, OHAL nedeni ile oluşan güvensizlik ortamının sonucu olan pazar yeri değişiklikleri gibi nedenlerle ve sınıf atlayan *koçerler* ile rekabet edemedikleri için hem ekonomik anlamda, hem statü anlamında kayıplar yaşamış, hükümet değişiklikleri sonucu bürokratik alanda güçlerini ve siyasi etkilerini kaybetmiş, zenginleşen *koçerler* için çalışmak zorunda kalmış, esnaf olarak daha önce küçük gördükleri gruplara hizmet sunmaya başlamışlardır. İlk anda köylü-kentli ayırımının neden olduğu kültürel bir uyumsuzluk gibi görünen ayrışmanın altında yatan çatışma alanı tam da bu yeniden inşa edilmiş tabakalaşmadır.

Ancak daha önce belirtmiş olduğum gibi uzun bir zamana yayılan alan araştırması sırasında, çalışmaya başladığım tarihten günümüze ciddi değişimler yaşanmıştır. İlk anda ayrışmaya neden olan, daha doğru bir anlatımla zaten şehirli-aşiretli olarak ayrışmış olan iki grubu yan yana getirip bir çatışma alanı yaratan zorunlu göçler gibi, geçtiğimiz son beş yılda, bu sefer siyasi ajanlar, çatışma alanı olarak aldığımız kaynak rekabeti ve yeniden katmanlaşma durumunun ortaya çıkardığı sorunları önemsizleştirmiş, *bajari* ve *koçerleri* yıllar sonra aynı fikirler doğrultusunda yan yana getirmeyi başarmıştır. Bunların ilki kürt ulusal hareketi, ikincisi ise AKP hükümeti ve uyguladığı politikalarıdır.

Kuramsal çerçevede araçsal etnisite ve durumsal etnisite kavramlarına değinmiştik. Araçsal etnisite yaklaşımında Fenton (2001:132), etnik sembollerin ve kolektif "sadakatlerin" özellikle seküler amaçlara ulaşmak için harekete geçirildiğini, etnik iddiaların altında yatan harekete geçirici başlıca gücün bir kolektiviteye duyulan sorgulanmış veya sorgulanmayan bir sadakatten ziyade maddi amaçlar olduğunu ancak hem maddi amaçlar hem de bağlılıklar esas alınarak hareket etmenin de mümkün olduğunu belirtir. Gruplar veya gruplarla özdeşleşen bireyler ölüm kalım mücadelesi veriyorsa ya da verdiklerine inanıyorlarsa etnik amaçların peşine düşülmesi kaçınılmaz görülmektedir der.

Kürt ulusal hareketinin yıllar içerisinde güçlenmesi bir yandan 1980'li yıllarda sosyal ilişkiler çerçevesinde aşiret bağlarını *koçerler* açısından (da) zayıflatmış, diğer yandan 2000'li yıllarda aşiret kimliğini siyasi arenada yeniden üretmiş, PKK ile aşiretler arasında da daha önce yaşanan çatışmalar, BDP örneğinde karşımıza çıktığı gibi ortak amaç ve siyasi kimlik üzerinden uzlaşmaya dönüşmüş, bir zamanlar birbirlerine örgütçü-devletçi, statükocu-solcu, apolitik-sorun çıkarıcı gibi suçlamalarda bulunan *bajari* ve *koçerleri* devam eden iktisadi çıkar çatışmalarına rağmen ortak bir amaç altında toplamaya başlamıştır. AKP hükümetinin “açılım” adı altında sürdürdüğü politikanın beklentileri karşılamaması, karışık mesajlar içeriyor olması, İslam üzerinden birlik söylemlerinin gerçekçi bulunmaması, fiziksel çatışmanın sona erdirilmesi yönünde uğraş veriliyorken bir yandan örgüt üyeliği, yasadışı eyleme katılmak nedenleri ile ve KCK kapsamında Cizre’de sürekli gözaltı ve tutuklamaların yaşanıyor olması, BDP gibi bir alternatif temsilin ve bağımsız adayların da ortaya çıkması ve özellikle KESK gibi sendikaların²⁵ Cizre’de güç kazanması birlik ve “biz” duygusunun yıllar sonra ilçede yayılmaya başlamasına yol açmıştır.

“Şu halde, bence şurası açıktır ki, toplumsal yaşam çelişkileri besler ve toplumlar, (benim verili saydığım) adetlere dayalı düzenlemeleriyle çatışmaları vurgularlar. Daha geniş düzlemlerdeki çatışmalar birbirlerini telafi ederek toplumsal tutunumu oluştururlar” (Gluckman 1966: 47-48).

Ancak kültürel gruplar durağan değil, aksine sürekli gerilimli, kararsız ve sallantıda olan hassas dengeler üzerindedir (Leach, 2001) ve Cizre’de şimdilik “diğer ötekilere” karşı “biz” duygusunu pekiştiriyor gibi görünen olayların zaman içerisinde farklı çatışma, ayrışma ve birleşme dinamiklerini harekete geçirebileceğini unutmamak gerekir.

²⁵ Güney Afrika’da kent politikaları çalışmasını yapan Philip Mayer, işçi sendikalarının-birliklerinin kabile sınırlarını aştığını belirtmiştir (Eriksen, 2001).

KAYNAKÇA

- Akıllı, S. (2003). *Etnisite Olgusunun Kavramsal ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Antalya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Anar, E. (1997). *Öte Kıyıda Yaşayanlar: Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye* İstanbul: Belge.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım.
- Akşit, B. 1998. İç göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından bir Bakış. A. İçduygu (Ed.), *Türkiye’de İç göç* içinde. (s: 22-37), İstanbul: Tarih Vakfı.
- Aydın, S., Özel O., Emiroğlu K., Ünsal S. (2000). *Mardin Tarihi: Cemaat, Aşiret, Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Aydın, S. (2003). Aşiret. Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın (Ed.), *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 77-79). Ankara: Bilim Sanat.
- Aydın, S. (2003). Kabile. Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın (Ed.), *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 444-445). Ankara: Bilim Sanat.
- Avcı, N. Ve diğerleri. (2001). *Nsöz. N. Avcı ve diğerleri (Ed.) .Dışarıda Kalanlar / Birakılanlar* içinde (s. 7-10). İstanbul: Bağlam.
- Bagshaw, S. (2005). *Developing a Normative Framework for the Protection of Internally Displaced Persons*, New York: Transnational.
- Balibar, E., Wallerstein, I. (1993). *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. Nazlı Ökten (Çev.) İstanbul: Metis.
- Banks, M. (1996). *Ethnicity: Anthropological Constructions*. London: Routledge.
- Banton, M. (1983). *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge: Cambridge University.
- Banton, M. (2000). Ethnic Conflict. *Sociology*. 34(3): 481-498.
- Barnard, A. (2001). *History and Theory in Anthropology*, Cambridge: Cambridge University.
- Barret, S. R. (1996). *Anthropology: A Student’s Guide to Theory and Method*. Toronto, Buffalo, Londra: University of Toronto.
- Barth, F. (Ed.) (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları*. Erhan Kaya, Seda Gürkan (Çev.). İstanbul: Bağlam.

- Başak Kültür ve Sanat Vakfı. (2004). *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri*.
- Başak Kültür ve Sanat Vakfı. (2010). *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçları*.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. Yavuz Alogan (Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Berghe P.(1994). *A Socio-Biological Perspective*. J. Hutchinson and Anthony D. Smith (Ed.), In *Nationalism* (p. 96-102). Oxford: Oxford
- Bilim Kültür Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. (2004). *Akdeniz'e Göç Edenler*.
- Bilgin, N. (1999). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sarmal.
- Birleşmiş Milletler. (2005). *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler*, Washington, D.C: Brooking Enstitüsü *Yerinden Olma Projesi*.
- Bozkurt, N. (2000). *Denizi Kurutmak: Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası*. İstanbul: Belge.
- Canatan, K. (1990). *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*. İstanbul: Endülüs.
- Castles, S. and Miller, M. (2003). *The Age of Migration: International Population Movement in the Modern World*. New York: Palgrave.
- Castles, S., Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut (Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cizre Belediyesi. Yayınlanmamış stratejik plan 2012.
- Cohen, A. (1974). *Two-Dimensional Man*. London: Tavistock.
- Cohen, A. (1996). *Ethnicity and Politics*. Hutchinson John, Smith Anthony D. (Ed.). In *Nationalism*. (p:83-84), Oxford: Oxford University.
- Conner, N. (1993). *Ethnonationalism: The Quest For Understanding*. New Jersey: Princeton University.
- Çağlayan, H., Özar, Ş., Doğan A. T. (2011). *Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*. İstanbul: Ayizi.
- Çeçen, K. (1986). *12. Asırda Diyarbakır'da Büyük Bir Türk Mühendisi: El-Cezeri*. İnsan ve Kâinat, Eylül.
- Çelik, A. B. (2008) Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Yerinden Edilme Sorunlarına Yaklaşımları. Kurban, D.,

Yükseker, D., Çelik, A. B., Ünalın, T., Aker, T. (Ed.) “Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası içinde (s:97-103). İstanbul: TESEV.

Deng, F. (2002). *Specific Groups and Individuals Mass Exoduses and Displaced Persons*. BM Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng’in BM İnsan Hakları Komisyonu’na Sunduğu Rapor 2002/56, E/CN.4/2003/86/Add. 2.27 Kasım.

Doyle, R. (1998). By the Numbers: Ethnic Groups in the World. *Scientific American*, 279(3): 130.

Eriksen, T. H. (1992). *Us and Them in Modern Societies: Ethnicity and Nationalism in Trinidad, Mauritius and Beyond*. Oslo: Scandinavian University.

Eriksen, T. H. (1996). The Epistemological Status of the Concept of Ethnicity. *In Anthropological Notebooks*. Slovenia: Ljubljana.

Eriksen, T. H. (2001). *A History of Anthropology*. London: Pluto.

Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış*. İstanbul: Avesta.

Esman, M. J., Rabinovich, I. (Ed.). (1988) *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East*, Londra: Cornell University.

Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. İstanbul: Bağlam.

Fenton, S. (2001). *Etnisite Irkçılık, Sınıf ve Kültür*. Ankara Phoneix.

Fırlalı, E. (1996). *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. Ankara: Selçuk.

Ğandur, M., Y. (2008). *Ortaçağ Cizre Tarihi*. Fadıl Bedirhanoglu (Çev.). Ankara

Gambetti, Z. (2007). Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti. *Toplum ve Bilim*, 29, 7-34.

Geertz, C. (1994). Primordial and Civic Ties. Hutchinson J. and Smith A. D. (Ed.). *In Nationalism* (p. 29-34). Oxford: Oxford University.

Gluckman, M. (1966). *Custom and Conflict in Africa*. Oxford: Basil Blackwell.

Göç Platformu, (2011) Zorla Yerinden Edilenler İçin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Araştırma Raporu.

Güleç, C. (1992). *Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi*. Ankara: Verso.

- Gürkan, M. (2006). *Sosyolojik Açından Göç ve Yasadışı Göç Hareketi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Güvenç, B. (1984). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi.
- Güvenç, B. (1996). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. (4. Baskı). İstanbul: Remzi.
- Güvenç, B. (2009). Kültür, Kimlik ve Kimlikler. Gönül Pultar (Ed.), *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsil* içinde (s. 31-38). Ankara: ODTÜ.
- Habermas, J. (1990). *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Habermas, J. (2012). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları. (6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*.
- Hentch, T. (1996) *Hayali Doğu Batı'nın Doğu'ya Politik Bakışı*. Aysel Bora (Çev.). İstanbul: Metis.
- Hobsbawm, E. J. (1998). *Sermaye Çağı 1848-1875*. Bahadır Sina Şener (Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. J. (1992) *Milletler ve Milliyetçilik; 1780'den Günümüze Program, Mit, Gerçeklik*. Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Hutchinson, J. (1994). (eds); Smith, Anthony D. *Nationalism*. Oxford, New York: Oxford University.
- Jayadeva, U. (1995). Understanding Ethnicity and Nationalism. *The Ecumenical Review*. 47(2): 190-195.
- Kalkınma Merkezi, (2006) Zorunlu Göç ve Etkileri Diyarbakır.
- Kalkınma Merkezi, (2010) Zorunlu Göç ve Diyarbakır.
- Kanca, E. (2010). Tufan Efsanelerine Sembolik Bir Bakış: Kültürel Dünyanın Yıkımı ve Yeniden Kuruluşu. Nesim Doru (Ed.). *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Şırnak Üniversitesi.
- Kaya, A. (Ed.) (2009). *Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü? İstanbul Diyarbakır Mersin*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

- Komasyon, (1999). *Diyarbakır Salnameleri*. Cilt II, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Kurban, D., Yüksekoker, D., Çelik, A. B., Ünalın, T. Aker, T. (2008). *Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: TESEV.
- Kurban, D.ve Yeğen, M. (2012). *Adaletin Kıyısında ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi- Van Örneği*. İstanbul: TESEV.
- Kurdish Human Rights Project, (2002). *Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye’deki Kürtler, Bir Kürt İnsan Hakları Projesi Raporu*-Haziran.
- Leach, E. R. (2001). *Rewanduz Kürtleri*. Serap Ruken Şengül (Çev.) İstanbul: Aram.
- Lock, M. (1990). On Being Ethnic: The Politics of Identity Breaking and Making in Canada, or, Nevra on Sunday. *Culture, Medicine and Psychiatry*, Vol. 14, pp. 237-254.
- Maalouf, A. (2010). *Ölümcül Kimlikler*. (30. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Marable, M. (2000). The Problematics of Ethnic Studies. *Black Renaissance*. 3(1): 12.
- Mills, C. W. (1986). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Millas, H. (2000). *Türk Romanı ve “Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*. İstanbul. Sabancı Üniversitesi.
- McDowall, D. (1992). *Kürtler Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış*. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl (Ed.). İstanbul: Cep Kitapları.
- Norwegian Refugee Council, (2005) *Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2004*, Cenevre: Global IDP Project.
- Osce, (2004). *Internally Displaced Persons*. Supplementary Human Dimension Meeting, Final Report. Viyana.
- Özbudun, S. (2003). *Kültür Halleri Geçmişte, Ötelerde, Günümüzde*. Ankara: Ütopya.
- Özbudun, S., Şafak B. (2005). *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot.
- Özcan, Z. (1998). İç Göçün Tanımı ve Verileri ile İlgili Bazı Sorunlar. *Türkiye’de İç Göç Konferansı. (Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997) içinde* (s. 78) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

- Özçalık, S. (2008) *Ötekileşme ve İşlevleri*. Karaburun III. Bilim Kongresi 4-7 Eylül, İzmir.
- Özdemir, M. (2008). *Türkiye’de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Pesmazoğlu, S. (1998). Ötekiler Üzerine Bazı Yöntemsel Yorumlar. A. Berktaş. (Ed.), *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu*. İstanbul. Tarih Vakfı.
- Sağlam, S. 2006. Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, Güz Sayı 5, s: 33-44.
- Saraçoğlu, C. (2011). *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler, İnkâr’dan Tanıyarak Dışlama’ya*. İstanbul: İletişim.
- Sarıkçıoğlu, E. (2010). Kur’an ve Arkeoloji Işığında Nuh Tufanı. Nesim Doru (Ed.). *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Şırnak Üniversitesi.
- Sayın, Ö. (1997). Göç ve Ekonomi. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç (Mersin Kasım 1996)* içinde (s. 477-478). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Sezal, İ. (1997). Göçler ve Şehirleşemeyen Şehirler. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç (Mersin Kasım 1996)* içinde (s. 150). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Smith, A. D. (2001). *Ulusların Etnik Kökenleri*. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik*. Bahadır Sina Şener (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Sollors, W. (1996). *Theories of Ethnicity: A Classical Reader*. New York: New York University.
- Solomos, J., Back, L. (1995). Marxism, Racism and Ethnicity. *American Behavioral Scientist*. (38)3: 407-421.
- Somersan, S. (2008). Babil Kulesi’nde Etnilerden Ulus-Devletlere. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*.11(44): 75-90.
- Suvari, C., Yıldırım, A., Bozkurt, T., Işoğlu, İ. M. (2006). *Artakalanlar: Anadolu’dan Etnik Manzaralar*. İstanbul: E.
- Şen, Y. F. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*. Ankara: Yargı.

- Tekeli, İ. (1997). Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç. Mersin, Kasım 1996* içinde (s. 8). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Thompson, H. R. (1989). *Theories of Ethnicity: A Critical Appraisal*. Connecticut.
- Tümtaş, M. S. (2007). *Türkiye’de İç Göçün Kentsel Gerilime Etkisi: Mersin Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1998). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. Tutanak Dergisi 53, Dönem 20.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (2003). *İnsan Hakları Komisyonu, Zorunlu Göç Raporu*.
- Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD). (2002). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planı*, Ankara: GAP Dairesi.
- United Nations (UN). (1999). *Economic and Social Council, Specific Groups and Individuals: Mass Exoduses and Displaced Persons*. Report of the Representative of the Secretary General, Mr. Francis M Deng, submitted pursuant to Commission on Human Rights resolution 1998/50, Profiles in displacement: Azerbaijan, E/CN.4/1999/79/Add.1.
- United Nations (UN). (2006). *Economic and Social Council, Specific Groups and Individuals: Mass Exoduses and Displaced Persons*”, Report of the Representative of the Secretary-General Walter Kalin on Human Rights resolution 2005, Mission to Bosnia and Herzegovina, E/CN.4/2006/71/Add.4.
- Ünal, T. (2008). Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Dünyada Durum ve Mevcut Eğilimler. Kurban, D., Yüksekoker, D., Çelik, A. B., Ünal, T., Aker, T. (Ed.) *“Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde (s. 29-38). İstanbul: Tesev.
- Ünal, T. Çelik, A. B., Kurban, D. (2008). Türkiye’nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama. Kurban, D., Yüksekoker, D., Çelik, A. B., Ünal, T., Aker, T. (Ed.) *Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde. (s. 69-92). İstanbul: Tesev
- Üner, S. (1972). *Nüfusbilim Sözlüğü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Walker, C. (1993). Beyond Reason: The Nature Of The Ethnonational Bond. *Ethnic and Racial Studies*, 16(3): 373-390.

- Weiss, T. and Korn, D. (2006). *Internal Displacement: Conceptualization and its Consequences*. Londra: Routledge.
- Wicker, H. R. (Ed.) (1997). *Rethinking Nationalism and Ethnicity*. Oxford: Berg.
- Williams, R. (1976). *Keywords*. London: Flamingo.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı.
- Yelvington, K. (1991). Ethnicity as practice? A comment on Bentley. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 33 (1), pp. 158-68.
- Young, C. (1993). *The Rising Tide of Cultural Pluralism*. Wisconsin: The University of Wisconsin.

EK 1: ZORUNLU GÖÇ KONUSUNDA TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ ÇALIŞMALAR VE YAYINLANMIŞ RAPORLAR

1.Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin (TSBD) Çalışması (2002)

T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi ile Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) arasında Şubat 2001 tarihinde imzalanan proje ile gerçekleştirilen TSBD çalışmasında, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) kapsamındaki 12 il için planlama raporları hazırlanmıştır. Teknik mekânsal planlama ve kırsal kalkınma çalışması niteliğinde olan TSBD projesinin üst ölçek planları ve kırsal kalkınma önerileri 2002 ortalarında tamamlanmıştır.

TSBD (2002) çalışmasının amacı, zorunlu (istemsiz) göçe maruz kalan kesimleri üretken bir konuma getirmek; zorunlu göçün topluma ve ekonomiye yüklediği maliyetleri, köye geri dönüşlerin iyi planlanmasıyla bir fırsata dönüştürmek, böylece geri dönüşleri kontrol ederek yeni bir yerleşim deseni oluşturmak; tahrip olmuş konut ve kırsal kesim alt yapısını yeni bir anlayışla düzenlemek ve daha yaşanabilir bir fiziksel ve sosyal çevre oluşturmaktır.

Projenin ilk aşamasında, araştırma kapsamındaki il ve bazı ilçe merkezlerinde yaşayan ve köye dönme isteklerini idari makamlara bildiren gruplar üzerinde, belirli bir örnekleme göre belirlenen hanelerle yüz yüze odak gruplar halinde görüşmeler yapılmıştır. 19 Şubat-1 Mart 2001 tarihleri arasında çalışma bölgesi kapsamındaki illere gidilmiş, vali, vali yardımcıları, kaymakamlar ve belediye başkanlarıyla da görüşülerek odak grup çalışmaları tamamlanmıştır.

Proje kapsamında Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illeri ile Batman/Gercüş, Bingöl/Genç, Elazığ/Palu, Siirt/Eruh ilçeleri ile Şırnak/Merkez/Kumçatı Köyünde, köylerinden göç etmiş toplam 1097 kişiyle görüşülmüştür.

Toplanan veriler analiz edilerek oluşturulan rapor GAP İdaresi'ne sunulmuştur. Ayrıca geri dönüşün sosyal fizibilitesi ile geri dönülebilecek yerleşim yerlerine dair ön belirlemelere ilişkin değerlendirmeler ve ulaşılan sonuçlar, OHAL Bölge Valiliğinde düzenlenen brifing ile ilgili valiliklere sunulmuştur.

TSBD Raporunda odak çalışmalarının sonuçları ve bunlara dayanan bazı politika önerileri de yer almıştır. Sonuçlar şöyle özetlenebilir;

- 1- Zorunlu göç sadece kırsal bir sorun değil kentsel bir sorun haline de gelmiştir. Kişiler kırsala geri dönse bile kentlerle organik ilişkileri devam edecektir. Bu yüzden köye dönüş ve kentlerin yeniden imarı projeleri birlikte ele alınmalıdır.
- 2- Göç, mutlak anlamda bir yoksulluk yaratmıştır.
- 3- İl ve ilçe merkezlerine yönelik yeni bir planlama stratejisi geliştirirken kente yakın köylerden göç edenlerin, kentte yaşayıp kırsaldaki işlerini sürdürebilmelerine imkân tanınmalıdır.
- 4- Odak grup çalışmalarının sonucunda zorunlu göç edenlerin, kendi köy ve mezralarının dışında bir yere dönmek istemedikleri tespit edilmiştir.
- 5- Göç edenler, hizmetlerin toplulaştırılmasına yönelik projelere olumlu yaklaşmaktadırlar.
- 6- Zorunlu göç edenlerin önemli bir kısmı devlet yardımı olmandan geri dönüşü gerçekleştirebilecek durumda değildir.
- 7- Geri dönüşe ilişkin strateji belirlenirken kişilerin geri dönüş konusundaki isteklilikleri ve bunu gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri dikkate alınmalıdır.

TSBD çalışmasının ikinci aşamasında geri dönüş yapılacak köylerde incelemeler yapılmıştır. Bu köylerin belirlenmesinde GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından hazırlanan İş Tanımında yer alan köylerin listesi, ilgili valilikler tarafından hazırlanan köy listeleri, odak grup çalışmalarında tespit edilen köylere geri dönme istekliliği, köylerin boşalma öncesi nüfusları ile Bakanlar Kurulunca kabul edilmiş olan Merkez Köyler listesi esas alınmıştır. Bu listeler temel alınarak belirlenen yaşam yerlerine ilişkin ayrıntılı bilgi toplamak üzere 12 ilde 180 köye gidilerek gerekli incelemeler yapılmış ve 157 köyün ayrıntılı bilgileri toplanmıştır.

Raporda, projede izlenen yöntem çerçevesinde, köylere tek tek dönüşün planlaması yerine, köyleri alt bölgeler halinde düşünen bir yaklaşım benimsendiği belirtilmiştir. “Alt Bölge” kavramı ile coğrafi koşullar, ekonomik ve kültürel ilişkiler bütünü içinde ortak özellikler gösteren veya gösterme potansiyeline sahip ve bu çerçevede özellikle hizmet sunumu açısından birlikte düşünülebilecek, birden fazla köy ile köy altı (mezra) biriminin oluşturduğu bir kırsal yerleşim bölgesi tanımlanmaktadır.

“Alt Bölge” yaklaşımının amacı okul, sağlık ocağı, postane, karakol ve diğer kamusal hizmet birimlerini köy ölçeğinde değil, alt bölge ölçeğinde planlayarak maliyetleri azaltmak ve hizmetin faydasını arttırmak olarak tanımlanmıştır. Raporda, bölgede köy altı yerleşim birimlerinin çokluğu nedeniyle, kamu hizmeti götürülebilir sınırların altında nüfusa sahip birimlere geri dönüşün özendirilmesi öngörülmemiştir. Ara kademe yerleşim birimlerinin desteklenmesi önemli bir başlangıç noktası olarak alınmıştır. Bu merkezlerin sadece kamusal hizmet merkezleri olarak değil koşullar uygunsa iktisadi ilişkilerin gerçekleştiği merkezler olması da benimsenen amaçlar arasında yer almıştır.

Raporda alt-ölçekli planlama çalışması yapılması öngörülen köylerin seçiminde şu ölçütlere başvurulduğu belirtilmiştir:

- 1- Göçün yaşandığı köyler arasından seçimler yapılmaya özen gösterilmiştir.
- 2- Doğal afet riski en az düzeyde olan köylerin seçimine dikkat edilmiştir.
- 3- Altyapı olanakları ve yapılı çerçeve açısından kısa vadede yerleşilebilme imkânı olan kırsal birimler seçilmiştir.
- 4- Kısa vadede yerleşilebilirlik sorunu olmayan köyler arasında köye dönüş istekleri olanlar dikkate alınmıştır.
- 5- Bunlar arasında yakın çevredeki köy ya da köy-altı birimlere göre merkezi yer olma özelliklerine sahip olanlar seçilmiştir.
- 6- Ekonomik/tarımsal gelişme potansiyeli güçlü olan köylerin seçimine öncelik verilmiştir.

- 7- Göç öncesi hane sayısı ile köye dönüş için istekli olan hane sayısının 30'dan az olmadığı köylerin seçimine dikkat edilmiştir.
- 8- Köylerin boş, kısmen boş (geriye dönüş başlamış) veya hiç boşalmamış olması köy seçiminde temel bir ölçüt olarak alınmamış ancak boşalmış ve/veya geri dönüş uygulaması başlamış köylere öncelik verilmiştir.

Raporda, bir alt bölgede ayrıntılı alt ölçek uygulama planı yapılacak olan merkez köyün belirlenmesinde, alt bölgede yer alan köyler arasında altı başlık halinde (hane sayısı, teknik ve sosyal altyapı durumu, konut durumu, bitkisel üretim, hayvancılık, mera varlığı) listelenen ölçütler temel alınarak öncelik sıralaması yapıldığı belirtilmiştir. Bu ölçütlerin puanlanması ile hesaplanan değerler temel alınarak, seçilen alt bölgede ayrıntılı planlama çalışması yapılacak olan “merkez yerleşme” belirlenmiştir. Bu belirlemelerden sonra yerleşimler ilgili valiliklere bildirilmiş, onlardan görüşler alınmış ve yapılan görüşmelerin sonunda bazı illerin alt bölgeleri değiştirilmiş, bazı illerde de yeni alt bölgeler belirlenerek yeniden alan çalışması yapılmıştır. Raporda, plan kararları geliştirilen ve üst ölçekli planları hazırlanan alt bölgelerde yapılması önerilen kamusal yatırımlara ilişkin “eylem planı” hazırlandığı ve burada yatırımı yapacak olan kurum, yatırımın yapılacağı yerleşme, yatırımın türü ve yatırımın önceliği ile maliyeti ayrı ayrı belirtilmiştir. Ancak GAP idaresi tarafından Türk Sosyal Bilimler Derneği'ne yaptırdığı “alt bölge gelişme planları” uygulanmamış ve bu çalışmanın verileri doğal olarak zaman içerisinde güncelliğini yitirmiştir.

2. Kurdish Human Rights Project, Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler, Bir Kürt İnsan Hakları Projesi Raporu (2002)

Kurdish Human Rights Project Kurumu, 2002 yılında Türkçe olarak yayınladığı “Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler” isimli raporunda, 1985-2001 yılları arasında zorla göç ettirme politikası ve uygulamalarını, köye geri dönüş politika ve uygulamalarını incelemiştir. Raporun sonunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne, Avrupa Topluluğu'na, Avrupa Konseyi'ne, Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilatı'na aşağıda yer alan önerilerde bulunmuştur;

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne Öneriler:

1. Bütün bölgelerde Olağanüstü Hal kaldırılmalı.
2. Zorla boşaltmaya, ev ve malların imhasına son verilmelidir.
3. Plânlanan kentleşmelere istek dışı zorla yerleştirme politikasına son verilmelidir.
4. Göç ettirilenlerin köylerine dönmelerine ya da kendi seçimlerine göre hükümetin yardımıyla yeni bir yere yerleşmelerine izin verilmeli ve uygun tazminatlar ödenmelidir.
5. Köy imha ve boşaltmaları kapsamında ortaya çıkan insan hakları ihlalleri ile ilgili şikâyetlerle ilgili olarak etkin ve tarafsız soruşturulmalar yürütülmeli, soruşturmaları müteakip sorumlukları saptananlar hakkında dava açılıp cezalandırılmaları imkânı yaratılmalı ve mağdurlara durumlarını iyileştirecek her tür maddî ve manevî destek tedbirleri alınmalıdır.
6. Uluslararası standartlara uygun olarak, geniş ölçekli altyapı projeleri yapılırken, bütünlüklü çevre etkileri değerlendirmesi ve yeniden yerleşim plânları hazırlanmalıdır.
7. 1984'ten bu yana ülke içinde göç ettirilenlere, uygun konut, sağlık, eğitim ve diğer hizmetlerin sağlanması ile iş olanakları yaratılması da dâhil evlerini ve topraklarındaki geçim kaynaklarını yeniden kurmalarına yardım edilmeli, bunun için gerekirse uluslararası toplumdan yardım istenmelidir.

Avrupa Topluluğu'na Öneriler:

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılımı çerçevesinde, ülke içinde göç ettirilenlerin geri dönüşü, yeniden yerleşimi ve tazminat ödenmesi konusunda muayyen şartlar konulmalı ve bu şartlarla ilgili olarak Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeler gözlemlenmelidir.

Avrupa Konseyi'ne Öneriler:

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'nin köy boşaltma ve imha uygulamaları ile ilgili olarak aldığı kararları uygulattırmalı, ancak bunu sadece hükmedilen tazminatların başvuru sahiplerine ödenmesini sağlamakla sınırlamamalı aynı zamanda Türkiye'yi ihlallerin temelindeki nedenlere çözüm bulması konusunda zorlamalıdır.

Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilâtı'na (AGİT) öneriler:

1. AGİT Bakanlar Konseyi BM Yol Gösterici İlkeleri'ni resmen onaylamalı ve AGİT bu ilkeleri benimseyerek bütün faaliyetlerinde gözetmelidir.
2. AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği, daha geniş ölçekli bir sorun olan Kürtlerin Türkiye'deki durumunun yanı sıra Türkiye'de ülke içinde göç ettirilen Kürtlerle ilgili uygulamaları yerinde görmek üzere Türkiye'yi ziyaret etmeyi gündemine almalı ve çözüm üretilmesi için Türk makamları ile diyaloga girmelidir.

3. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) İnsan Hakları Komisyonu'nun Raporu (2003)

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) İnsan Hakları Komisyonu'nun Aralık 2003 tarihinde yayınladığı Zorunlu Göç Raporunda çeşitli akademisyenlerin (özellikle Dr. Betül Altuntaş'ın) çalışmalarından yararlanılarak zorunlu göç kavramı irdelenmiştir. Komisyon raporunun sonunda, Köye Dönüş Projesi uygulamasında devletin üzerine düşen görevler konusunda kendi çözüm önerilerini 13 madde ile şu şekilde tanımlamıştır;

- 1) Köye Dönüş Projesinin gerçekleşebilmesi, kendi arzuları ile geri dönecek olan yurttaşlara gerekli maddi desteğin sağlanmasına ve mağduriyetlerinin giderilmesine bağlıdır. Bu amaçla devlet bir destekleme paketini geliştirerek uygulamaya koymalıdır. Bu destek paketinin finansmanı için bir özel fon oluşturulmalıdır.

- 2) Köye dönüşte zorlama olmamalı, bireyler köyelerine geri dönmeye ilişkin kararlarını özgür iradeleri ile baskısız, demokratik ortam ve koşullar altında verebilmelidir.
- 3) Devlet yurttaşlarına güvenmek zorundadır; hiçbir devletin yurttaşını potansiyel suçlu olarak görme hakkı yoktur. Bu nedenlerle, hangi köylere geri dönüleceğini güvenlik güçleri değil, o köyün nüfusuna dâhil olan yurttaşlar karar vermelidir. Güvenlik güçlerinin görevi, geri dönülen köyde güvenliği sağlamak; diğer kamu kesimlerinin görevi ise mağduriyetleri gidererek, geri dönülen köyde insani yaşam ortamının doğmasına gerekli desteği vermektir. Geri dönülmesi mümkün olan/olmayan ayrımı yapılırken özellikle yeniden iskan edilebilirlik kriterinden hareket edilmeli; bunun dışında “güvenliğin sağlanmayacağı gibi” nedenler ileri sürülmemelidir. Bu çalışmaları gerçekleştirirken, güven ortamını pekiştirecek bir yaklaşım sergilenmeli ve insan onurunun korunması ve saygı gösterilmesi esas alınmalıdır.
- 4) Koruculuk sistemi güvenlik kurumumuzun zaafı sonucu ortaya çıkan bir olgudur. “Köye Dönüş” projesinde uygulamanın koşulu, hiçbir şekilde “korucu olma” baskısına dönüşmemelidir. Koruculuk sistemi derhal kaldırılmalıdır.
- 5) “Köye Dönüş Projesinin” uygulaması ve eşgüdümünden sorumlu olmak ve fonun işletilmesini sağlamak üzere özerk bir kurum oluşturulmalıdır. İlgili bakanlıklar, meslek kuruluşları, insan hakları örgütleri ile köylerin temsilcileri bu kurulda yer almalıdır.
- 6) Geri dönülen köylerde sağlık evleri, ilköğretim okulları, köy odası ve P.T.T. gibi kamusal hizmet binaları onarılarak veya yeniden yapılarak ve eksik kadroları giderilerek hizmete açılmalıdır. Çocukların okula gitmeleri temin edilmelidir.
- 7) Geri dönüş öncesi, boşaltılan tüm köyler ve bunların çevreleri mayınlardan temizlenmelidir.

- 8) Merkezi idarenin bir tasarrufu olarak gerçekleştirilen zorunlu göçten kaynaklanan mal ve mülk zararlarının tümünün tazmin edilmesi, yaşam alanlarının insan hakları standartlarına göre düzenlenmesi, barınma, beslenme, sağlık, eğitim ve çalışma haklarının korunması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Buna ek olarak, üretim planlaması programını yapıp, köyüne geri dönmek isteyen ailelere uzun vadeli ve düşük faizli yaşama uyum kredisi sağlanmalıdır.
- 9) Düşük faizli besi projesi uygulamasında, öncelik köyüne dönen yurttaşlarımıza verilmeli, söz konusu krediden yararlanacak olanlara, sadece kendi emvallerine dayalı teminat sistemi geliştirilmeli, kefalet aranmamalıdır. Geri dönen köylere ait o köylerin bölgesinde bulunan mera ve otlaklar, güvenliği sağlanarak kullanıma açılmalıdır.
- 10) Köye geri dönen ailelerin, ev ekonomisi faaliyetlerini geliştirebilmeleri için; yöre ve talebe göre uygulanmak üzere;
- a) Köye geri dönen her aileye isteğine göre en az 2'şer baş süt ineği veya 15 koyun karşılıksız olarak verilmeli, bu konuda gerekli hayvan bakımı ve sağlığı (veteriner) hizmetler, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından sağlanmalıdır.
- b) Arıcılığa uygun flora yapısının var olduğu bölgelerde, özellikle Erzurum, Kars, Ardahan, Muş, Van illerinde, fenni modern arıcılık için arılı kovan ile ipekböcekçiliği için gerekli girdiler karşılıksız sağlanmalıdır;
- c) Hakkâri kilim ve Siirt battaniyesi ile yöreye mahsus el dokumacılığı üretimi için istekli ailelere, düzenli olarak üretimde kullanılmak kaydıyla bir tezgâh, yün ve ipliğiyle birlikte karşılıksız verilmelidir.
- 11) Zorunlu olarak göç eden kişi ya da toplulukların geriye dönüş ya da yeniden yerleşim konusundaki tercihlerinin hayata geçirilmesinde devlet kuruluşları, güven duygusunun oluşturulması ve zorunlu göç mağdurlarının yaşamlarını yeniden kurmaya katılmalarını sağlamak üzere başta zorunlu göç konusunda çalışma yapan kuruluşlar olmak üzere, meslek örgütleri,

insan hakları kuruluşları ve diğer sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmalıdır. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının bölgede etkin çalışma yapmasını sağlayacak koşullar oluşturulmalıdır. Böylesi demokratik süreçlerle hazırlanacak kapsamlı bir bölgesel kalkınma planının hazırlanması gelecek kuşakların göçün olumsuz etkilerinin getireceği yıkım ve acıları yaşamamasını sağlayacaktır. Ancak göçün zihinlerde yarattığı etkilerin mevcut aile üyelerinden silinebilmesini için ilk tedbir olarak bu bireylerin rehabilite edilmeleri zorunludur.

- 12) Hangi koşullarda olursa olsun eğitimin başlaması ve devam etmesi gelecek için bir zorunluluktur. Aile reisleri çocukların eğitiminin önemi konusunda duyarlı hale getirilmelidir.
- 13) Ayrıca zorunlu göçe maruz kalanların envanteri oluşacak komisyon aracılığı ile çıkarılmalıdır. Köyüne geri dönenler dışında şehir yaşamını sürdürmek isteyen ailelerde yukarıdaki yardımlara denk düşecek imkânlar sağlanmalıdır. Ayrıca meslek edindirme kursları ile eğitildikten sonra KOBİ kredilerinden yararlanmaları sağlanmalıdır.

4. Akdeniz'e Göç Edenler Bilim-Kültür, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'nin Göç Raporu (2004)

Akdeniz'e Göç Edenler Bilim-Kültür, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2004 yılında zorunlu göç konusunda "Göç Raporu" başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Raporda zorunlu göçün Çukurova Bölgesinde yarattığı koşullar, zorunlu göç mağdurlarının geriye dönüş sorunları irdelenmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Raporda zorunlu göçün Çukurova Bölgesinde yarattığı dramatik yaşam koşulları ve kentsel sorunlar şu şekilde tanımlanmıştır;

A-Yaşam standartlarındaki düşüş: Göç mağdurları göç öncesi yaşadıkları yerleşim birimlerinde üretici durumda iken göçle geldikleri bölgede tüketici duruma düşmüşlerdir. Dolayısıyla Çukurova bölgesinde var olan işsizlik katlanarak büyümüştür. Ayrıca zorunlu göç mağdurları bu bölgede ucuz iş

gücünün oluşmasına da neden olmuştur. Göç mağdurlarının yaşadıkları açlık ve yoksullukların yanı sıra yerleşik halkın da iş bulma imkânları daralmış ve yaşam standartları olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

B-Barınma ve gecekondulaşma sorunu: Akdeniz Bölgesine gelen zorunlu göç kitlesi, zorunlu göç mağdurlarının en yoksul kesimini oluşturmaktadır. Bunun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 1-Buraya Kürt coğrafyasına en yakın ve gelecekte geri dönüş için en uygun bölge olarak değerlendirdikleri için gelmişlerdir. 2-Akdeniz ikliminde yaz mevsiminin uzun ve sıcak olması ve kışın ılık geçmesi nedeniyle başta yakacak ve giyim olmak üzere geçim masraflarının daha az olacağını düşündükleri için bu bölgeyi tercih etmişlerdir. 3-Zorunlu göç mağdurlarının çoğu tarım alanlarından gelmektedir. Akdeniz bölgesinin inşaata, tarıma ve narenciyeye dayalı ekonomi ortamında daha kolay iş bulabilecekleri umuduyla bölgeyi tercih etmişlerdir. Kırsal köy yaşamından, hazırlıksız olarak gelerek kent varoşlarındaki gecekondulara yerleşmişlerdir. Alt yapıları bulunmayan bu gecekondularda, bir-iki odalık evlerde, 8-10 nüfus bir arada kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Geleneksel yaşam tarzlarını bu kentlere taşıyarak ne kentli ne de köylü olabilmişlerdir. Kısacası kent yaşamı ile sosyal uyumsuzluk içerisinde kalmışlardır. 4-1950'lerde başlayan ekonomik nedeni iç göç sonucunda daha önce Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinden Akdeniz'e göç eden akrabaları nedeniyle de bu bölgeye yönelmişlerdir.

C-Beslenme ve sağlık sorunu: Zorunlu göç mağdurları tek yönlü (sadece tahıl ürünleri ile) beslenebilmektedirler. Bu tek yönlü beslenmenin olumsuz etkileri kaçınılmazdır. Özellikle çocukların et, süt gibi temel besin maddelerinden yoksun olmaları, vücut direncinin zayıflamasına ve çeşitli hastalıkların oluşmasına sebep olmaktadır. 1995 tarihinde Mersinde yapılan sınırlı bir sağlık taramasında çocukların % 71 inde anemi (kansızlık) tespit edilmiştir. Aynı şekilde hamile kadınlar yetersiz beslenmeden dolayı sağlıklı bebekler doğurmamaktadırlar. Ayrıca bu insanlar yaşadıkları bölgelerdeki alt yapı eksiklikleri nedeniyle. (sağlıksız içme suları, banyo ve tuvalet sorunları, çevre kirliliği vb.) enfeksiyon ve çeşitli bulaşıcı hastalıklara da maruz kalmaktadırlar. Zorunlu göç mağdurlarının büyük bir kesimi sosyal güvenceden yoksundur. Yeşil kart sahibi

de olamamaktadırlar. Mevcut malları şahısların tasarrufu altında olmadığı halde valilik ve kaymakamlıklara başvurularında adlarına kayıtlı ev, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerin tespit edilmesi nedeniyle yeşil kart başvuruları ret edilmektedir.

Göç mağdurlarında en sık rastlanan sağlık sorunlarının başında psikolojik sorunlar gelmektedir. Göç ettirilenler kendi bölgelerine yurt özlemi duymaktadırlar. Buna ağır yaşam koşulları da eklenince ruhsal bunalımlar ortaya çıkmaktadır. Göç kitlesinin içerisinde, mağdurların mağduru durumuna düşen kadın ve çocukların durumu daha da kaygı vericidir. Kadınların çoğu iki duvar arasında hapis hayatı yaşamaktadırlar. Örneğin görüştüğümüz göç mağduru, 40 yaşında, dört çocuk annesi bir kadın 12 yıldır Mersinde yaşadığı halde iki km uzağındaki denizi daha görememiştir.

Okul yaşındaki çocuklar ve gençler bu yoksul kent yaşamının sorunlarını daha ağır bunalımlarla yaşamaktadırlar. Geleceğe ilişkin hiçbir umutları yoktur. Özellikle ergenlerde bu durum çeşitli ruhsal sorunlara; hatta intiharlara neden olmaktadır. Akdeniz bölgesinde zorunlu göçün neden olduğu, sosyal ve psikolojik sorunların araştırılmasına önemle ihtiyaç vardır. Çocuk ve kadınlar için psikolojik-sosyal danışma merkezleri; kadın, ana-çocuk sağlık merkezleri ve rehabilitasyon merkezleri gibi sosyal kurumlar açılmalıdır.

D-Eğitim ve sosyal uyumsuzluk sorunu: Zorunlu göçle kent varoşlarına gelen göç mağdurları, işsizlik ve yoksulluk nedeniyle eğitim çağındaki çocuklarını okula gönderme imkânlarına sahip değildirler. Okula gidemeyen çocuklar gündelikçi işçi (boyacılık, hamallık, çöpte kâğıt toplama, tarım ve narenciye bahçelerinde çalışma gibi) olarak çalışmaktadırlar. Okula gidenler ise dersliklerin çok kalabalık oluşu, ders araç ve gereçlerinin yetersiz oluşu, dil sorunu gibi nedenlerle yeterli eğitim alamamaktadırlar. Gerek yetersiz eğitim görenler gerekse eğitimden kopanlar, giderek ailenin denetimden çıkmaktadırlar. Bu durumdaki çocuklar ve gençler, doğrudan doğruya suç işleme ortamına itilmektedir; yaşadıkları sosyal uyumsuzluk faktörü de eklenince, başta uyuşturucu bağımlılığı (özellikle tiner bağımlılığı) gelişmekte ve hırsızlık, kapkaççılık gibi adi suçlar da yaygınlaşmaktadır. Mersin'de zorunlu

göç olaylarının olduğu son on yılda adli vakalarda % 500 artışın olduğu söylenmektedir.

Zorunlu göçün neden olduğu önemli sosyal sorunlardan biri de çevre ile uyumsuzluk sorunudur. Göç zedeler zorunlu göç sonucu geldikleri yerlerde yerleşik halkla dil ve kültür farklılığı nedeniyle uyum sorunu yaşamaktadırlar. Güvenlik kaygısı ile çeşitli illerden gelenler belirli yerlerde bir arada kümelenerek adeta gettolar oluşturmuşlardır. Bu durum yerleşik halkla göç zedeler arasında kuşkulu bir bakışa neden olmaktadır. Aynı zamanda yerleşik halkla göç zedeler arasında kaynaşma ve entegrasyonu olumsuz yönde etkilemektedir.

Zorunlu göç Akdeniz bölgesinin önemli kentleri ve ilçeleri olan Adana, Mersin, Antalya, Tarsus, İskenderun, Ceyhan başta olmak üzere pek çok yerde nüfus sayısını ikiye katlamıştır. Örneğin; 1988 de Mersin nüfusu 450.000-500.000 arasında iken, 2003 yılında 1.500.000'na yükselmiştir. Kent nüfuslarının artışı oranında kent sorunları artmıştır. Çukurova bölgesinde göç alan kentlerin yerel yönetimleri zorunlu göçten dolayı ağırlaşan kent sorunlarına çözüm bulmakta zorlanmaktadırlar. Ağırlaşan kent sorunları, göç mağdurları ile birlikte yerleşik halkı da olumsuz etkilenmektedir.

Zorunlu göçlerin yarattığı kentsel sorunlar ve yerleşik halkın uğradığı hak kayıplarının bazılarını şu şekilde tanımlamak mümkündür: 1-Bölgede nüfusun katlanarak büyümüş olması sağlık kurumlarının ihtiyaca cevap verememelerine yol açmıştır. Örneğin; Mersin devlet hastanesi çocuk kliniğinde bir yatakta iki-üç çocuk yatırılmaktadır. Yatan hasta çocukların beşte üçü, göç mağduru ailelerin çocuklarıdır. 2-İlk ve orta öğretim okullarındaki öğrenci sayısı ikiye katlanmış ve eğitim kurumları bu yoğun talebe cevap veremeyecek duruma gelmişlerdir. Örneğin; pek çok okulda olduğu gibi Mersin Tefik Sırrı Gür Lisesi'nde sınıfların öğrenci mevcudu 25-30 arasında iken son on yılda bu sayı 50-60'a çıkmıştır. 3-Kentlerin zaten yetersiz olan alt yapı hizmetleri zorunlu göç olgusundan sonra içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Kanalizasyon, içme suyu, kent temizliği ve çöp sorunu, asfalt kaldırım, park ve yeşil alan vb. sorunları katlanarak büyümüştür. Mersin'in birçok mahallesinde içme suyu sık sık kesilmektedir. Kent nüfusunun

artışı, doğrudan denize akıtılan atıkların artışına yol açmış, bu da deniz kirliliğini tehlikeli boyutlara vardirmiştir. 4-Kentin enerji ihtiyacını karşılamakta da zorluklar yaşanmaktadır. Örneğin elektrik tüketiminin yüksek olduğu kış aylarında elektrikler sık sık kesilmektedir.

Göç mağdurlarının geriye dönüşle ilgili talep ve istekleri vardır. Fakat geri dönüş için gerekli olan mali kaynağın yetersizliği, geri dönüşten sonra barınacakları yerlerin yakılmış ve yıkılmış olması, şahıslara ait arazi, tarla, bağ ve bahçelere devletin, korucuların, hısımlar veya akrabaların el koymuş olması dönüşün başlıca engelleridir. Geriye dönüşten sonraki güvenlik boyutu da önemli bir engeldir. Son altı yıllık tek taraflı ateşkes döneminde kısmi bir rahatlamanın yaşandığı ve %5 civarında bir geri dönüşün olduğu gözlenmiştir. Bu süre içerisinde geri dönenlerin bütün tehlikeleri göze alan, en yoksul ve çaresiz göç zedeler olduğu bilinmektedir.

Geriye dönüş için gerekli koşulların yaratılması elbette mali bir kaynağı gerektirmektedir. 2004 yılının Temmuz ayında çıkarılan terör ve terörle mücadelede zarar görenlerin zararlarının karşılanması hakkındaki kanunun bazı olumlu yanları olmasına rağmen geniş boyutlu göç sorununu çözmekten uzaktır. Bu sorunu İçişleri Bakanlığının bütçesi içerisinde çözümlenmek imkânsızdır. Devlet bütçeden önemli bir mali kaynak ayırmalı ve bu sorunların çözümü için bir projeler dizisi hazırlamalıdır. AB ülkeleri ve Avrupa Konseyi maddi kaynak sağlamalıdır. Ayrıca BM mülteciler yüksek komiserliği, ulusal ve uluslararası insani kurumlar, BM'nin Ülke İçinde Göç ettirme konusundaki yol gösterici ilkeleri çerçevesinde maddi ve manevi yükümlülüklerini yerine getirmelidirler. Böylesi büyük ve kapsamlı bir projeye, başta BM, AB, Avrupa Konseyinin, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, yerel yönetimlerin, ulusal ve uluslararası göç kuruluşlarının ortak çabaları ile çözüm bulunabilir.

1- Bütün dünya ülkelerinde yaşanan sosyal alt-üst oluşlar ve iç çatışmalardan sonra bir genel af çıkartılmaktadır. Türkiye'de de toplumsal barışın ve sosyal dengelerin yeniden oluşturulması için ayırimsız bir genel affa önemle ihtiyaç vardır.

- 2- Çatışmaların ve operasyonların öncelikle durdurulması gerekmektedir. Bu da toplumsal barışın sağlanması için önemli bir adım olacaktır.
- 3- Köy koruyuculuğu sistemi dağıtılarak bu talihsiz duruma son verilmeli ve Köy koruculuğunun yıllarca yaratmış olduğu tahribatlar gidermelidir. Köy koruculuğunun istihdam sorununu çözmek amacı ile yakılan ormanlık alanların yeniden ağaçlandırılması ve Karacadağ gibi ekime elverişli olmayan taşlık arazilerin temizlenerek tarım arazisine dönüştürülmesi düşünülebilir.
- 4- Başta sınır bölgeleri olmak üzere, mayınlı alanların mayınlardan temizlenmesi sağlanmalıdır.
- 5- 12 Eylül'den kalma darbe yasalarının değiştirilmesi ve AB normlarına uygun yeni bir sivil anayasanın oluşturulması sağlanmalıdır.
- 6- Zorunlu göç sorununun çözümü Kürt sorunundan ayrı olarak düşünülmemeli; Kürt sorununa ad konularak çözülmesi ve Kürtlerin bütün demokratik haklarının anayasal güvence altına alınması gerekmektedir.
- 7- Köye geri dönüş önündeki engeller kaldırılması, evlerin, bağ, bahçe ve arazilerin kullanılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Geri dönenlerin sosyal-psikolojik, ekonomik, sağlık, eğitim, kültürel vb. sorunlarının çözülmesi için uygulanabilir projelerin yaşama geçirilmesine ihtiyaç vardır.
- 8- 20 yıllık çatışma sonucunda, göç eden herkese, ayırimsız, zarar tazminatlarının ödenmesi gerekmektedir. 5233 sayılı yasada bu husustaki kısıtlayıcı hükümler yeniden düzenlenmeli ve başta göç dernekleri olmak üzere zorunlu göç mağdurlarının temsilcileri zarar tespit komisyonlarında yer almalıdır.
- 9- Metropol kentlerinden geri dönmek istemeyen göç mağdurlarına yönelik topluma uyum projeleri hazırlanmalıdır. Başta eğitim, dil ve kültür sorunu olmak üzere ana çocuk sağlığı, psikolojik danışma ve rehabilitasyon

merkezleri, kadın sığınma birimleri ve istihdam yaratma projeleri acilen yürürlüğe konulmalıdır.

10- Kamu yönetimi zorunlu göçün yarattığı kentsel sorunları ve zorunlu göç mağdurlarının yaşam koşullarını bilimsel bir araştırma ve incelemeye tabi tutmalıdır. Bilimsel araştırma çalışmasında başta üniversiteler olmak üzere Türkiye’de var olan göç kuruluşları ve konu ile ilgili mesleki kuruluşlarıyla işbirliği yapılmalıdır.

5. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı’nın (TESEV) “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası” Çalışması (2006)

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), “TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu (TESEV Araştırma Grubu) adı altında bir grup kurarak zorunlu göç hakkında gerçekleştirdiği, “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası isimli çalışmasını Haziran 2006’da (ikinci baskı Mart 2008) yayınlanmıştır (Kurban vd., 2008). Konu ile ilgili diğer sivil toplum kuruluşlarının önceki yıllarda gerçekleştirdiği çalışmalara rağmen TESEV’in bu çalışması geniş kitlelere ulaşmış ve ses getirmiştir. İstanbul, Diyarbakır, Hakkâri ve Batman’da alan araştırması da yapan ekip çalışmaları sırasında birçok sivil toplum kuruluşu ve ilgili devlet daireleri ile görüşmeler yapmıştır.

TESEV’in çalışmasında yerinden edilme sorununun uluslararası boyutu, uluslararası ilke ve uygulamalar, Türkiye’deki mevzuat ve uygulamalar incelenmiş; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların konu ile ilgili Türkiye’de gerçekleştirdikleri çalışmalar anlatılmış; Diyarbakır, Hakkâri, Batman ve İstanbul’da yapılan yerinden edilme sorunu ile ilgili alan araştırmalarının sonuçları incelenmiş ve son olarak da çözüm önerileri sunulmuştur.

- Tazminat Yasası ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) dâhil yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik bütün mevzuatta yer alan

hedef kitle tanımları, Yol Gösterici İlkelerdeki ülke içinde yerinden olmuş kişi tanımı ile uyumlu hale getirilmelidir.

- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) gerçekleştirdiği "Türkiye'de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" (TGYONA) kapsamında yapılan anketin soru kâğıdında yer alan tüm sorulara ilişkin bulgular ivedilikle kamuoyuna açıklanmalı; verilere 'gizli' kaydı konulmamalı; araştırma raporunda yer almayan bilgiler bilgi edinme hakkı çerçevesinde talep edilebilmelidir.
- Yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını ve ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla, konuyla ilgili çalışan sivil toplum kuruluşları (STK'lar), kamu kurumları ve üniversiteler tarafından başka çalışmalar yapılması özendirilmelidir.

Hükümet Politikalarına Yönelik Çözüm Önerileri:

- Bakanlar Kurulu'nun Ağustos 2005'te kabul ettiği "Yerlerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler" başlıklı prensip kararında yer alan ilkeler, hükümet tarafından samimiyetle uygulanmalıdır.
- Hükümet politikasını belirleyen bir 'Çerçeve Metin' niteliği taşıyan bu prensip kararındaki eksiklikler, konuyla ilgili çalışan ve/veya yerinden edilmiş kişileri temsil eden STK'ların görüşleri ışığında giderilmelidir.
- Çerçeve Metne uygun olarak, hem geri dönen/dönmek isteyen yerinden edilmiş kişilerin hem de kentlerde kalanların sorunlarının çözümüne yönelik bir eylem planı ivedilikle hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.
- Bu eylem planının hazırlanması sürecinde yerinden edilmiş kişilere yönelik faaliyet gösteren STK'lar ile işbirliği yapılmalıdır.

Geri Dönüş Sorununa Yönelik Çözüm Önerileri:

- Çerçeve Metin'de taahhüt edildiği gibi gönüllülük temelinde geri dönüşlerin devam etmesi için gereken önlemler alınmalıdır.

- Bu amaçla, KDRP güçlendirilmeli, etkin şekilde uygulanmalı ve ayrımcılık olmadan yerinden edilmiş bütün kişilerin projeden yararlanabilmesi sağlanmalıdır.
- Ayrıca, geri dönüşleri desteklemek için kırsal bölgelerde elektrik, su ve yol gibi altyapı çalışmaları hızlandırılmalı; tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi için programlar oluşturulmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Kırsal yoksulluğu azaltıcı tedbirler alınmalıdır.
- Huzur ve güvenlik içinde geri dönüşlerin sağlanması açısından, silahlı örgüt üyeleri, korucular ve köylüler arasındaki husumetlerin giderilmesi için kamu kurumları ve konuyla ilgili STK'ların işbirliğiyle adımlar atılmalıdır.
- Geçici köy koruculuğu kaldırılmalıdır.
- Geri dönüşlerin yaşandığı bölgelerde kara mayınlarının ve patlamamış mühimmatın haritalanması, işaretlenmesi, temizlenmesi ve mağdurların rehabilitasyonu için çalışmalar ivedilikle başlatılmalıdır. Bu konuda Türkçe ve Kürtçe bilinç yükseltme çalışmaları yapılmalıdır.
- Geri dönüş yapılan kırsal yerleşimlere sağlık hizmetleri ulaştırılmalı ve ilköğretim okulları yeniden öğretime başlamalıdır.
- Yerinden edilmeleri sonrasında yurtdışında yaşamaya başlayan kişilerin geri dönüş hakkından yararlanması ve bunlardan mülteci statüsü almamış olanların bu konudaki devlet yardımlarından yararlanmaları sağlanmalıdır.

Kentsel Sorunların Çözümüne Yönelik Çözüm Önerileri:

- Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki il ve ilçe merkezleri ile batı ve güneydeki kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunları ivedilikle ele alınmalıdır.

- Bu amaçla, yerinden edilmiş kişilere yönelik istihdam artırıcı ve toplumsal hayata entegrasyonu kolaylaştırıcı projeler geliştirilmeli; küçük işletmelere yönelik kredi programları geliştirilmeli; mikro kredi programları yaygınlaştırılmalıdır.
- Özellikle kadınların, çocukların ve gençlerin yaygın ve örgün eğitime ulaşabilmeleri sağlanmalıdır.
- Aile geçimi için çocuk emeğinin kullanılmasını önlemek amacıyla yerinden edilmiş nüfus içinde yaygın olan kentsel yoksulluğu azaltıcı önlemler alınmalıdır.
- Bu bağlamda, özellikle yerinden edilmiş kişileri hedefleyen sosyal yardım programları oluşturulmalı; mevcut sosyal yardım programlarına erişim kolaylaştırılmalı ve kalıcılaştırılmalı; yerinden edilmiş yoksul aileler için koşullu olmayan nakit transferi programları geliştirilmelidir.
- Yerinden edilmiş kişilerin toplumsal hayatta karşılaştıkları ayrımcılığın engellenmesi için toplumsal bilinç yükseltme çalışmaları yapılmalıdır. Çalışma hayatı ve eğitim gibi ayrımcılığın yasalara aykırı olduğu alanlarda, bu türden uygulamalara karşı cezai müeyyideler uygulanmalıdır.

Zararların Tazmini Sorununa Yönelik Çözüm Önerileri:

- Hükümet yasanın önemini ve amacını kitle iletişim araçlarıyla kamuoyuna anlatmalıdır. Yasa ile geçmişte yapılan hak ihlallerinin tazmin edilerek toplumsal barışın sağlanmasının amaçlandığı hükümetin üst düzey yetkilileri tarafından vurgulanmalıdır.
- Yurtdışında yaşayan yerinden edilmiş kişilerin yasa hakkında bilgilendirilmesi sağlanmalı ve yasaya başvurmaları kolaylaştırılmalıdır.
- Yasanın, Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu hale getirilerek bütün mağdurları kapsamı amacıyla; 1'inci ve 2'nci maddelerine "çatışma ortamı

nedeniyle zarar gören” ifadesi eklenmeli ve kapsamı 1984’den başlatılmalıdır.

- Manevi zararların karşılanması için tazminat öngörülmelidir.
- Ölüm, yaralanma ve sakatlanmalarda ödenen tazminatların olayın ve mağdurun koşulları ışığında komisyonlar tarafından belirlenmesi sağlanmalıdır.
- Mevcut düzenlemede iki yıl olan başvuruların değerlendirme süresi, uygulamanın geç başlamış olması ve uygulamadaki sorunlar göz önünde tutularak daha gerçekçi bir süreye çıkarılmalıdır.
- Uygulamada birliğin sağlanması ve hükümetin yasanın arkasında olduğunu göstermesi amacıyla acilen, her bir yasa maddesinin nasıl uygulanması gerektiğine dair bağlayıcı ve net bir ‘açıklayıcı not’ hazırlanarak zarar tespit komisyonlarına gönderilmelidir.
- Bu notta özellikle, keşiflerin uzmanlarca bakanlıkça belirlenen usule göre yapılması gerektiği vurgulanmalı ve keşif bedellerinde hakkaniyetli bir standart getirilmelidir.
- Aynı notta, komisyonların bilgi-belge konusunda esnek davranmaları ve jandarmadan aldıkları bilgileri belirleyici delil olarak değerlendirmemeleri gerektiği belirtilmelidir.
- İçişleri Bakanlığı, ülke genelindeki komisyon üyelerini daha sık bir araya getirerek sorunların örneklerle tartışıldığı katılımcı eğitim toplantıları düzenlemelidir.
- Bu toplantılarda, komisyon üyelerinin rücu tehlikesi nedeniyle duydukları endişeleri giderici siyasi mesajlar verilmelidir.
- Ret kararlarının değerlendirilmesi için bir üst idari merci oluşturulmalı; haksız yere reddedilen başvuruların komisyonlarca yeniden değerlendirilmesi sağlanmalıdır.

- Türkiye Barolar Birliği ve bölgedeki barolar, Tazminat Yasası'na başvurularda vekâlet alan üyelerinin mesleki etik kuralları çerçevesinde hareket etmelerini sağlamalı, yasayı suiistimal eden avukatları takibe almalıdır.
- Avukatlar, müvekkillerinin Tazminat Yasası'nı suiistimal etmelerini engelleme konusunda titiz davranmalıdır.
- Yasaya özel bir düzenleme yapılarak, yargıya başvurmayı seçen mağdurların idari mahkeme davalarında harçtan muaf tutulmaları ve adli yardım almaları sağlanmalıdır.
- Komisyonlar profesyonel bir yapıya kavuşturulmalı, sayıları artırılmalı, çalışma koşulları iyileştirilmeli ve çalışmalarında kullanacakları mali kaynak sağlanmalıdır. Tazminatların gecikmeksizin ödenmesi için İçişleri Bakanlığı'nca yüksek miktarda ödenek ayrılmalıdır.
- Komisyonların yapısındaki kamu ağırlığı, STK-kamu dengesi sağlanacak şekilde değiştirilmelidir.

Ruhsal ve Toplumsal Rehabilitasyona Yönelik Çözüm Önerileri:

- Yerinden edilme, tüm ülkeyi ilgilendiren bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmelidir.
- Sorunun çözümü için çeşitli disiplinlerin katkıda bulunduğu toplum temelli uygulamalara yer verilmeli; rehabilitasyon alanında atılacak adımların siyasi kararlarla hızlanacağı ve daha verimli bir hale geleceği göz önünde tutulmalıdır.
- Yerinden edilmiş kişilerin sağlık ve ruh sağlığı sorunları belirlenmelidir.
- Zorunlu göç veren ve alan bölgelerde çalışan sağlıkçılar yerinden edilmiş kişilere özgü sorunlar hakkında eğitilmelidir.

- İl ve ilçe merkezlerinde halk sağlığı ve ruhsal rehabilitasyon hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve bunlara erişim kolaylaştırılmalıdır.
- Sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin verilebilmesi için dil engeli aşılabilmeli; bu amaçla, ilgili kurumlarda sağlık sorunlarının Kürtçe ifade edilebilmesini kolaylaştırabilecek yöntemler geliştirilmelidir.
- Ruhsal ve toplumsal rehabilitasyon alanlarında hizmet verebilecek toplum merkezlerinin sayıları artırılmalı; bu merkezler STK'ların ve kamu görevlilerinin işbirliğiyle katılımcı bir şekilde çalışmalıdır.
- Yerinden edilmiş kişilerin sosyal güvence kapsamına alınması için politikalar geliştirilmelidir.
- Sorunla ilgili toplumun tüm kesimlerinde bir farkındalık artışı yaratılmalıdır.

Toplumsal Mutabakatın Sağlanmasına Yönelik Çözüm Önerileri:

- Yerinden edilmenin yarattığı sorunların çözülmesi için çatışmaların sona ermesinin beklenmesi gerekmemektedir. Ancak, atılan adımların kalıcı ve sürdürülebilir kılınması için, çatışmalı dönemin tamamen geride bırakılması gerektiği unutulmamalıdır.
- Bölgede güvenlik koşulları iyileştikten sonra PKK üyelerinin ve köy korucularının silahsızlandırılması ve topluma yeniden kazandırılmasının önünün açılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.
- OHAL döneminde yaşanan köy boşaltmalarının bazı anayasal hakları ihlal ettiği hükümet tarafından kabul edilmeli; çatışmalı dönemde yerinden etme sürecinde meydana gelen hak ihlallerinden devletin sorumlu olduğu durumlarda, bu ihlaller hükümet tarafından kamuoyunda kabullenilmeli; aynı dönemde güvenlik güçlerinin ve korucuların işledikleri hak ihlalleri ortaya çıkarılmalı ve hukuken mümkün olduğu durumlarda yargı önüne getirilmelidir.

Bu konularda geniş çaplı bir toplumsal diyalog sürdürülmeli; bu sürece devlet kurumlarının yanı sıra insan hakları, yerinden olmuş kişiler ve kadın ve çocuklarla ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'lar ile siyasi partiler ve akademisyenler katılmalıdır.

6. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" (TGYONA/HÜNEE) (2006)

"Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" (TGYONA) T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın talebi ve koordinatörlüğünde, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından planlanmış, 2004-2006 yılları arasında uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçları Aralık 2006'da yayınlanmıştır. Bu çalışma TGYONA veya HÜNEE olarak bilinmektedir.

TGYONA'nın temel amacı, "Türkiye'de son yirmi yıl içinde yerinden olmuş kişilerin sayısal büyüklüğüne ilişkin mevcut veri kaynaklarını ve araştırma sonuçlarını kullanarak aynı dönemdeki iç göç hareketleri içinde, yerinden olmuş kişilerin payına ilişkin bir tahmin ortaya koymanın yanı sıra, göç etmek zorunda kalan ve göçün yarattığı sorunları en yoğun biçimde yaşayan kesimleri, hem kendilerine hem de topluma yararlı üretken insanlar haline getirmeye yönelik sosyal ve ekonomik tedbirlerin geliştirilmesine ve köye geri dönüşün mümkün olduğu durumlarda da bunu kolaylaştırmaya katkı sağlayabilecek bilgilerin toplanması" şeklinde tanımlanmıştır.

Çalışma, 14 ilde (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van) 1984 ve sonrasında yaşanan göç olaylarını incelemeye olanak verecek biçimde 'göç etmiş ve geri dönmüş' veya 'göç etmiş ve geri dönmemiş' olan bireyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın içeriği, göç edenlerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini, göçün nedenlerini, göçün yöneldiği yerleri, göç edenlerin yeni yerleşim yerlerinde karşılaştıkları sorunları, geri dönüşle ilgili eğilimlerini ve özellikle güvenlik nedeniyle göç edenlerin ve geri dönüş yapanların kendilerine sunulan kamu hizmetlerinden memnuniyet derecelerini ve beklentilerinin tespitini

sağlayacak bilgileri içerecek şekilde planlanmıştır. Araştırma aynı zamanda gelecekteki potansiyel göçün yönü, zamanlaması, çıkış ve varış noktası ile varış noktasının tercih edilme nedenlerine ilişkin bilgiler yanında bu konuda uygulanan KDRP (Köye Dönüş ve Rehabilitasyon) ile diğer mevzuat ve süreçlerden haberdar olma ve başvuru durumlarını da kapsayacak şekilde planlanmıştır.

Araştırmanın planlanması ve yürütülmesi aşamalarında HÜNEE, konu ile ilgili kamu kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmış ve şeffaf bir yaklaşım benimseyerek sürekli bilgi ve görüş alışverişinde bulunmuş ikisi geniş katılımlı olmak üzere üç toplantı yapmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından düzenlenen bir toplantıda çalışmaya ilişkin bilgi de verilmiştir.

Projenin koordinasyonluğunu yürüten T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı yetkililerinin başkanlığında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü müdürü ve projenin teknik ekibi, T.C. Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları ile Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu temsilcilerinden oluşan proje yönlendirme kurulu düzenli olarak toplanarak projenin tüm aşamalarında görüş alış veriş yapılmış böylece çalışma aksama olmadan yürütülmüştür.

Araştırma üç aşamalı olarak planlanmış ilk aşamada, son yirmi yılda ülke içindeki iç göç hareketlerine ilişkin mevcut veriler kullanılarak genel bir analiz yapılmış ve konuya ilişkin literatür derlenmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında veri toplama yöntemi niteliksel olan ve derinlemesine görüşmelerin yapıldığı bir saha çalışması, üçüncü aşamasında ise niceliksel veri toplama yöntemi ile bir araştırma yürütülmüştür. Niteliksel çalışma ile hem saha araştırmasında uygulanacak olan soru kâğıtlarının içeriğine katkıda bulunmaya yönelik ön bilgi derlenmesi, hem de niceliksel araştırma yoluyla elde edilemeyecek olan bazı bilgilerin toplanması amaçlanmıştır.

TGYONA'da niteliksel araştırma ile hedeflenen, güvenlik nedeniyle göç edenlerin yaşadıklarını daha derinden anlamak, göç öncesi, göç süreci ve göç

edilen yerde yaşananları bu süreci yaşayan kişilerin kendi ifadeleriyle aktarmalarına olanak sağlamaktır. Niteliksel araştırmada derinlemesine görüşme yöntemi seçilmiştir.

TGYONA'nın niceliksel sonuçlarından çok niteliksel çalışmanın özet bulgularını incelemek gerçekleştirilmiş diğer çalışmalarla kıyaslayabilmek açısından daha anlamlı olacaktır. Niteliksel çalışmanın özet bulguları göç öncesi durum, göç süreci, göç kararı, göç etme nedenleri, göç bağlantısı, kentte çevre ile ilişki, göçün ekonomik boyutu, geri dönüşe ilişkin düşünceler, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi ve Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun için müracaat başlıkları altında verilmiş ve son olarak da genel bir değerlendirme yapılmıştır;

Çalışma kapsamında görüşülen kişilerin köydeki geçim kaynaklarının genelde hayvancılık ve tarım olduğu tespit edilmiştir. Temelde küçükbaş hayvancılığa dayalı bir ekonomi söz konusudur. Sahip olunan hayvan sayısını net bir biçimde ifade edilmemiş, birbirine yakın yuvarlaklaştırılmış rakamlar verilmiştir. Toprak büyüklüğu ise çoğunlukla mülkiyetin aileye ait olması nedeniyle erkekler tarafından net bir biçimde söylenememiş, kadınlar da bu konuda bilgi sahibi olmadıklarından bilgi verememişlerdir.

Göç öncesi dönemde köylerdeki altyapının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Evlerde su bulunmamakta, dağdan gelen su köy çeşmesinden evlere taşınmaktadır. Elektrik son dönemlerde gelmiştir, yollar sorunludur. Okul olsa bile düzenli olarak öğretmen gelmemektedir. Sağlık ocakları genellikle yoktur.

Görüşülen kişilerin sahip oldukları çocuk sayıları Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek doğurganlık normlarını bir kez daha doğrulamaktadır. Haneler hem çok çocuklu, hem de birkaç kuşağın bir arada yaşadığu geniş aile yapısına sahiptirler. Çekirdek aileden oluşan haneler az sayıdadır. Hane halkı büyüklükleri genellikle 10 kişinin üzerindedir. Köylerde akraba evliliğinin de çok yaygın olduğu ve köy nüfusunun çoğunlukla akrabalarından oluştuğu anlaşılmaktadır.

Köyden çıkış süresi çeşitlilik göstermektedir. Bazı durumlarda hızlı bir terk edilmiş söz konusudur, bazı durumlarda bir aya kadar uzayan süreler verildiği ifade edilmiştir bazı görüşmeciler ise köylerini kendi istekleriyle terk ettiklerini ifade etmişlerdir. Göçler çoğunlukla 1990'lı yılların ilk yarısında gerçekleşmiştir. Az sayıda kişi ise 1980'lerin ikinci yarısında göç ettiklerini söylemişlerdir.

Göç sürecinin hızlı yaşanmış olması düzenli bir toplanmayı engelleyerek geride çeşitli malların bırakılmasına neden olmuştur. Hayvanların neredeyse tamamı köylerde bırakılmış veya değerlerinin çok altında fiyatlarla satılmıştır. Taşıma gücü veya vakit olmaması nedeniyle evden alınabilecek eşyalar da taşınamamıştır.

Köylerin coğrafi koşulları, ekilen ürünler, ailenin kendi sahip olduğu toprak, hayvan ve meyve ağaçları düşünüldüğünde göç eden ailelerin birçoğunun geçim sınırında bir yaşam sağlayabildikleri söylenebilir. Göç öncesindeki durumlarının çok daha iyi olduğunu söyleyenlerin anlatımları, bir miktar özlem ve kaybettiklerinin ne kadar fazla olduğunun yansıtılması şeklinde yorumlansa sonuçta kişisel düzeyde veya ailesel bazda önemli kayıplar söz konusudur.

Göç kararının verilme biçimi genellikle gelişen olaylar sonucu ani kararlar şeklindedir. Köyün terk edilmesinin istenmesinin dışında bu kararların verilmesinde yaşanan terör olayları, baskı hissedilmesi ve güvenlik kaygısı öne çıkmaktadır. Göç kararının verilmesinde kadınların görüşlerinin alınmasının söz konusu olmadığı kararların tamamının baba, koca ya da amca gibi ailenin erkekleri tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Erkekler ise anlatımlarında köyden topluca ya da ailece çıktıklarını ve bu konuda ailedeki herkesin birlikte karar verdiğini söylemektedirler.

Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin göç etme nedenleri çeşitlidir. Terör örgütünün bölge halkı üzerinde uyguladığı baskı, terör örgütüne yardım ettikleri iddiasıyla güvenlik güçlerinden baskı görmeleri, civar köylerdeki olaylardan etkilenme, korucu baskısı ve korucu olmak istememe ifade edilen göç etme nedenleri arasında yer almaktadır. Korucu olmak istememe ve köyün boşaltılmasına yönelik talepler, görüşmelerin pek çoğunda köyün terk

edilmesindeki en önemli nedenler arasında belirtilmiştir. İki arada kaldıklarını söyleyenler göç etmekten başka çarelerinin olmadığını vurgulamaktadırlar.

Köyler terk edildiğinde gidilen yerler çoğu kez daha önce göç etmiş olan akrabaların yaşadığı yerler olmuştur. Türkiye’de 1950’lerden sonra yaşanmaya başlanan kırdan kente iç göçün kentte gecekondulaşma düzeyindeki yansımalarında, yeni gelen kişinin önce akraba ya da hemşeri yanında kaldığı sonra bir gecekonduya kiracı olarak geçtiği ve her iki yaşantının da geçici olduğu vurgulanarak, göçün kentteki sürecinin, göçenin sonunda kendi evinin sahibi olma özleminde olduğu bir göç yapısı içinde geliştiği anlatılmıştır. TGYONA çerçevesinde yapılan derinlemesine görüşmeler, Türkiye’de kır-kent göçünde gözlenen bu yapının, yerinden olmuş kişilerin göçü için de geçerli olduğunu göstermektedir.

Zorunlu göçün ilk aşamasında akraba ve tanıdıkların olduğu yerleşim yerleri tercih edilmiştir. Köydeki toplumsal yapı ilişkileri kişiye bazı güvenceler sağlarken kişi kentte bu tür güvencelerden yoksundur. Göçenlerin akraba ve hemşerileriyle aynı mahallede oturması, akrabalık ilişkilerini sürdürmeleri kentte tutunmanın ilk basamağıdır. Kır-kent göçünde olduğu gibi burada da fiziksel devinim oldukça yüksektir. Akrabaların yanında başlayan yaşantı, göçenlerin bir kısmının, nitelikleri yetersiz de olsa kendilerine ev yapmaları ile sonlanmaktadır. Nadiren de olsa bazı ailelerin kendilerini göçe önceden hazırladıkları anlaşılmaktadır; gidecekleri yerleşim yerinde kendilerine önceden yer hazırlamış oldukları durumlar da mevcuttur.

Kişiler göç ile oluşmuş mahallelerde oturmaktadırlar ve kentte yaşamla beraber aslında kent yaşamıyla bütünleşemedikleri kısıtlı bir çevre içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Göçenlerin sahip oldukları temel özellikleri onların kentsel çevreye kolaylıkla uyum sağlamalarını kolaylaştıracak nitelikte değildir; sadece kendi mahallelerindeki sınırlı çevre düşünüldüğünde sorun yaşamadıklarını belirtmektedirler. Köydeki yaşam ile kentteki yaşamın maddi koşullar açısından özünde çok büyük farklılıklar göstermediği koşullarda, göçmenlerin pek çoğunun zihnindeki izlenim, geride kalanın daha iyi olduğu yönündedir. Kentte sosyal ve psikolojik açıdan umduklarını bulamamaktadırlar.

Metropol onlar için bilinmedik ve güvenilmez bir yerdir. Karmaşık bir toplum yapısı içine girmiş olmalarının tedirginliği arasında çocuk yetiştirme de yer almaktadır. Kendi ifadeleri ile burada çocukları 'temiz' yetiştirmek mümkün değildir; burada, kendi bildikleri, alıştıkları çevrede değildirler.

Kentteki yaşam köydeki yaşamdan sosyal ve ekonomik olarak farklılık göstermektedir. Görüşmelerin neredeyse tamamında geçim sıkıntısı ve işsizlik kentteki en önemli sorun olarak belirtilmektedir. Kentte yaşamaya başladıklarında alıştıkları toplumsal ve ekonomik yapıdan kopuşun, her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında dışarıya bağımlı hale gelmiş olmanın ve ekonomik olarak da yetersiz kalmanın getirdiği sıkıntı ve rahatsızlık görüşmeler sırasında çoğunlukla tespit edilmiştir. Kentte, güvenceden yoksun, düşük gelir grubunda, elverişsiz yaşam koşulları içinde yaşamaktadırlar. Köyde kendi geçimlik üretimleri içinde dışarıya bağımlı olmaksızın yaşamlarını sürdürürken, kentin üretim ve tüketim mekanizması içinde ihtiyaçlarını satın alma durumunda kalmaktan ve bu konuda da yetersiz olmaktan sıkıntı duymaktadırlar.

Erkekler çoğunlukla inşaat işçiliği, seyyar satıcılık gibi vasıfsız ve geçici işlerde ya da mevsimlik tarım işçiliğinde çalışmaktadırlar. Mevsimlik işçilik için yaşadıkları kentlerin dışına, İstanbul, İzmir gibi kentlere, hatta dış ülkelere gitmektedirler. Kişilerin çoğu yeşil kart sahibi değildir, yeşil kart sahibi olma dışında herhangi bir sağlık veya sosyal güvenceleri bulunmamaktadır.

Görüşülen kadınlar arasında çok azı gelir getiren bir işte çalışmaktadır. Kadınların çoğunluğu ev dışında bir iş yapmamaktadırlar. Gerek eğitimsiz olmaları gerekse Türkçeyi bilmemeleri kadınların önlerinde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Göç edenlerin yaşadıkları yerleşim yerleri yeni kurulmuş olduğundan alt yapı sorunları yaşanmaktadır. Kentte yaşam daha zordur, daha fazla para gerektirmektedir; kira, elektrik, su faturalarını ödemek başlı başına bir sorundur. Bütün bunlar çeşitli görüşmelerde değişik biçimlerde dile getirilmiştir. Kent yaşamında maddi koşulların zorluğunu ortadan kaldırmaya da hafifletmeye yönelik olarak belirli destekler sunulabilmektedir. Valilikler, kaymakamlıklar ve

belediyeler belirli dönemlerde ayni ve nakdi yardım da bulunmaktadır. Ayrıca, sivil toplum örgütlerinin de bu konuda destek sunduğu bilinmektedir. Ancak, görüşülen kişilerin çok azı bu yardımlardan yararlandığını ifade etmiştir. Anlatımlardan, kurumsal desteğin daha çok valilikler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de kırdan kente göçü konu alan bilimsel çalışmalar, göçü yorumlarken köyden kente göç olduktan sonra artık köye dönüşün olmadığını, göçün geri dönüşsüz olduğunu ve kırsal koşulların ittiği kişiyi kent koşullarının tuttuğunu belirtmektedirler. Niteliksel çalışma kapsamında yapılan görüşmeler, genelde bu tezi doğrular görülmektedir. Genç olanlar ve kentte yetişmiş olan çocukları geri dönmek istemeseler de göçün kendi istekleriyle yapılmamış oluşu akıllarının geride kalmasını getirmektedir. Akıl bırakılan köyde kalmış olmasına ilaveten geri almak istedikleri şeylerin de olması, belli bir kesimin kent yaşamını bir türlü benimsememesine de neden olmaktadır. Ayrıca pek çok kişinin köylerinden çok uzağa gitmemiş oluşları ve izin çıktığında kısmen de olsa köyelerine dönmeleri bu göçün kır-kent göçünden farklı olan noktalarından bir diğeridir.

Farklı yaşam beklentileri olan gençlerin büyük çoğunluğu geri dönmek istememektedir. Yaşla bağlantılı olarak gündeme gelen bir diğer konu da, sosyal nedenler arasında sayılabilecek olan kentin eğitim olanaklarından yararlanmaktır. Doğurganlığın yüksek olduğu ve dolayısıyla eğitim çağında çocukları olan ailelerde genç kuşağın önemli bir büyüklüğe sahip olduğu bu grup için kentin eğitim olanakları onları kentte tutan bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Mevcut görüşmeler içinde şu anda genellikle 2002’den itibaren köyelerine kısmen dönüş yapmış olanlar çoğunluktadır. Bu aileler, köyelerinde birçok ailenin de kendi durumlarında olduğundan, yılın belli aylarını köyde tarlalarını ekip, biçerek geçirdiklerinden (yaptıkları işe göre bu süre 2-4 ay arasında değişmektedir) söz etmişlerdir. Ailenin başka işlerde çalışan gençleri yine kentte kalmaktadır. Tümüyle göç etmek ise okula giden çocukları olduğu ve çocuklarının köy koşullarında zaten iş bulmasının da mümkün olmadığı için pek olası gözükmemektedir. Tümüyle dönüş, daha çok çocukları artık yetişip büyümüş,

kendilerine bakabilen, daha yaşlı çiftler için ya da zaten göç ettiği zamanda da yakın bir köye giderek daha çok topraktan geçimini sağlamış olan ve büyük aile düzeninde yaşayan aileler için uygun görülmektedir.

Ekonomik önlemler açısından sıklıkla ifade edilen ise kaybettiklerinin tazmin edilmesi, evlerinin yaptırılması ya da kendilerine bir ev verilmesidir. Bunların yanı sıra, köyün genel koşullarının iyileştirilmesi, yol, köprü yapılması, olmayan yerlerde musluk suyu ve elektriğin getirilmesi (kuyular ve trafolar tahrip olduğu için), ev yapabilmek için belli bir miktar para verilmesi ve özellikle kasabada fabrikaların kurulması ve buralarda yöre halkından kişilerin çalıştırılması da gündeme getirilmiştir.

Yaşlıların ve özellikle yaşlı kadınlar daha çok ekonomik koşulların iyileştirilmesi gerektiğini söylerken durumu politik açıdan değerlendiren erkekler ise siyasi koşulların değişmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Geri dönüşün yapılmadığı köylerin çoğunluğunda evlerin yakılıp yıkıldıkları ve oturulamayacak durumda oldukları belirtilmiştir. Ayrıca köylerin doğal bitki örtüsünün zarar gördüğü de ifade edilmiştir. Anlatılanlar, köylerin bir kısmına pek çok ailenin gidip gelmeye başladığını ve en azından yılın birkaç ayını orada geçirdiklerini buna rağmen onarım faaliyetlerinde çok yol alınmadığını ve köylülerin daha çok kendi gayretleriyle bir şeyler yaptığını göstermektedir. Bazı görüşmelerde trafo ve yol onarımından, birkaç yerde de evlerin yapımı için birkaç torba kum, çimento vs. verilmesinden söz edilmiştir.

Geri dönüşün gerçekleşmesi için talep edilenler arasında sıklıkla vurgulanan ise güven ortamının sağlanması, kalıcı olması ve can güvenliğinden endişe duymamak olmuştur. Niteliksel çalışma çerçevesinde görüşülen kişiler, geri dönüşün önünde engel olarak köylerinde mayın tehlikesinden söz etmemişlerdir.

Bazı görüşmelerde kişiler, çocuklarının kentte eğitim gördüklerini ve/veya çalıştıklarını belirtirken, çocukların köy yaşamını bilmediklerini, köyü küçükken

terk ettiklerinden ve köyde onlara göre iş olmadığından artık köye dönmeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Görüşmelerde Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi ve 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun'dan (halk arasında Tazminat Yasası olarak bilinen) haberdar olup olunmadığı sorulduğunda genellikle “öyle bir şeylere” başvurduk şeklinde yanıtlar verilmiştir. Kadınlar tam olarak nereye, nasıl başvurulduğu konusunda açıklayıcı yanıtlar verememekte, erkekler ise toplu müracaatların olduğundan bahsetmektedir. Toplu bir biçimde dilekçeler verilerek başvurular yapıldığı için kişiler nereye, ne zaman müracaat ettiklerini net bir biçimde anlatamamışlardır. 2002 yılına kadar yapılan köye geri dönüş müracaatlarında güvenlik açısından korucu olmalarının istendiği ancak, bu durumun şimdi geçerli olmadığı ifade edilmiştir.

Öte yanda tazminat alma konusunda son iki yıl içinde birçok kişinin çeşitli biçimlerde başvurduğu söylenebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine toplu olarak yapılmış bazı başvurularda, belli sayıda kişinin toplu para almış oldukları bilinmektedir. Tazminat konusunda, tapu ve benzeri belgeleri gösterme, mallarının kendilerine ait olduğunu kanıtlama gibi faktörlerin problem yarattığı ifade edilmiştir. Valilikle ve sivil toplum örgütleri ile yapılan görüşmelerde, tazminat başvurularının incelenmesi amacıyla oluşturulan ‘Tespit Komisyonları’nın iş yükünün çok fazla olmasının da yerinde tespitlerin gecikmesine neden olduğu belirtilmiştir.

Genel Değerlendirme:

Görüşülen kadın ve erkeklerin hemen hemen hepsi göç etme sürecine ilişkin anlatımlarında bu sürecin kendi istekleri dışında zorunlu olarak yaşandığını belirtmişlerdir. Göç kararının kendileri tarafından istenerek alınmadığını, içinde buldukları koşullar çerçevesinde farklı yönlerden gelen baskı ve talepler nedeniyle köylerinden ayrıldıklarını anlatmışlardır.

Göçün sosyal, kültürel, demografik ve ekonomik boyutu göçenlerin kent yaşamında tüm açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Kent ve köy yaşamı arasındaki

farklılık kente göçenin yaşantısının en önemli yanı olan kente uyum sürecini zorlaştırıcı niteliktedir. Bu noktada eski yaşantıdan yenisine hızlı ve beklenmedik geçiş yapmanın ve kendini köydekinin aksine heterojen ve karmaşık bir toplum içinde bulmanın ve kent yaşamının hangi koşullar altında olduğunun üzerinde durulması gerekmektedir.

Kente gelenlerin göç ettikleri yerleri seçmelerinde en önemli etken ayrıldıkları yerleşim yerine yakınlık ve akrabaların ya da destek verecek tanıdıkların bulunması olarak tespit edilmiştir. Kişiler seçim şansına sahip olmayarak buldukları koşullar içinde en uygun ve kolay görünen seçeneği kabullenmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Göç edilen yer çoğunlukla daha önce göç etmiş akrabaların olduğu yöreler olup, göçün başlangıcında barınmanın ve geçimin akrabalık dayanışması içinde sağlanması şeklinde gerçekleşmiştir.

Göç ettikleri yerde karşılaştıkları yaşam biçiminin farklı olmasının yanı sıra göç edilen yerde yaşayanların kendilerine bakış açısının özellikle göçün ilk zamanlarında olumsuz olması, kente uyum sağlamalarının önünde engel olmuş ve dışlandıklarını hissetmişlerdir. Kentte yaşadıkları dışlanma ve yabancılık, iş bulma konusunda da etkilli olmuş, hem yeterli eğitim ve beceriye sahip olmamaları hem de iş bulmak için gerekli sosyal ağların dışında kalmaları maddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.

Diğer bölgelerde değişen ölçülerde gözlenen köyle kent arasında git-gel hareketlerine Doğu Anadolu'da rastlamak güçtür. Gerek bölgenin coğrafi koşullarının yaşamı zorlayıcı nitelikte olması, gerekse sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olması bu bölge insanının kendi kapalı çevresi içinde kentle iletişimden kopuk bir yaşam içinde olmasını getirmiştir. Bu yapı daha önce kentle teması fazla olmayan ve kendi tercihleri dışında farklı göç koşulları içinde göç etmiş insanların geldikleri kentle bütünleşmelerini engelleyici olmuştur. Göçün ilk zamanlarında kendilerini ait olmadıkları bir yerde hisseden, çoğunlukla barınaksız ve işsiz olan, ayrıca donanımları iş bulmaya uygun olmayan insanların kısa bir süre içinde kent yaşamının bir parçası haline gelememiş oldukları anlatılanlardan anlaşılmaktadır.

Köyde hayvancılık ve küçük çaplı tarım ile kendi kendilerine yetebilen bir yaşamdan, kentte gelir getirici bir işte çalışmayı zorunlu kılan bir düzene geçişin sonucu kentte elverişsiz yaşam koşulları içinde, alt yapısı yetersiz konutlarda barınmaya, devamlılığı olmayan ve genellikle sosyal güvencesi bulunmayan işlerde çalışmaya başlamışlardır.

Göç sürecinin, zorunlu göçü yaşayanlar açısından barındırdığı olumsuzluklara rağmen, genç kuşağa katkısı eğitime katılımın artması yönünde olmuştur. Köyde kimi zaman okul olmaması, kimi zaman da okul olmasına rağmen öğretmen olmaması nedeniyle okuyamayan veya yatılı bölge okullarına gitmek zorunda kalan gençler için kent bir fırsat olmuştur. Göçün eğitime katkısı köyde okul olmadığına dışarıda okumaya gönderilmeyen kızların örgün eğitim içinde yer alabilme olasılıklarını artırdığı söylenebilir. Ancak bu eğitim fırsatı, yoksulluk nedeni ile çocukların çok genç yaşta çalıştırılmaları ile kesintiye uğramakta, yetersiz kalmaktadır. Göçün, göç edenlerin yaşamlarına getirdiği bir diğer değişiklik ise kentte Türkçenin öğrenilmesidir. Özellikle genç kuşak örgün eğitim içinde daha fazla yer alarak Türkçe öğrenmiştir.

Görüşülen kişilerin çoğunlukla sayısal bilgileri vermekte zorlandıkları fark edilmiştir. Genelde tarih verme konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Gerek kendi yaşları gerekse çocuklarının yaşları da sayısal bilgi olarak zorlandıkları konular arasındadır. Bu sıkıntının daha çok kadınlar tarafından yaşanıyor olmasında eğitim düzeyinin düşük olmasının yanı sıra günlük yaşam pratikleri içinde bu tür bilgilere ihtiyaç duymamalarının etkisi de bulunmaktadır.

Göç sürecinde yaşanan psikolojik yıkım, göç edilen yerdeki yaşam koşullarının belirsizliği ve güvensizlik duygusu, ekonomik sıkıntı ile birleştiğinde gerek maddi gerekse manevi boyutta desteğe gereksinimi olan insanlardan oluşmuş bir grup ortaya çıkmaktadır. Bu destek çerçevesinde her yaş ve cinsiyet grubuna farklı içerikleri olan projeler hazırlanması gerekmektedir. Kadınların kent yaşamına uyumunu ve kentle bütünleşmesini kolaylaştıracak okuma-yazma kursları, meslek edindirici kurslar ve toplum yaşamında yer almayı sağlayacak/kolaylaştıracak bilgilendirici kurslar düzenlenmesi önerilebilir. Böyle bir yaklaşım köydeyken çapa yapan, hayvan bakan kadının kentte atıl durumda

kalmamasını sağlarken kendi gelişimine olduğu kadar toplumsal bir kurum olan ailesine de getirisi olacaktır. Bu noktada açılması gereken önemli engellerden biri de *“İş olsa da bizde kadınlar çalışmaz”* diyebilen 24 yaşında açık lisede okuyan bir erkeğin dile getirdiği geleneksel bakıştır. Gençlere ve çocuklara yönelik olarak psikolojik destek sağlayacak rehabilitasyon programlarının yürütülmesi ve erkeklerin de dahil olduğu aile programlarının hazırlanması yararlı görünmektedir.

Kişilerin göç ettikleri zamanki hane kompozisyonları ve hane büyüklükleri ile şimdi sahip oldukları yapı arasında hem sayı, hem de nitelik açısından farklılık vardır. Hane büyüklükleri görece olarak bölge ortalamasının üstünde olsa da hanelerin göç sürecinde parçalanmış olmalarının getirdiği bir küçülme söz konusudur. Ailelerde artık kentte doğmuş ve büyümüş, okula giden, çalışan ve evlenmiş olan kuşaklar bulunmaktadır. Göç etmiş olan ailelerin hem koşulları birbirinden oldukça farklıdır, hem de ailelerin tüm fertleri ile geri dönmeleri söz konusu değildir. Aileden dönme olasılığı olanlar, yaşları daha büyük ve sağlık koşulları toprakta çalışmaya hala uygun olanlardır. Birçok aile ise, kentteki geçim durumunu dengelemek için köydeki toprağını, bağını vb. işlemeyi sürdürmektedir. Böyle bir ara çözümler şu andaki koşullarına en uygun görünmektedir. Ailelere destek olmak için üretilecek politikalarda, bu uygulama da dikkate alınmalıdır.

Tazminat yasasıyla ilgili olarak belirli bir süre tanınmış olduğundan başvuru yapabilecek kişilerin bu konudan haberdar olunmasını sağlamaya yönelik olarak bir kampanya yürütülmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle eğitim düzeyi düşük olan kişilerin bu yasa hakkında bilgi edinmeleri ve başvurularını gerçekleştirmeleri için desteklenmeye ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Tazminat yasasından, bu yasadan yararlanması gerekenlerin bir kısmı haberdar değildir.

Erkekler özellikle bilgiye dayalı konularda (yasalar vb.) düşüncelerini net bir biçimde aktarabilmektedirler. Bunda ataerkil yapı içinde kamusal alanda erkeklerin yer alıyor olmasının ve elbette kadınlarla erkekler arasındaki eğitim düzeyleri arasındaki farklılığın etkisi vardır. Yaşadıklarını ifade etme açısından ise, eğitimsiz olsalar da kadınların çok daha başarılı oldukları gözlenmiştir. Öte

yanda, az sayıda da olsa, bazı sivil toplum kuruluşları vb. konusunda bilgileri ve temasları olanların veya taleplerini daha politik kavramlarla ifade etmeye çalışanların daha çok erkekler olduğu görülmektedir.

7. Kalkınma Merkezi'nin "Zorunlu Göç ve Etkileri Diyarbakır" (2006) ve "Zorunlu Göç ve Diyarbakır" (2010) Çalışmaları

Kalkınma Merkezi, Zorunlu Göç ile ilgili ilk çalışmasını "Zorunlu Göç ve Etkileri Diyarbakır" başlığı ile 2006 yılında yayınlamış, 2010 yılında bu eserin geliştirilmiş bir versiyonu olduğunu belirttiği çalışmayı "Zorunlu Göç ve Diyarbakır" ismi ile yayınlamıştır.

Kalkınma Merkezinin araştırma alanını, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde yer alan, Yenişehir Belediyesi'ne bağlı *Aziziye*, *Gürdoğan* ve *Benusen* ile Sur Belediyesine bağlı *Fatihpaşa* ve *Savaş* mahalleleri oluşturmaktadır. Bu mahallelerden, özellikle *Aziziye*, *Gürdoğan* ve *Benusen*'in sakinlerinin büyük çoğunluğu, zorunlu göç nedeniyle kente gelmiş ailelerden oluşmaktadır. Bu mahallelerin diğer önemli bir özelliği de işsizliğin ve bununla bağlantılı olarak yoksulluğun en fazla yaşandığı mahalleler olmalarıdır.

Çalışmanın yürütüldüğü mahallelerdeki ailelerin büyük çoğunluğu çekirdek aileden, anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır; ortalama hane büyüklüğü 6,9 kişidir. Mahallelerde oldukça genç bir nüfus yaşamakta olup, mahalle sakinlerinin %74'ü 30 yaşın altındadır. Nüfusun %35'ini 0-11 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Hanelerdeki ortalama yaş 21,2 dir. Görüşme yapılan mahalle sakinlerinin %64'ünün anadili Kurmançça, %33'ünün Zazaca, %3'ünün ise Türkçe'dir. Görüşme yapılan kişilerin %89'u Türkçe konuşabildiğini ifade etmiştir.

Kalkınma Merkezinin 2010 tarihli "Zorunlu Göç ve Diyarbakır" isimli yayınında, gerçekleştirilen çalışmada kullanılan yöntemler şu şekilde anlatılmıştır:

1. Anket Çalışması: Anket çalışması, bir anket formu eşliğinde 5 mahallede toplam 400 haneye uygulanmıştır.

2. Odak Grup Toplantıları: Araştırma alanını oluşturan 5 mahallede yapılan 23 odak grup toplantısına 212 kişi katılmıştır. Odak grup toplantıları, insanların farklı sorun ve taleplerini ortaya çıkarmak ve mümkün olduğu kadar rahat ve herkesin katılabileceği bir tartışma ortamı oluşturmak açısından, cinsiyet ve yaş kriterleri kullanılarak, değişik gruplarla yapılmıştır. Odak grup toplantılarının sayısı ile katılımcıların nitelikleri ve sayısı aşağıdaki gibidir:

7-14 yaş, kız çocuk grubu: 2 toplantı, 26 kişi;

7-14 yaş, erkek çocuk grubu: 1 toplantı, 14 kişi;

15-23 yaş, genç kadın grubu: 2 toplantı, 16 kişi;

16-22 yaş, genç erkek grubu: 5 toplantı, 37 kişi;

25-50 yaş, yetişkin kadın grubu: 6 toplantı, 65 kişi;

24-55 yaş, yetişkin erkek grubu: 7 toplantı, 54 kişi.

Odak grup çalışmaları için mekân olarak evler, kahvehaneler ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin çamaşır evleri kullanılmıştır. Katılım anlamında zaman zaman sorunlar yaşanmış, 8-10 kişinin davet edildiği toplantılara zamanla çevreden katılım olmuş ve toplantılar 15-20 kişi ile tamamlanmıştır.

3. Derinlemesine Görüşmeler: Çalışmanın gerçekleştirildiği 5 mahallede, mahallenin sorunlarına hâkim, mahalle sakinlerini iyi tanıyan kişilerle önceden hazırlanan rehber soru formu eşliğinde bire bir derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda muhtar, öğretmen, imam, mahallelerde çalışan kamu ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ve mahallede sözü geçen kişilerle görüşülmüştür. Ayrıca bir okul yöneticisi ile görüşülmüş; mahallelerdeki Çamaşır Evleri ve Umudun Işığı Kooperatifi yöneticilerinden de bilgi alınmıştır. Bu yöntemin kullanılmasından amaçlanan odak grup toplantılarında topluluk önünde dile getirilemeyen konu ve sorunlar ile çözüm önerilerinin bir sohbet ortamında görüşmeci ile yüz yüze ele alınmasıdır.

4. Çalıştay: Araştırma çalışmasının taslak raporu, 31 Mayıs 2006 tarihinde yapılan bir çalıştayda konuyla ilgili kamu, yerel ve sivil toplum kuruluşu temsilcileri, araştırma alanını oluşturan mahallelerden gelen katılımcılar ve zorunlu göç üzerine çalışmalar yapan kişiler ile paylaşılmıştır. Bu çalıştayda, katılımcılar taslak raporu değerlendirmiş ve sunulan politika önerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Anket çalışması, odak grup toplantıları ve derinlemesine görüşmeler Haziran-Kasım 2005 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara Haziran 2005’de başlanmış, ancak mahallelerde yaşayan birçok ailenin mevsimlik işçilik için il dışına gitmesi nedeniyle bir dönem ara verilmiş, Kasım 2005’te alan çalışmalarının tümü tamamlanmıştır.

Anket çalışması sistematik bilgi toplamak amacıyla gerçekleştirilmiş; odak grup toplantıları ve derinlemesine görüşmeler ise mahalle sakinlerinin göç hikâyelerini, günlük yaşamlarını, sorunlarını ve taleplerini rahatça dile getirebilecekleri ortamlar yaratmıştır. Çalışmaya katılanların sorunlarını iletecek yeterli kurum bulunmamasından ve sorunlarına ilişkin sonuç alıcı çalışmaların son derece sınırlı düzeyde olmasından şikâyetçi olmuşlardır.

Kalkınma Merkezinin çalışmasının sonucunda genel bir değerlendirme yapılmış ve çeşitli sorunlara ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Genel değerlendirme: Diyarbakır’ın *Aziziye, Gürdoğan, Benusen, Fatihpaşa ve Savaş* mahallelerinde yaşayan insanların geleceğe umutla bakmamaktadırlar. Söz konusu mahallelerde ailelerin büyük çoğunluğu, günü birlik bir yaşam sürmekte, günü kurtarma mücadelesi vermekte, göç sürecinde yaşananlar ise hâlâ hafızalarda canlılığını korumaktadır. Zorunlu göç sürecinin olumsuz etkileri, bu sürecin üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen halen tüm şiddetiyle devam etmektedir. Zorunlu göç sırasında ve sonrasında, yaşanan sorunların etkilerini azaltmak ve çözümler üretmekle sorumlu kurumlar görevlerini yerine getirmemiştir. Diyarbakır’da insanların yaşam standartlarında bir iyileşme olması beklenirken, tam tersine, derinleşen ve süreklilik kazanan bir yoksulluk, yoksulluk ve terk edilmişlik durumu söz konusudur. Bu mahallelerde açılan bir çocuk merkezi, çamaşır evi ya da basket sahası denizde bir damla gibi gözükse

de mahalle sakinlerinin günlük yaşamlarını iyileştirmek açısından önem taşımaktadır. Ancak, bu girişimlerin, bu çalışmada çizmeye çalıştığımız tabloyu olumlu yönde dönüştürecek nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu çalışmanın sonuçları, ziyaret ettiğimiz mahallelerde yaşayan insanların içine düştükleri çaresizlik sarmalının kırılması yolunda atılacak adımların çok boyutlu ve bütünsellik içinde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Sorunların çok yönlü biçimde ele alındığı programlar ve politikalar oluşturmak için, konuyla ilgili tüm kamu, yerel ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte çalışmasının gerekli olduğu açıktır. Bu program ve politikalarla ilgili olarak, oluşturulma safhasından başlayarak, uygulama ve sonuçları değerlendirme aşamalarına kadar her etapta, önemle üzerinde durulması gereken nokta mahalle sakinlerinin bu oluşumlara bilfiil katılımının sağlanmasıdır.

Köye Geri Dönüş Konusuyla İlgili Öneriler: Zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin bazıları köyelerine temelli dönmek isterken, bir kısmı dönemsel olarak köyelerinde yaşamayı tercih etmekte, diğer bir kesim ise kentte kalmayı arzulamaktadır. Aynı ailenin içinde bile bu üç gruptan birey bulunmaktadır. Köyüne temelli olarak dönmek isteyen/istemeyen herkesin bulunduğu tek nokta ise, köyelerinden vazgeçmeye niyetli olmadıklarıdır. İnsanlar, sadece ölülerini gömmek için bile olsa, güvenli koşullar altında köyelerine gitme haklarını geri istemektedirler. Bu anlamda, köye dönüş ile ilgili her girişimin dikkate alınması gereken nokta, boşaltılan köylerin bu insanlara ait olduğudur. Terör ve Terörle Mücadeleden Kaynaklanan Zararların Karşılama Hakkındaki 5233 sayılı kanun ve uygulaması, zorunlu göçe tabi tutulan insanların sorunlarını çözme konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu yasa sadece zararların maddi açıdan tazminine yönelik olmasına karşın, köylülerin maddi zararını karşılamaktan da çok uzaktır. Köye geri dönüşleri, köylerde sadece ev yapımına katkıda bulunularak sağlamak mümkün değildir. Köye geri dönüşlere engel olan tüm etkenlerin bütüncül bir program ile ortadan kaldırılması gerekmektedir:

- Aileler arasında, 5233 sayılı yasa gereği tazminat alanların oranı son derece düşüktür. Bu yasa yeniden gözden geçirilmeli ve kapsamı genişletilmelidir. Yeni

hazırlanacak yasa Bölge'nin koşulları göz önünde tutularak çözüme yönelik olarak tasarlanmalıdır.

- Köye geri dönüşle ilgili program ve projeler hayata geçirilmeden önce köylerdeki mevcut durumun tespit edilmesine yönelik hızlı bir envanter çalışması yapılmalıdır. Geçmişte mevcut olan birçok alt yapı tesisi kullanılamaz duruma gelmiştir. Köylere, yol, su, elektrik, okul, telefon, sağlık ocağı gibi temel altyapı hizmetleri sunulmalıdır.
- Boşaltılan köylerin çoğunda uzun bir süredir üretim yapılmamaktadır; köylüler de üretimden kopmuş durumdadır. Köylerdeki temel üretim araçları (arazi, sulama kanalları, hayvan, alet-ekipman, vb.) şuan ya kullanılmayacak durumdadır veya mevcut değildir. Köy koşullarının üretime uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca köylülere yeni üretim teknikleri konusunda eğitimler verilmelidir.
- Köye geri dönüşlerin önünde büyük engel teşkil eden koruculuk sistemi kaldırılmalıdır.
- El konulan arazilerin eski sahiplerine iadesi sağlanmalıdır.
- Boşaltılan köylerdeki arazi sınırlarında oluşan belirsizliklerin ortadan kaldırılması için köylüler arasında uzlaşmaya yönelik arabuluculuk yapılmalıdır. Bu konuda tapu dairelerinin de aktif katılımı gereklidir.

Diyarbakır'da Yaşamın İyileştirilmesine Yönelik Öneriler: Zorunlu göçe tabi olan insanlar, yaşadıkları mahallelerin var olan sınırlı koşulları içinde, kendi gerçekliklerine uygun yaşamla baş etme yöntemleri geliştirmiştir. Bu mahallelerdeki yaşam tarzı, kırsal ve kentsel yaşamın bir karışımı biçimindedir. Gerek geçim kaynakları açısından gerek toplumsal değerler açısından kent ve köy bir arada yaşanmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan 5 mahallede, altyapı ve evlerin durumu konusunda sorunlar mevcuttur. Mahallelerin, ortak sorunları bulunduğu gibi, kentin içindeki konumları, alt yapı durumları ve iş yerlerine olan uzaklıkları gibi farklılıklarından kaynaklanan birbirinden oldukça değişik sorunları da bulunmaktadır. Bu nedenle, oluşturulacak programların

mahalle bazında, mahallelerin ve mahalle sakinlerinin özellikleri dikkate alınarak tasarlanması önemlidir.

Söz konusu mahallelerde, ailelerin yaşamlarını sürdürmek için geliştirdikleri geçim kaynaklarının birçoğu enformel niteliktedir. Kaçak hayvan kesimi gibi yasal olmayan faaliyetler de mevcuttur. Yasal olmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması, sadece hukuksal açıdan değil, insanların sağlığını tehdit etmesi nedeniyle de kaçınılmazdır. Ancak, bu aşamada unutulmaması gereken nokta, yasal olmayan faaliyetleri ikame edecek geçim kaynakları oluşturulmadan yürürlüğe konacak yasaklamaların, zaten yoksulluk içinde olan bu insanların sorunlarını çözmek yerine artıracaktır. Mahalle sakinleri, mahallelerinin bulunduğu konumlara göre iş olanakları yaratmıştır. Örneğin, kentin çeperinde yer alan mahallelerde bahçe içinde sebze yetiştirip, hayvan besiciliği yaparak geçimini sağlayan çok sayıda aile bulunmaktadır. Buna karşılık, kentin merkezindeki mahallelerde yaşayanlar geçimlerini daha çok kentin içinde yapılabilen işportacılık, taşımacılık, hamallık, çöp işi, ev temizliği, çocuk bakıcılığı gibi işlerle kazanmaktadır. Bu nedenle, gerek kamu gerek yerel yönetimler tarafından yaşam mekânlarına yapılacak müdahalelerin insanların geçim kaynaklarını ne yönde etkileyeceği dikkate alınmalıdır.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin kısmen planlama kısmen uygulama aşamasında olan Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamındaki semtlerde yaşayan aileler, mahallelerinin geleceği konusunda son derece endişelidirler. Harap evlerin bulunduğu mahallelerin boşaltılarak, ailelerin "modern" konut ve mahallelere taşınması, gerek şehircilik gerek insanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi açısından olumlu bir adım olabilir. Ancak, bu dönüşümün etkileri konusunda derinlemesine bir inceleme yapılmadan uygulamaya geçilmesi, zaten güçlükle ayakta durmaya çalışan aileler için önemli tehditler oluşturabilir. Örneğin, ailelerin çöp vergisi ödemedikleri ya da kaçak elektrik kullanabildikleri için yaşama tutunabildiği mahallelerden, belediye hizmetlerinin para karşılığı alındığı mekânlara geçmeleri bu ailelerin maddi olarak daha büyük sorunlarla karşılaşmalarına neden olabilir.

Mahallelerde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu çocuklar ve gençler oluşturmaktadır. Bu nedenle tasarlanacak programların genç ve çocuk odaklı alternatifler geliştirmesi şarttır. Mahallelerde, mahalle sakinlerinin de şikâyetçi olduğu hırsızlık, madde bağımlılığı gibi suç teşkil eden olayları sadece bir asayiş sorunu olarak değerlendirmek ve ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler almak bu sorunlara çözüm getirmemektedir. Alınan asayiş önlemlerine rağmen sorunun boyutunun nicel olarak katlanarak artması, bu tür önlemlerin yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu sorunların kaynağında birbiriyle bağlantılı sosyal ve ekonomik nedenlerin yattığı göz ardı edilmemelidir. Sorunun çözümü için çok yönlü bir yaklaşım gerekmektedir. Bu yaklaşımın içinde psikolojik destek kadar, eğitim, istihdam, sosyal ve kültürel faaliyetlerle ilgili programlar da bulunmalıdır.

Mahallelerde tifo, sarılık gibi genellikle yoksulluğun yarattığı hastalıklar oldukça yaygındır. Bu tür hastalıkların yaygınlığının bir nedeni de mahalle sakinlerinin sağlık konusundaki bilgi eksikliğidir. Mahallelerde, koruyucu hekimlik hizmetlerinin yanı sıra hastalıkların nedenleri konusunda da eğitimler verilmelidir. Bu eğitimlerde dikkat edilmesi gereken nokta, eğitimin insanların tercih ettiği dilde verilmesidir. Eğitimler Türkçe bilmeyenlere Kürtçe verilmelidir. Ayrıca koruyucu hekimlik hizmetlerine ilişkin kampanyalarda (aşılamlar gibi) toplumda sözü geçen kişilerden de destek alınması kampanyaların etkililiğini arttıracaktır. Ayrıca mahallelerde mesai saatleri dışında da genel sağlık hizmetlerinin (enjeksiyon, pansuman gibi) verildiği sağlık ocakları kurulmalıdır.

İstihdam ve İşsizlik Sorunlarının Çözümüne Yönelik Öneriler: Bölge ekonomisini geliştirmeye ve istihdamı artırmaya yönelik mevcut teşvik yasalarının ekonomiye ivme kazandıracak bir değişimi yaratabilecek düzeyde ve etkide olduğunu söylemek güçtür. Batı illerine göre zaten dezavantajlı olan illerin, zorunlu göçle birlikte daha da kötüleşen koşulları dikkate alınarak yatırımı teşvik edecek yasalarda gerçek ihtiyaçlara yanıt verecek düzenlemeler yapılmalıdır. İnsanların sahip oldukları becerilerin değerlendirilmesi ve istihdam olanaklarının yaratılmasına yönelik projelerin hayata geçirilmesi, işsizliğin azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır. Diyarbakır'da yetişen yeni nesil, kentin

sunduğu eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadığı için kentte zaten az olan iş olanaklarına da erişememektedir. İş bulma konusunda ebeveynlerine göre mesafe almış değillerdir. Varolan yoksulluk, yeni nesillerin yoksulluğunu da beraberinde getirmektedir. Yeni kuşakların yaşam standardında bir değişim ve iyileşme sağlanamamıştır. İstihdamın arttırılmasına yönelik şu adımlar atılabilir:

- Bölge ekonomisinin canlandırılması için öncü sektörlerle yatırım teşvik edilmeli; bölgesel ticaretin geliştirilmesi için önlemler alınmalıdır. Yatırımları teşvikte istihdamı artırıcı, emek-yoğun ve katma değer üreten sektörlerle ağırlık verilmelidir.
- Ticaret Odaları ve Sanayici ve İş Adamları Dernekleri'nin öncülüğünde iş çevrelerini bir araya getirecek organizasyonların aracılığıyla yerel dinamikleri harekete geçirecek özel projeler uygulanmalı, bunlara yönelik teşviklerde bulunulmalıdır.
- Ailelerin hayvancılık ve kent tarımı yapmasına olanak sağlanmalıdır. Kentsel tarım üretimi yapılabilmesi için kentin yakınındaki hazine arazilerinin zorunlu göç mağdurlarına tahsis edilmeli ve uygun koşullarda kredi olanakları sağlanmalıdır.
- Cinsiyet ve yaş gruplarına göre farklı programların uygulandığı istihdama yönelik beceri kursları açılmalıdır.
- Orta gelir düzeyindeki semtlere yakın mahallelerde yaşayanlara semt pazarlarında yer verilmelidir.
- Mahallelerde, özellikle imalat sanayi ve hizmet sektörüne yönelik, kendi işini kurmak isteyenlere KOSGEB'lerin İŞGEM'leri gibi mekân sağlayıcı merkezler kurulmalıdır (Bu mekânlar içerisinde, işletmelerin kendi ayakları üzerinde duracak hale gelene kadar faaliyet göstermesine olanak sağlanmalıdır. Bu merkezlerde, kurulan işlere yönelik danışmanlık hizmetleri de verilmelidir).

- Gençlerin girişimciliğe yönelmeleri için eğitim programları hayata geçirilmeli, bu eğitimlerin sonucunda işini kurmak isteyenlere gerekli olanaklar sağlanmalıdır.
- İşini kurmak (özellikle mikro ve küçük ölçeklerde) isteyen ailelere faizsiz ve belli bir süre geri ödemesiz kredi olanakları tanınmalı; işlerin kurulması, geliştirilmesi, devamlılığının sağlanması için danışmanlık hizmetleri verilmelidir.
- İş kurma, iş geliştirme, istihdam, kredi ve hibe fon olanakları konusunda bilgilendirilme yapılmalı; bu olanaklardan yararlanmak isteyenler için çalışmalar yapılmalıdır. Bu amaçla mahallelerde merkezler kurulmalıdır.

Çalışan Çocuk Sorununun Çözümüne Yönelik Öneriler: Okul çağındaki çocuklar birçok tehlikeyle karşı karşıya gelerek sokaklarda ve işyerlerinde çalışmaktadır. Ebeveynler, bu tehlikelerin farkında oldukları halde, çaresizlikten, çocuklarını çalıştırmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Çocuk işçiliğinin son bulabilmesi aileleri cezalandırarak sağlanamaz. Ebeveynlere iş olanaklarının sağlanmadığı bir ortamda çocuk çalıştırılmasını polisiye önlemlerle ortadan kaldırmaya çalışmak, çocuklar da dâhil olmak üzere tüm aileyi açlığa mahkûm etmek anlamına gelir. Bu sorunun hafifletilmesi ve zamanla çözüme kavuşturulması için acil ve orta vadeli önlemler alınmalıdır. Acil olarak, devletin uyguladığı eğitimi teşvik politikası geliştirilerek, okuyan öğrenci başına verilen parasal miktar artırılmalıdır. Böylelikle, mümkün olduğunca, ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çocuklarını çalışmaya göndermesinin önüne geçilebilir. Çocuk çalıştırılmasının tamamen ortadan kaldırılabilmesi, ancak kapsamlı bir eğitim ve istihdam politikasının uygulamaya konulması ve yetişkinlere insan onuruna yaraşır istihdam alanları açılması ile mümkün olabilir.

Mevsimlik İşçilerin Sorunlarının Çözümüne Yönelik Öneriler: Mevsimlik işçilik, en yoksul kesimin yaptığı, zorlu çalışma ve yaşam koşulları içeren bir faaliyettir. Mevsimlik işçilik aynı zamanda, çocukların eğitimden tamamen yoksun kalmasına veya eğitimlerinin önemli ölçüde aksamasına yol açmaktadır. Bölge dışına, Batı illerine mevsimlik işçiliğe gidenler sadece ücretlerin düşüklüğü, yaşam koşullarının kötülüğünden değil aynı zamanda Kürt kimlikleri nedeniyle

aşağılayıcı muameleye maruz kalmaktan da şikâyetçidirler. Bir yandan mevsimlik çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik yasal düzenlemeler yapılırken, öte yandan ailelerin yaşamlarını sürdürdükleri ve çocuklarını okula gönderdikleri mekânlarda geçim ve istihdam olanaklarının yaratılması için politikalar uygulanmalıdır.

Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik Öneriler: Mahallelerde okula gitmeyen/gidemeyen/gönderilmeyen çocukların oranı oldukça yüksek olup, hem çalışıp hem okuyan ilköğretim çağındaki öğrenci sayısı da azımsanmayacak düzeydedir. İlköğretimden sonra okula devam eden öğrenci sayısı ise oldukça düşüktür. Mahalle okullarında eğitimin niteliğinin artırılması için önlemler alınmalı, öğrencilerin ilköğretimden sonra eğitimlerine devam etmelerine imkân sağlayacak koşullar yaratılmalıdır (Günümüz istihdam olanakları değerlendirildiğinde, iş kollarının büyük bir bölümü ilköğretimden daha yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanlara gereksinme duymaktadır). Eğitimin yaygınlaştırılması için şu adımlar atılmalıdır:

- Çocukların eğitimini teşvik için devletin uyguladığı şartlı nakit transferi kapsamında verilen destek daha cazip hale getirilmelidir.
- Okula başladıkları zaman Türkçe bilmeyen çocukların diğer arkadaşları yanında dezavantajlı duruma düşmemeleri için özellikle birinci sınıf öğretmenlerinin öğrencileriyle anlaşabilecek kadar Kürtçe bilmeleri sağlanmalıdır.
- Anadil eğitimi okul müfredatlarına alınmalıdır. Anadilde eğitime geçiş için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Yetişkinler için anadilde gramer ve yazma kurallarının öğretildiği kurslar açılmalıdır.
- Parasız okul öncesi eğitim yaygınlaştırılmalıdır.
- Öğrencilerin evlerinde çalışma ortamı yaratmakta karşılaştıkları güçlükler göz önüne alınarak, okulun içinde ya da mahallelerde çocukların ders çalışabileceği ve ayrıca gelişimlerine katkıda bulunacak çalışmaların yapılabileceği mekânlar yaygınlaştırılmalıdır.

- Öğrenciler, maddi koşullar nedeniyle dershanelere gidememektedir. Hâlihazırda verilen kısıtlı sayıdaki ücretsiz lise ve üniversite giriş sınavlarına hazırlık kurslarının çoğaltılması ve bu kursların mahallerde yaygınlaşması sağlanmalıdır.
- Ailelerin erkek üyelerinin kız çocuklarını okula göndermemelerinin önüne geçmek amacıyla teşvik, ikna ve ceza yöntemleri kullanılmalıdır.
- Okuma-yazma bilmeyen insanların okuma-yazma öğrenmeleri için uygun koşullar ve programlar hayata geçirilmelidir.
- Gençlerin yaşamlarının olumlu yönde dönüştürülmesi için bir yandan istihdam olanakları yaratılmalı, diğer yandan o istihdam alanlarına uygun beceri geliştirici meslek eğitimlerinin verilmesi sağlanmalıdır. Planlama yapılmadan verilen eğitimler sonuç alıcı olmamaktadır.
- Her türlü eğitim ve beceri geliştirme kursuna ilgi ve katılımı artırmak için eğitim süresince katılımcılara aynî ya da nakdî destek sağlanmalıdır (İnsanlar geçimlerini sağlamak için çok uzun saatler çalışmak zorunda kaldıklarından, eğitim için ayrılacak zaman evin gelirini azaltıcı etki yapabilir. Böyle durumlarda eğitimlere katılımı sağlamak mümkün olmamaktadır).

Kadınların Sahip Olduğu Sorunların Çözümüne Yönelik Öneriler: Mahallelerde yaşayan kadınlar ve kız çocukları hem fiziksel hem manevi olarak ağır yüklerin altındadır. Kadınlar, ev işleri ve aileyi geçindirmek için yaptıkları işlerin yanı sıra, ailelerinin namusunun da taşıyıcısı olarak görülmektedir. Kadınların yaşamlarını iyileştirmek için şunlar yapılmalıdır:

- Kadınların yaşamlarını kolaylaştıracak, çamaşırhane, çocuk yuvası gibi yerler açılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Bu merkezlerde kadınlara kendi hakları ile ilgili bilgi ve danışmanlık hizmetleri verilmelidir.
- Eşleri ölmüş ya da terk etmiş kadınların acil olarak temel ihtiyaçları karşılanmalı, çocuklarının bakım ve eğitimi için destek sağlanmalıdır.
- Kadınlara ve eşlerine üreme sağlığı eğitimi verilmelidir.

- Kadınlar için son derece kısıtlı olan iş olanaklarının çeşitlendirilmesine yönelik girişimlerde bulunulmalı ve bu işlere nitelikli iş gücü olarak katılabilmeleri için becerilerini geliştirici kurslar açılmalıdır.
- Kadınların çalıştığı iş kollarında işgücü arzının fazla olması nedeniyle ücretler son derece düşüktür. Bu durumu önlemeye yönelik girişimlerde bulunulmalıdır.
- Kadınların kendi talepleri doğrultusunda onlara yönelik eğitim programları oluşturulmalıdır.
- Üretim yapan kadınlara mallarını satmak için satış olanakları sağlanmalıdır.
- Özellikle erkeklerden kaynaklanan sorunların çözümü için erkeklerle ilgili programlar oluşturulmalıdır.
- Şiddete uğrayan kadınlar için sığınma evleri açılmalıdır.

8. Bilgi Üniversitesi'nin 'Günümüz Türkiye'si'nde Yaşanan İç Göçler' Projesi (2008-2009)

"Günümüz Türkiye'si'nde Yaşanan İç Göçler" isimli araştırma projesinin, göç sürecinde mülksüzleşen göçmenlerin ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel açıdan durumlarını İstanbul, Diyarbakır ve Mersin örnekleri üzerinden inceleyerek kentsel yerleşimlerde yoksullaşmanın kökten çözümü için uygun önlemlerin hazırlanmasına katkıda bulunmayı amaçladığı belirtilmiştir. Projenin temel amacı, zorunlu göç mağdurlarının hem kentsel hayata hem de yerel ve ulusal ekonomiye başarılı bir şekilde nüfus etmesini sağlayacak önkoşulların neler olduğunu saptamak ve ihtiyaç duyulan yapısal ve bireysel koşulları tahlil etmektir. Ayrıca köye dönüş projelerinin gerçekleştirilebilirliğini incelemek, bunların başarılı olabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken faktörleri tanımlamak da projenin amaçları arasındadır.

TÜBİTAK tarafından SOBAG 1001 çerçevesinde desteklenen 'Günümüz Türkiye'si'nde Yaşanan İç Göçler' başlıklı araştırma projesi 2008 yılında tamamlanarak rapor olarak sunulmuş, 2009 yılında bu çalışma "Türkiye'de İç

Göçler Bütünleşme Mi Geri Dönüş Mü? İstanbul Diyarbakır Mersin” ismi ile kitap olarak yayınlanmıştır (Kaya, 2009).

Araştırma örneklemini toplam 150 haneden oluşmaktadır. Alan araştırmasına ön hazırlık 5 ay, alan araştırmasının gerçekleştirilmesi 9 ay, verilerin değerlendirilip sonuç raporunun hazırlanması için 4 ay süre öngörülmüştür. Projede, mevcut araştırma sonuçları ve konuyla ilgili literatür incelenerek geniş bir arşiv çalışması yapılmış, İstanbul, Mersin ve Diyarbakır illerinde alan araştırmaları gerçekleştirilmiş, sorunların çözümlerinde rol alacak kamu kurumları ve sivil kurumlardan yetkililerin katıldığı atölye çalışmaları düzenlenmiş, araştırma sonuçları ile politika önerilerini içeren sonuç raporu TÜBİTAK’a sunulmuştur.

1 Eylül 2006 tarihinde başlayan araştırma takviminin ilk altı ayında literatür taraması yapılmıştır. Doç. Dr. Ayhan Kaya (Yürütücü), Doç. Dr. Emre Işık (ana araştırmacı), Bahar Şahin (ana araştırmacı), Basri Çağlayan (yardımcı araştırmacı), Esra Elmas (yardımcı araştırmacı) ve Pelin Aksoy (yardımcı araştırmacı)’dan oluşan Araştırma Ekibi öncelikli olarak literatür tarama sürecini tamamlamış ve ardından sırasıyla Mersin (Ocak-Nisan), Diyarbakır (Nisan-Haziran) ve İstanbul (Haziran-Aralık)’da alan çalışmaları gerçekleştirmiştir.

Literatür çalışmasının ilk ayağında yerinden edilen insanlara ilişkin uluslar arası çalışmalar incelenmiş ve Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Göç Ofisi ve benzeri uluslararası kurum ve örgütlerin ülke içinde yerinden edilen insanlara ilişkin yaptıkları değerlendirmeler ve aldıkları önlemler gözden geçirilmiştir. Ayrıca, zorunlu göç olaylarının yaşandığı Azerbaycan, Gürcistan, Tacikistan, Bosna Hersek ve Ermenistan gibi ülkelerde bu soruna yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Literatür çalışmasının ikinci ayağında ise Türkiye’de iç göçün tarihsel dönüşümü, kentleşme, tarımsal yapı, sosyo-ekonomik yapı ve gecekondulaşmanın sosyolojik ve yer yer de antropolojik analizi yapılmıştır.

Ülke içinde yerinden edilen söz konusu insanlara ilişkin yapılan genel değerlendirmenin öncelikle göç, kentleşme, kalkınma, kentsel gerilim, yoksulluk ve yapısal dışlanma bağlamında ele alınmasına özen gösterilmiştir. Çalışmada

ülke içi zorunlu göçe ilişkin değerlendirmeler yapılırken, konunun küreselleşme süreçleri bağlamında ele alınması gerektiği ve o nedenle de uluslararası göç literatüründe dile getirilen saptamalar ve teorilerden faydalanabileceği iddia edilmektedir.

Projede metropollerin nasıl dönüştüğü konusunda genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Araştırma ekibinin daha önceki yıllarda gerçekleştirdiği Gazi Mahallesi ve Tarlabası Mahallesi çalışmalarının da verileri bu araştırmanın hipotezlerinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Alan araştırmasında niceliksel ve niteliksel araştırma metodları birlikte kullanılmıştır. Ampirik alan araştırması sırasında göçmenlerin genel sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal durumlarının bir haritasını çıkarmak için Diyarbakır, Mersin ve İstanbul'daki göçmenlerle bir pilot araştırması yapılmış, çıkan sonuçlardan hipotezler oluşturularak soru kılavuzları hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış olarak hazırlanan bu soru formları söz konusu kentlerdeki örneklem gruplarına uygulanmıştır. Ayrıca derinlemesine görüşmeler yapmak ve odak grup tartışmalarını gerçekleştirip etnografik bilgiler toplamak amacıyla seçilen hanelere çoklu ziyaretler yapılmıştır. Bu şekilde özel vakalara ulaşmak ve bu vakaların genel durumdaki önemlerini değerlendirmek mümkün olmuştur.

Alan araştırması sırasında Mersin, Diyarbakır ve İstanbul illerinde son yıllarda yerinden edilen insanların oluşturdukları gecekondu mahallelerinde, kentin çeperlerinde ve banliyölerinde toplam 150 hanede hane üyeleriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Zorunlu göç mağdurlarıyla yapılan derinlemesine mülakatların yanı sıra, yerel ve merkezi yönetimlerin kentlerdeki veya ilçelerdeki temsilcileriyle ve sanayi odaları, ticaret odaları ve göçmen dernekleri gibi sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerin her birinde en az iki en fazla üç araştırmacı hazır bulunmuştur. Derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilirken antropolojide emik (*emic*) yaklaşım olarak dile getirilen bir yaklaşım kullanılmıştır. Araştırma ekibi üyeleri ayrı ayrı veya ikili gruplar halinde gerçekleştirdikleri derinlemesine görüşmeler sırasında mümkün olduğunca mülakat yapılan kişilerin yaşam öykülerini, gündelik hayata ilişkin taktiklerini

anlamaya çalışan, konuşmaları dinleyen ve fazla müdahale etmeyen bir anlayış benimsemişlerdir. Derinlemesine görüşmelerde bu tür bir yaklaşım sergilenirken, araştırmacılar *yorumsamacı hermenotik* anlayışın kendilerine sunduğu imkânlarla görünen metinlerin arkasındaki metinleri, duyguları, akli, taktikleri ve pratikleri mümkün olduğunca *anlamaya* çalışmışlardır. Araştırma ekibi emik yaklaşımla elde ettiği bilgileri, aktarımları ve anlatıları hali hazırda yaşanmakta olan şiddet, kentleşme, küreselleşme ve göç süreçleriyle bir arada düşünerek kendi etik (*etic*) değerlendirmelerini yapmaya özen göstermiştir.

Derinlemesine görüşme tekniğinin yanı sıra kullanılan diğer bir teknik de odak grup görüşmeleri olmuştur. Her bir kentte beşer olmak üzere tüm araştırma boyunca toplam 15 adet odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmelerinin neredeyse tamamında araştırma ekibinin çoğunluğu hazır bulunmuştur. Mersin ve Diyarbakır illerinde gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde gerek göç mağdurlarıyla gerekse kentte kendilerini 'evsahibi' olarak gören ve daha önceden kente yerleşmiş kişilerle yapılan karşılıklı konuşmalarda mümkün olduğunca aktif bir konumda konuşmalara müdahaleler yapmak suretiyle katılımcıların birbirleriyle yaptıkları tartışmaların farklı resimler ve anlatılar çizip çizemeyeceği görülmeye çalışılmıştır. Zaman zaman söze girerek, ters sorular sorarak, doğabilecek polemikleri ortadan kaldırmaya çalışarak, doğrudan kentsel hayatı, göç süreçlerini, yoksullukla mücadeleyi, gündelik hayatta karşılaşılan sıkıntıları, devlet kurumlarıyla ve 'evsahibi' çoğunluk toplumuyla girilen ilişkilerin niteliğini anlamaya çalışan sorularla sık sık anlatılanların seyri araştırmacılar tarafından yönlendirilmiştir.

Bu tür odak grup görüşmelerinde sıkça karşılaşılan sorunlardan biri cemaat önderi niteliğindeki bazı kişilerin, özellikle erkeklerin, görüşmeyi kendi kontrollerine alma eğiliminde olmalarıdır. Böylesine durumlarda özellikle kadınlara, gençlere ve daha suskun duran görüşmecilere katılımcı olabilmeleri için fırsatlar yaratmak ve cemaat lideri türündeki katılımcıların da mümkün olduğunca kırılmadan bu konuyu anlamalarını sağlamak gerekmektedir. Oldukça geleneksel ve hiyerarşik ilişkiler içerisinde kendi geliştirdikleri tampon mekanizmaların varlığıyla hayatlarını idame ettiren bu insanların dâhil oldukları

odak grup görüşmelerinde zaman zaman bu problemle karşılaşmış olsa bile, araştırma ekibinin bu tür sorunlarla başa çıkma konusunda deneyimli olmaları nedeniyle, bu tür sorunlar kolaylıkla giderilmiştir.

Mersin, Diyarbakır ve İstanbul Valiliklerinin araştırma sırasında desteği alınmıştır. İçel'de İçel Büyükşehir Belediyesi, İlçe Belediyeleri (Akdeniz, Toroslar ve Yenişehir) yetkilileri, Mersin Valiliği, Mersin Sanayi ve Ticaret Odası, Mersin Sanayici ve İşadamları Derneği, Göç-Der (Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği), Akdeniz Sosyal Forumu Derneği yetkilileri, yerel medya kuruluşları, mahalle muhtarları, esnaf ve zorunlu göçün aktörleri olan insanlarla derinlemesine görüşmeler ve ayrıca zorunlu göç mağdurlarından ve yörenin diğer yerleşik insanlarından oluşan 5 adet odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da ise Büyükşehir Belediyesi, Büyükşehir'e bağlı Belde Belediyeleri (Merkez, Bağlar, Sur, Yenişehir, Kayapınar), Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır Göç Derneği yetkilileri, Özgür Yurttaş Girişimi mahalle temsilcilikleri, mahalle muhtarları, yerel medya kuruluşları, Sanayi ve Ticaret Odası yetkilileri, esnaf ve zorunlu göçün aktörleri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da ayrıca ayrı ayrı olmak kaydıyla yerel medya mensupları, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, Şeyh Şamil, Bağlar, Sur ve Yenişehir mahallelerinde bulunan sivil toplum kuruluşlarında yer alan zorunlu göç mağdurları ile toplam 5 adet odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Grubu üyeleri Mersin'e iki kez, Diyarbakır'a iki kez olmak kaydıyla Ocak-Haziran ayları arasında değişik defalar giderek alan çalışmalarını tamamlamışlardır. Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında ise ekip İstanbul'un yoğun göç alan Bağcılar, Esenler, Küçük Çekmece, Kanarya, Tarlabası, Kayışdağı ve Ümraniye ilçe/semalarında göç mağdurlarıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmiş ve Göç-Der, Başak Kültür ve Sanat Vakfı, Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle konuya ilişkin görüşmeler gerçekleştirmiştir. 2007 Eylül ve Ekim aylarında ise İstanbul'daki ilgili belediye yetkilileriyle (Kadıköy, Bakırköy, Bağcılar, Beyoğlu, Ümraniye, Kartal) ve Vilayet birimleriyle görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca İstanbul Ticaret Odası yetkilileriyle de görüşülmüştür.

Proje kapsamında 2007 sonbahar ve kış aylarında son bir kez Diyarbakır'a gidilmesi planlanmış, ancak seçim öncesinde olduğu gibi seçim sonrasında da bölgedeki durumun normalleşmemesi ve şiddet eylemlerinin artması nedeniyle bölgeye gidilememiştir. Gündelik hayatın bir türlü normalleşemediği Diyarbakır'a tekrar gitmenin araştırma açısından yeterli faydayı sağlayacağı düşünülmendiğinden bölgeye gidilmemiştir. 2008 yılının ilk aylarında nihai rapor hazırlanmıştır.

Nihai raporda ve sonrasında baskısı yapılan kitapta, bir sonuç bölümü yerine genel değerlendirme yapılmış, bu bölümde zorunlu göçün kaynağı ve rotası, varılan noktadaki durum başlıklar halinde özetlenmiş ve son olarak da öneriler sunulmuştur;

Zorunlu göçün kaynağı:

- 1- Zorunlu göç güvenlik nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan mülakatlarda birçok kişi terörle ilişkilerinin bulunmadığını vurgularken, bazıları ise akraba ve diğer kişilerle yaşanan sorunların kendilerinin göçe zorlanmasında rol oynadığını vurgulamışlardır.
- 2- Zorunlu göçe tabi tutulan nüfusu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kırsal bölgelerde, meralarda, dağ köylerinde yaşayan Kürt kökenliler oluşturmakla birlikte, kasabalardan da zorunlu göçe maruz kalanlar bulunmaktadır.
- 3- Zorunlu göç kararını verenler bu tür bir toplumsal eylemin doğuracağı istenmeyen sonuçlar konusunda dikkate almamıştır.
- 4- Görüşülen zorunlu göç mağdurlarının neredeyse tamamının hiçbir ön uyarı almaksızın hızlı bir biçimde evlerini terk etmek zorunda kaldığı tespit edilmiştir.

Zorunlu göçün rotası:

- 1- Kişiler geleneksel bağları, sosyal sermayelerini ve ekonomik potansiyellerini göz önünde bulundurarak koşulların zorlaması sonucu hızlı bir biçimde gideceği/göçeceği yere karar vermiştir.

- 2- Göçün yönü öncelikle en yakındaki şehir veya kasaba olup çevredeki kentlere doğru bir nüfus hareketi bunu takip etmiştir.
- 3- En nihai hedef Adana, Mersin, Antalya gibi Akdeniz kıyı kentleri, İzmir, İstanbul ve Ankara gibi diğer kentler olmuştur. Bu anlamda geniş ailelerin birçok ferдинin farklı yerlere yerleştiği görülmektedir. Öte yandan farklı kentler ve bölgeler arasında gidip gelmeler de gözlenmektedir.
- 4- Öte yandan, zorunlu göç mağdurlarının çoğunluğu ise köylerinin bulunduğu Diyarbakır ve Van gibi şehir merkezlerine doğru göç etmek durumunda kalmışlardır.
- 5- Göç yerinin seçimlerinde göçmenlerin maddi kaynakları, içinde yer aldıkları sosyal ağlar, akrabalar önemli rol oynarken belli bir yöreye daha önceden, iş (örneğin mevsimlik işçi olarak) ya da başka bir nedenle gitmiş olmak bazı durumlarda belirleyici neden olmuştur.
- 6- Mersin ve Adana gibi şehirlerin hem bölgeye yakın hem de barınma ve ısınma gibi masraflarının düşüklüğü nedeniyle tercih edildiği yönünde görüşler bildirilmiştir. Bu da daha önceden bu yörelerin bilinmesi anlamına gelmektedir.

Öneriler

1. Kentsel hayata entegrasyon: Geri Dönüş Projeleri konusunda yapılan vurgunun yerine yıllardan bu yana kentsel alanda yaşamakta olan yerinden edilmiş insanların kente entegrasyonu konusunda bir paradigmatik sıçramaya ihtiyaç vardır.
2. Eğitim ve sağlık hizmetleri: Özellikle çocukların eğitimi, kadınların Türkçe dil becerilerinin geliştirilmesi, siyasal katılım konularında yerel aktörlerin, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin ve merkezi yönetimin eşgüdüm içerisinde çalışma alışkanlıklarını sağlayacak ortak inisiyatiflerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

3. Psikolojik destek hizmet birimleri: Yerinden edilmiş insanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ivedilikle ihtiyaç duyulan sağlık ve psikolojik destek ihtiyacını karşılayacak nitelikte çalışmaların yapılması ve göçün neden olduğu travmanın bu tür gruplar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin belli ölçüde önüne geçebilir.
4. Sivil Toplum Kurumlarının desteklenmesi: Yerinden edilmiş insanların bulunduğu bölgelerde hizmet üreten sivil toplum kuruluşlarının sağlık, eğitim, istihdam, psikolojik destek gibi faaliyetlerini daha etkin kılabilmek için yerel yönetimlerin insan kaynağı takviyesinde bulunmanın yollarını aramalıdır. Bu alanda işbirliği kaçınılmazdır.
5. İstihdam alanlarının yaratılması: Bu tür bölgelerde yaşayan kalifiye olmayan insanların istihdam edilebilecekleri iş alanlarının yaratılması ve bu tür yatırımların devlet tarafından vergi, elektrik ve su gibi harcamalarda yapılabilecek sübvansiyon desteğiyle birlikte özendirilmesi gerekmektedir.
6. Ucuz işgücü çalıştıran yerlerin sıkı denetimi: Bu tür yerleşim birimleri özellikle ucuz ve kalifiye olmayan işgücü stokları barındırdığından bazı insanlık dışı koşullara sahne olan, uzun çalışma saatleri, sosyal güvenlik hizmetlerinin verilmediği iş alanlarının açıldığı ve bu koşullarda çok küçük yaşta çocukların da çalıştırıldığı görülmektedir. Bu tür işyerlerinin kontrolü konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının daha etkin denetimler gerçekleştirmesi gerekmektedir.
7. İşverenlere teşvik: Zorunlu göç mağduru insanların farklı alanlarda istihdam edilebilmelerini sağlayabilmek için bu tür insanları istihdam edecek işyerlerine teşvikler sağlanabilir. Sözgelimi bu tür işçilerin Sigorta primlerinin azaltılması işverenlerin bu tür çalışanların istihdamına daha sıcak bakmalarına neden olabilir.
8. İlköğretim okullarında ücretsiz yemek: Zorunlu göç mağduru ailelerin yoğunluklu yaşadığı bölgelerde yer alan ilköğretim okullarında öğrencilerin

temel gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ücretsiz öğle yemeği hizmeti verilebilir.

9. Geri dönüş konusunda maliyet etki analizlerinin yapılması: Yeniden köye dönüş projelerinin hayata geçirilebilmesi için bölgede gerekli çevre etki analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede geri dönüşün önündeki engellerin daha iyi tespit edilmesi mümkün olabilir. Köylerin ve meraların içinde buldukları koşulların tespit edilmesi bir yana özellikle köy korucularının neden olduğu düşünülen olumsuz koşulların tespit edilmesi mümkün olabilir.
10. Köy Koruculuk sisteminin tasfiyesi: Köy koruculuk sisteminin kaldırılması gerekir. Daha çok neo-kolonyal bir anlayışı anımsatan köy koruculuk sistemi bölge halkının sınıfsal anlamda yeniden bölünmesine neden olmakla birlikte toplumsal barışın yeniden inşasını imkânsız kılmaktadır.
11. İstihdam geliştirme merkezleri: Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde kırsal ve endüstriyel istihdam geliştirme merkezlerinin oluşturulması gerekmektedir. Böylelikle, bölgede tarım ve tarım dışı alanlarda faaliyet gösteren üreticilerin ürünlerinin bölge dışındaki piyasalara erişimi sağlanabilir.
12. Güvenliğin yeniden tahsisi: Bölgede güvenliğin yeniden inşasını mümkün kılacak çalışmalar hızlandırılmalı ve devleti temsil eden kurum ve kişilerin demokratik bir devlete uygun bir şekilde görev sorumluluğunu yerine getirmelidir. Devleti temsil edenlerin daha çok bölge halkından seçilmesi bölgedeki etnik gerilimlerin azalmasına katkıda bulunabilir.
13. Uluslararası hukuk normlarına uygunluk: Birleşmiş Milletler tarafından zorunlu göç konusunda alınan tedbirlerin uygulamaya konması konusunda siyasal iktidarın gerekli hassasiyeti göstermesi ve şeffaflık ilkesine özellikle önem vermesi gerekmektedir.
14. Çevre ülkelerinin kalkınmasına katkıda bulunacak bir iklimin yaratılması: Türkiye Cumhuriyeti'nin komşularının içinde buldukları sosyo-ekonomik

koşullar da Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki yoksulluğun ve şiddetin düzeyini daha da artırmaktadır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgedeki komşu ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasal ve ticari anlamda gelişmişlik düzeylerini daha üst düzeylere çıkarabilmek için gerekli siyasal iradeyi sergilemesi ve böylece bu ülkelerin dış dünya pazarlarına eklemlenmesi konusunda üstlendiği sorumluluğu artırmanın yollarını aramalıdır.

EK 2: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Cizre'nin genel görünümü

Fotoğraf 2: Cizre'nin genel görünümü

Fotoğraf 3-4: Otogar ve çocuklar

Fotoğraf 5-6: Kamyonlar

Fotoğraf 7-8: Cizre'nin sokak hayvanları

Fotoğraf 9: Ara sokaklar

Fotoğraf 10: Eski "kara çarşambalar"ın, şimdi konserlerin alanı

Fotoğraf 11-12: Cizre'de dünya emekçi kadınlar günü

Fotoğraf 13-14: Cizre'de dünya emekçi kadınlar günü

Fotoğraf 15: Kadın ve erkek

Fotoğraf 16: Öğretmenler ve Dicle

Fotoğraf 17: Kum Fırtınası

EK-3: HABUR SINIR KAPISI HAKKINDA TBMM'YE VERİLEN DİLEKÇELER

7/7572

ONLUDUR**T.C.
ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI
Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı****Ankara**Sayı : B.15.O.APK.0.23.300-1231
Konu : Yazılı Soru Önergesi

9447

18 HAZİRAN 2002

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

İLGİ: T.B.M.M. Başkanlığı'nın 03.06.2002 tarih ve KAN.KAR.MD.A.01.0.GNS.0.10.00.02-15612 sayılı yazısı.

İstanbul Milletvekili Sayın Dr. Azmi ATEŞ'in tarafıma tevcih ettiği, 7/7572-15637 esas no'lu yazılı soru önergesi, T.B.M.M. İç Tüzüğü'nün 99'ncü Maddesi gereği cevaplandırılarak ekte gönderilmektedir.

Bilgilerinize arz ederim.

Zeki ÇAKAN
Bakan**EKLER** :
EK 1- Önerge Cevabı
(7 sayfa)**DAĞITIM:**
Gereği :
T.B.M.M. Bşk. **Bilgi** :
Başbakanlık
Devlet Bakanlığı
(Sn. Hüsamettin ÖZKAN)

7/7572

**İSTANBUL MİLLETVEKİLİ SAYIN DR.AZMİ ATEŞ'İN
YAZILI SORU ÖNERGESİ VE CEVAPLARI
(7/7090-14964 Esas No'lu)**

Sorular 1-8:

- 24.04.2002 tarihinde 14966 sayı ile sınır ticareti kapsamında Irak'tan Habur Kapısı üzerinden yapılan motorin ithalatıyla ilgili olarak, sorduğum yazılı önergeye Başbakan adına verdiğiniz cevaplar, sorularımı karşılamamaktadır.

Bu sebeple aynı önergemdeki soruları –sorularıma referans oluşturan giriş bölümünü koymadan- vermiş olduğunuz cevapların ışığında redakte ederek, ilave sorularla birlikte terkar sormak istiyorum.

Sayın Bakan, çok müşahhas olan sorularımı bu defa kamu vicdanını tatmin edecek şekilde cevaplandırmanızı diliyorum.

“ ... Sınır ticareti kapsamında Irak'tan Habur sınır kapısı üzerinden yapılan motorin ithalatının...” neden durdurulduğuyla ilgili olarak, sorduğum 1. Soruya verdiğiniz cevapta, “ ... 19 Eylül 2001 tarihinden itibaren azalarak, Kasım 2001'in sonlarına kadar devam etmiş olup, kısa bir süre durdurulduktan sonra Ocak 2002'de tekrar sınırlı miktarda başlamış ve 22 Şubat 2002 tarihine kadar ithalat yapılmıştır.” demektesiniz.

Sayın Bakan, motorin ithalatı, hangi gerçeklerle azaltılarak 22 Şubat 2002 tarihinden itibaren de tamamen durdurulmuştur?

Bu uygulamanın –11 Eylül'ün hemen akabinde- 19 Eylül'de başlaması ve ABD'nin Irak'a müdahale etme düşüncesinin seslendirdiği bir zamana denk gelmesi tesadüfmüdür?

- Yine sorularıma verdiğiniz cevapta, “... Habur Sınır Kapısından mutad depolarla gelen motorinin yöre halkına sosyal adaleti sağlamak, vergi kaybını önlemek ve ülke menfaatlerine aykırı olmayacak ve haksız rekabeti de önleyecek şekilde yurtiçinde satışının düzenlenmesi teminen ...” diyerek devam etmekteyiz?

7/7572

Sayın Bakan, yukarıda sizin de hayati önemini vurguladığınız, bölge insanı ve ülkemiz için bu kadar anlamlı olan bu faaliyeti devam ettirmekten sizi alıkoyan nedir?

Bu durum ne zamana kadar devam edecektir?

- Bu yolla motorin ithalatının durdurulmasının temel sebeplerinden birisi olarak da Habur Gümrük Kapısı'ndan giriş çıkışlarının yeterince kontrol edilmemesinden dolayı, kayıt dışı motorin ve ham petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmının PKK'nın kontrolüne geçmesinin gösterildiği basın ve medyada yer almaktadır.

Oysa, bölgeye hayat veren, insanların yüzünü güldüren –üstelik de, motorin mal karşılığında ithal edildiğinden dolayı, döviz kaybını önleyen- böyle bir faaliyeti durdurarak önlemeyi tercih etmek yerine, denetim mekanizmalarını çok daha dinamik hale getirerek, olabilecek her türlü kaçakları ve –ifare edildiği gibi varsa- rüşveti de önleyerek bu faaliyetin devamını sağlamak, gerek bölge insanımız, gerek milletimiz, gerekse ülkemizin geleceği açısından çok daha iyi olmaz mı?

- Bu uygulamaların devam etmesi halinde, geçimini temin edemez duruma düşen bölge insanımız -ülkemiz üzerinde planlı ve programlı hesapları olan- dış güçlerin istismarıyla karşı karşıya bırakılmış olmaz mı?

- Bu durumun gerekçesi olarak, Irak'ın günde 4 milyon litre motorini Musul'dan Suriye'ye vermeye devam ettiğinin bilindiği bir ortamda, Merkezi Irak'ın Kuzey Irak'a motorin vermeyi durdurması gösterilebilir mi?

Şayet gösterilmekte ise, bu hangi gerekçelere dayandırılmaktadır?

- Bu durumda bölgeye hayat veren bu ticaretin, 18 Eylül 2001 tarihinden beri yapılmayışı –yöre insanının alım gücünün her geçen gün erimesinden dolayı- bölgedeki ekonomik ve sosyal hareketliliği yeniden durma noktasına getirmiştir.

Sayın Bakan şimdi size sormak istiyorum:

7/7 572

Sınır ticaret yapılamadığı için çürümeye terk edilmiş, atıl durumda bırakılan 50265 aracın –vergi, amortisman bedeli dahil- yıllık zararı ne kadardır?

- Şırnak Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Sayın Kamil İlhan'ın da söylediği gibi, bu yolla ithal edilen motorinin bedeli, inşaat ve gıda maddeleri, otomotiv ve yan sanayii ürünleri ve muhtelif tekstil ürünleri ihraç edilerek ödenmektedir.

Bu ticaretin yapılmaması durumunda;

Ülkemizin vergi kaybı yıllık ne kadar olacaktır?

Ayrıca, yöre insanımızın kaybı –bugüne kadar yaptığı yatırımların atıl kalması ve istihdam kaybını da göz önüne alarak- ne kadar olacaktır?

- Bölge insanımızın içinde bulunduğu bu hassas durumu, Şırnak ve Cizre başta olmak üzere, bölgedeki 73 Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, TOBB Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Rifat HİSARCIKLIOĞLU, yönetim kurulu üyeleriyle birlikte, 5 Mart 2002 tarihinde Başkanlık yaptığınız Bakanlar Kurulu'nun huzurunda bir raporla size arzetmişler.

Sayın Bakan şimdi size sormak istiyorum.

Oda Başkanlarıyla yapılan görüşmenin üzerinden bugün itibariyle 80 gün geçmesine rağmen, Güneydoğu bölge insanımız için bu kadar hayati önemi haiz olan, milletimize de çok yakından ilgilendiren sınır ticareti kapsamında, Irak'tan Habur Gümrük Kapısı yoluyla yapılan motorin ithalatının hala başlamamış olmasını nasıl izah ediyorsunuz?

Cevaplar 1-8:

1-8'inci sorular Bakanlığım Bağlı Ortaklığı TPAO Genel Müdürlüğü'nün Ortaklığı olan TPIC Genel Müdürlüğü'nün ilgi alanında bulunmamakta olup, sözkonusu soruların cevapları ağırlıklı olarak Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yetki alanına girmektedir.

7/7572

Soru 9:

TPIC'in kurulmasından bugüne kadar, Irak'tan sınır ticareti kapsamında ithal edilen motorinin dağıtımını yapan şirketlerin;

Yönetim Kurulu Başkan ve Yardımcıları, Yönetim Kurulu Üyeleri veya Sahipleri kimlerdir?

Bu kişilerin şirketlerindeki ortaklık hisseleri yüzde kaçtır?

Cevap 9:

Akaryakıt Dağıtım Şirketleriyle ilgili olarak hazırlanan bilgiler Ek.1'de verilmektedir.

Soru 10:

Dağıtım şirketlerinin kuruluş tarihi ve sermayeleri faaliyet alanları nedir?

Dağıtım şirketlerinin herbirisi bu ticaretten dolayı toplam kaç TL'si kazanmışlardır?

Bunun yıllara göre, dağılımını yaparmısınız?

Ayrıca, tüketiciler alacakları motorinin bedelini belirtilen fiyat üzerinden Dağıtım Şirketlerinin bankalardaki hesaplarına yatırıp, malı banka dekontlarıyla TPIC'ten teslim almaktadırlar. Bu durumda, Dağıtım Şirketlerinin bu ticaretin yapılmasında herhangi bir riski var mıdır?

Cevap 10:

Bu ticaretin yapılmasında Dağıtım Şirketleri için kendi ticari riskleri hariç, TPIC tarafından yaratılan bir risk yoktur.

7/2592

**TPIC İLE SÖZLEŞMESİ OLAN
AKARYAKIT DAĞITIM ŞİRKETLERİ**

ŞİRKET ADI	SERMAYE MİKTARI (TL.)	FAALİYET TARİHİ
1- PETLİNE	5.000.000.000.000	14.10.1994
<u>Şirket Hissedarları :</u>		
		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
1-Ali ARMAĞAN (Yön.Kur.Bşk.)	49.00	
2-Yaşar CAMADAN (Üye)	16.90	
3-Yakup CAMADAN (Üye)	16.55	
4-Fehmi CAMADAN (Hissedar)	16.55	
5-Cengiz ARMAĞAN (Hissedar)	1.00	
2- OPET	1.353.001.000.000	22.05.1992
<u>Şirket Hissedarları :</u>		
		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
1-Fikret ÖZTÜRK (Yön.Kur.Bşk.)	45.00	
2-Nurten ÖZTÜRK (Üye)	33.00	
3-Ufuk ÖZTÜRK (Üye)	4.00	
4-Filiz GÜRGÖZE	4.00	
5-Ali Şafak ÖZTÜRK	4.00	
6-Güvenok Tur. A.Ş.	2.00	
7-M.R.DENGİZMAN (Üye)		
8-Ekrem EKMENCİ (Üye)		
9-İsmail Müfit ALPSU (Üye)		
10-Yavuz ERKUT (Üye)		
11-Aydın GÜNEŞ (Üye)		
12-M.Kemal YAMAK (Üye)		
13-ECT.Europe Fin.Inc.(Üye)	8.00	
3- TUTA	1.000.000.000.000	29.11.1993
<u>Şirket Hissedarları :</u>		
		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
1-Hasan TUNCER (Yön.Kur.Bşk.)	20.26	
2-Mehmet Emin TUNCER (Bşk.V.)	19.84	
3-Yaşar TUNCER	20.00	
4-Oğuz TUNCER	20.00	
5-Abdullah DUĞAN (Üye)	19.90	
4- TURKUAZ	5.000.000.000.000	29.06.1994
<u>Şirket Hissedarları :</u>		
		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
1-İsfendiyar ZÜLFİKARİ (Yön.Kur.Bşk.)	87.50	
2-Şeyda ZÜLFİKARİ	7.50	
3-Şehnaz H. ZÜLFİKARİ	5.00	
4-Mustafa BAYRAM (Yön.Kur.Bşk.Yrd.)		
5-Halit EKİM (Üye)		
6-Zafer Gökhan AYDOĞAN (Üye)		
7-Melek Gökşen ULUGERGERLİ (Üye)		
Hanife YAKUPOĞLU (Üye)		
*5- AYTEMİZ	15.000.000.000.000	14.03.1997
<u>Şirket Hissedarları :</u>		
		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
İsmail AYTEMİZ (Yön.Kur.Bşk.)		
Hüseyin AYTEMİZ (Genel Müdür)		
Serpil AKSU (İthalat Müdürü)		

ŞİRKET ADI	SERMAYE MİKTARI (TL.)	FAALİYET TARİHİ
6- POAŞ	50.000.000.000.000	18.02.1941
<u>Yönetim Kurulu :</u>		
Caner Çimen BİÇER (Yön.Kur.Bşk.)		
Tufan DARBAZ (Bşk.V.)		
İmre BARMENBEK (Üye)		
Adnan BALI (Üye)		
İshak ŞENGÜL (Üye)		
Yahya ÜZDİYEN (Üye)		
Nazime GÜRKAN (Üye)		
Süreyya DEMİROZ (Üye)		
Ersin EROĞLU (Üye)		
Ertuğrul TUNCER (Genel Müdür)		
<u>Şirket Hissedarları :</u>		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
1-İş-Doğan Petrol Yatırımları A.Ş.		51.00
2-T.C.Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Bşk		25.80
3-Diğerleri (İMKB)		23.20
7- BÖLÜNMEZ	10.000.000.000.000	10.07.1996
<u>Şirket Hissedarları :</u>		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
Süleyman BÖLÜNMEZ (Yön.Kur.Bşk.)		98.00
Nuriye BÖLÜNMEZ		0.50
Mehmet Murat BÖLÜNMEZ (Üye)		0.50
Ümit Faruk BÖLÜNMEZ (Üye)		0.50
Ceyda BÖLÜNMEZ		0.50
*8- DELTA	1.000.000.000.000	01.03.2001
<u>Şirket Hissedarları :</u>		<u>Hisse Adedi :</u>
1-Muhammed HABBAB (Yön.Kur.Bşk.)		18.733.522
2-Mustafa AŞUR (Genel Müdür)		28.345.892
3-Tower Holdings S.A.		943.308.186
4-Transteknik Büro Sistem A.Ş.		9.568.400
5-Hüseyin Derin YARSUVAT		20.000
6-Hikmet Atılay ULKURT		12.000
7-Ergun TALU (Gn.Md.Yrd.)		12.000
Serpil HAZAR (Gn.Md.Yrd.)		
Metin BAŞAR (Gn.Md.Yrd.)		
Toplam Hisse Adedi :		1.000.000.000
9- ALTINBAŞ	2.500.000.000.000	01.10.2001
<u>Şirket Hissedarları :</u>		<u>Hisse Yüzdesi :</u>
1-Ali ALTINBAŞ		16.67
2-İnan ALTINBAŞ		16.67
3-Hüseyin ALTINBAŞ		16.67
4-Vakkas ALTINBAŞ		16.67
5-Sofu ALTINBAŞ		16.67
6-Nusret ALTINBAŞ		16.67
7-Altınbaş Holding A.Ş.		0.00
<u>Yönetim Kurulu :</u>		
Sofu ALTINBAŞ (Yön.Kur. Bşk.)		
M.Veysi ORAL (Bşk.Yrd.)		
Öztekin SEVÜK (Üye)		

7/2572

ŞİRKET ADI	SERMAYE MİKTARI (TL)	FAALİYET TARİHİ
10- KARPET	1.000.000.000.000	07.07.2001
<u>Şirket Hissedarları :</u>	<u>Hisse Yüzdesi :</u>	
1-Zamanhan CAN (Yön.Kur. Bşk.)	61.00	
2-Sadiye HÖKENEK	2.00	
3-Sedat HÖKENEK (Yön. Kur.Bşk.Yrd.)	16.00	
4-Selahattin HÖKENEK	2.00	
5-Ağbeyi CAN (Üye)	19.00	

TBMM

B: 20

14.11.2007

3.- Şırnak Milletvekili Hasip Kaplan'ın, Habur Sınır Kapısının durumuna ilişkin sorusu ve Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hayati Yazıcı'nın cevabı (7/513)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Aşağıda ki sorularımın : Başbakan Yardımcısı Hayati Yazıcı tarafından Anayasanın 98 nci ve İçtüzüğü'nün 99 ncu maddesi uyarınca yazılı olarak cevaplandırılmasını saygılarımla arz ederim.18 Ekim 2007

Hasip KAPLAN
Şırnak Milletvekili

Habur sınır kapısı Türkiye'nin Irak'a açılan en büyük kapısıdır.7-8 Milyar dolar ihracat-ithalat potansiyeli olan komşu Irak federe devleti ile ilişkiler son yıllarda güvenlik/tezkere ve operasyon kaygıları içinde zayıflamıştır.Kamyon,Tır,tanker taşımacılığı yanı sıra Silopi'den Mersin'e kadar iki milyon ailenin ekmeek kapısı olmuştur.

Meclis'ten tezkere kararı çıkması ile birlikte şoförler,esnaf iki yıldır yaşanan durgunluk ve sınırlamalardan sonra kaygı içindedir.Senetlerini ödeyemez,vergilerini karşılayamaz bir duruma düşmüşlerdir.Kuzey Irak ve Irak federe devletinde 960 üzerinde Türkiye'den giden şirketin çalıştığı ve bu nedenlerle ekonomik dar boğaza girdiği söylenmektedir.Bu nedentle

1-Habur sınır kapısını kapatmayı düşünüyor musunuz?Tezkere mağduru olacak iki milyon aile için ne tür bir önlem almayı düşünüyorsunuz?

2-Habur sınır kapısında çalışan şoför esnafın bu mağduriyeti dikkate alınarak vergileri için bir af düşünüyor musunuz?

3-Kuzey Irak'a yapılacak olası bir operasyon için tezkere kararı alındığına göre orada Türkiye'den giden 960 şirketin hak ve güvenceleri nasıl sağlanacaktır.Yarın bu şirketlerin mülkiyet haklarının ihlali durumunda,AİHM mağdur iki milyon aile ile birlikte başvurmaları olasılığı bulunduğu göre,herhangi bir çalışma yapılmış mıdır?

T.C.
DEVLET BAKANLIĞI VE
BAŞBAKAN YARDIMCILIĞI

1.11.2007

SAYI : B.02.0.002 - 457
KONU : Soru Önergesi 7/513

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

İLGİ: a) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığının, 31.10.2007 tarih ve B.01.0.GNS.0.10.00.02-7/513-991/2712 sayılı yazısı.
b) Gümrük Müsteşarlığının, 12.11.2007 tarih ve B.02.1.GÜM.006.00.01.1/10-22/31938 sayılı yazısı.

Şırnak Milletvekili Sayın Hasip KAPLAN'ın, Bakanlığuma tevcih ettiği 7/513 sayılı yazılı soru önergesi cevabı hazırlanarak ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Hayati YAZICI
Devlet Bakanı ve
Başbakan Yardımcısı

Ek: İlgili (b) yazı